

**ЛУЧШИЕ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**международном научно-образовательном
электронном журнале**

OPEN ACCESS

**ЧАСТЬ-34
ТОМ-5
12/2024**

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

международный научный электронный журнал

ЧАСТЬ-34 ТОМ-5

Декабрь - 2024 год

**O‘ZBEKISTON OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA KASABA
UYUSHMALAR FAOLIYATINING YORITILISHI VA O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

COVERAGE OF TRADE UNION ACTIVITIES IN THE UZBEKISTAN
MEDIA AND ITS CHARACTERISTICS

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОФСОЮЗНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СМИ
УЗБЕКИСТАНА И ОСОБЕННОСТИ

Andijon davlat pedagogika institute

Ijtimoiy fanlar kafedrasida o‘qituvchisi

Jabborova Sayyora

Andijon davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san’at” fakulteti

“Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi”

yo‘nalishi 4-bosqich 402-guruh talabasi

Tursunova Feruza

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishi va uning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayotida kasaba uyushmalari muhim o‘rin tutib, ishchilar huquqlarini himoya qilish va mehnat sharoitlarini yaxshilashda faol ishtirok etmoqda. Ommaviy axborot vositalari kasaba uyushmalarining faoliyatini yoritish orqali ularning ijtimoiy ahamiyatini oshirishga, ishchilarni xabardor qilishga va ijtimoiy dialogni rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishi, uning mazmuni, usullari va ijtimoiy ta’siri haqida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: kasaba uyushmalari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy-siyosiy hayot, ishchilar huquqlari, ijtimoiy adolat, mehnat sharoitlari, xabardorlik, ijtimoiy dialog

Abstract: This article analyzes the coverage of trade union activities in the Uzbek media and its specific features. Trade unions play an important role in the socio-political life of Uzbekistan, actively participating in the protection of workers' rights and improving working conditions. By covering the activities of trade unions, the mass media serve to increase their social significance, inform workers, and develop social dialogue. The article provides information on the coverage of trade union activities in the Uzbek media, its content, methods, and social impact.

Keywords: trade unions, mass media, socio-political life, workers' rights, social justice, working conditions, awareness, social dialogue

Аннотация: В статье анализируется освещение деятельности профсоюзов в узбекских СМИ и его особенности. Профсоюзы играют важную роль в общественно-политической жизни Узбекистана, активно участвуя в защите прав трудящихся и улучшении условий труда. Освещая деятельность профсоюзов, СМИ способствуют повышению их социальной значимости, информированию трудящихся и развитию социального диалога. В статье дается информация об освещении деятельности профсоюзов в узбекских СМИ, его содержании, методах и социальном воздействии.

Ключевые слова: профсоюзы, СМИ, общественно-политическая жизнь, права трудящихся, социальная справедливость, условия труда, осведомленность, социальный диалог

Kirish

O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari (OAV) davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini yoritishda muhim rol o‘ynaydi. Kasaba uyushmalari faoliyati ham OAV tomonidan keng yoritilib, ishchilar huquqlarini himoya qilishda, mehnat sharoitlarini yaxshilashda va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini yoritish orqali ularning ijtimoiy ahamiyatini oshirishga, ishchilarni xabardor qilishga va ijtimoiy dialogni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston OAV kasaba uyushmalari faoliyatini yoritishda bir qator usullarni qo‘llaydi: OAV kasaba uyushmalari tomonidan o‘tkazilayotgan tadbirlar, yig‘ilishlar va boshqa faoliyatlar haqida yangiliklar va reportajlar tayyorlaydi. Bu orqali ishchilar va jamoatchilik kasaba uyushmalarining faoliyatidan xabardor bo‘lishadi. Kasaba uyushmalari rahbarlari, ishchilar va mutaxassislar bilan intervyular o‘tkazilib, ularning fikrlari va tajribalari yoritiladi. Bu ishchilarning huquqlari va mehnat sharoitlari bo‘yicha muammolarni ochib berish imkonini yaratadi. OAVda kasaba uyushmalari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, ularning ishchilar huquqlarini himoya qilishdagi roli haqida tahliliy maqolalar chop etiladi. OAV kasaba uyushmalari faoliyatini ijtimoiy tarmoqlarda ham yoritadi. Bu ishchilar va jamoatchilik bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qilish imkonini beradi. O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishida bir qator o‘ziga xos xususiyatlar mavjud:

1. Davlat qo‘llab-quvvatlashi: O‘zbekiston hukumati kasaba uyushmalarining faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi va bu OAVda aks etadi. OAVda davlatning kasaba uyushmalariga bo‘lgan munosabati va ularning faoliyatini rag‘batlantirishga qaratilgan tadbirlar yoritiladi.

2. Ijtimoiy masalalarga e‘tibor: OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini yoritishda ijtimoiy masalalarga, ishchilar huquqlariga va mehnat sharoitlariga alohida e‘tibor qaratadi. Bu esa kasaba uyushmalarining ijtimoiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy Dialogni Rivojlantirish: OAV kasaba uyushmalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy dialogni rivojlantirishga qaratilgan materiallarni taqdim etadi. Bu ishchilar va ish beruvchilar o‘rtasida muloqotni kuchaytiradi.¹

Ommaviy axborot vositalari (OAV) kasaba uyushmalari faoliyatini bir qator usullar va yondashuvlar orqali yoritadi. Quyida OAV tomonidan kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishiga oid asosiy usullar keltirilgan: OAV kasaba uyushmalari tomonidan o‘tkazilayotgan tadbirlar, yig‘ilishlar, protestlar va boshqa faoliyatlar haqida yangiliklar va reportajlar tayyorlaydi. Bu orqali jamoatchilik kasaba uyushmalarining faoliyatidan xabardor bo‘ladi. Kasaba uyushmalari rahbarlari, ishchilar va mutaxassislar bilan intervyular o‘tkazish orqali ularning fikrlari, tajribalari va muammolari yoritiladi.² Bu ishchilarning huquqlari va mehnat sharoitlari bo‘yicha muammolarni ochib berish imkonini yaratadi. OAVda kasaba uyushmalari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, ularning ishchilar huquqlarini himoya qilishdagi roli haqida tahliliy maqolalar chop etiladi. Bu maqolalar kasaba uyushmalarining ijtimoiy ta‘sirini o‘rganishga yordam beradi. OAV kasaba uyushmalari faoliyatini ijtimoiy tarmoqlarda ham yoritadi. Bu ishchilar va jamoatchilik bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qilish imkonini beradi.³ OAV kasaba uyushmalari tomonidan o‘tkaziladigan tadbirlar, konferensiyalar va seminarlarni yoritadi. Bu tadbirlar ishchilarni xabardor qilish va ijtimoiy masalalar bo‘yicha fikr almashish imkonini yaratadi. OAV kasaba uyushmalari faoliyatini yoritishda ijtimoiy masalalarga, ishchilar huquqlariga va mehnat sharoitlariga alohida e‘tibor qaratadi. Bu ishchilarning huquqlarini himoya qilishga va ijtimoiy adolatni ta‘minlashga yordam beradi. OAV kasaba uyushmalari faoliyatini yoritishda

¹ O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining hisobotlari.

² O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatiga oid maqolalar.

³ O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatiga oid maqolalar.

maqsadli dasturlar va loyihalar haqida ma'lumot beradi. Bu orqali kasaba uyushmalari o'z faoliyatini kengaytirish va ishchilarni qo'llab-quvvatlashda qanday strategiyalarni amalga oshirayotganini ko'rsatadi. OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini yoritish orqali ishchilarni xabardor qilish, ijtimoiy dialogni rivojlantirish va mehnat huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon ishchilarning huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Natijalar

O'zbekiston OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini yoritishda muhim rol o'ynaydi. OAV orqali kasaba uyushmalari faoliyatining ijtimoiy ahamiyati oshadi, ishchilar o'z huquqlari haqida xabardor bo'lishadi va ijtimoiy dialog rivojlanadi. OAVning kasaba uyushmalari faoliyatini yoritishi, ishchilarni xabardor qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Kasaba uyushmalari faoliyatining ommaviy axborot vositalarida qanday tasvirlanishi bir qator omillarga bog'liq. Umuman olganda, OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini quyidagi usullar bilan tasvirlaydi:

1. Ijtimoiy va mehnat muammolari: OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini ijtimoiy va mehnat muammolari kontekstida ko'rsatadi. Bu, asosan, ishchilarning huquqlari, mehnat sharoitlari, ish haqi va boshqa masalalar bilan bog'liq bo'ladi.

2. Protestlar va yig'ilishlar: Kasaba uyushmalari tomonidan o'tkaziladigan protestlar, mitinglar va yig'ilishlar OAVda keng yoritiladi. Bu tadbirlar ishchilar tomonidan o'z huquqlarini himoya qilish va yaxshilash maqsadida o'tkaziladi va OAVda ularning maqsadlari va talablarini aks ettiradi.

3. Intervyular va Fikrlar: OAV kasaba uyushmalari rahbarlari, ishchilar va ekspertlar bilan intervyular o'tkazib, ularning fikrlarini va tajribalarini yoritadi. Bu intervyular orqali kasaba uyushmalarining roli va ahamiyati haqida ma'lumotlar beriladi.

4. Tahliliy Maqolalar: OAVda kasaba uyushmalarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, ularning faoliyatini tahlil qiluvchi maqolalar chop etiladi. Bu maqolalarda kasaba uyushmalarining ishchilar huquqlarini himoya qilishdagi roli, ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi o'rni va boshqa muhim masalalar muhokama qilinadi.

5. Ijtimoiy Tarmoq va Raqamli Platformalar: Bugungi kunda OAV kasaba uyushmalari faoliyatini ijtimoiy tarmoqlarda ham yoritadi. Bu ishchilar va jamoatchilik bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish imkonini beradi.

6. Maqsadli Dasturlar: OAV kasaba uyushmalari tomonidan amalga oshirilayotgan maqsadli dasturlar va loyihalar haqida ma'lumot beradi. Bu orqali

kasaba uyushmalari o‘z faoliyatini kengaytirish va ishchilarni qo‘llab-quvvatlashda qanday strategiyalarni amalga oshirayotganini ko‘rsatadi.

7. Ijtimoiy Adolat va Huquqlar: OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini ijtimoiy adolat va ishchilar huquqlarini himoya qilish nuqtai nazaridan tasvirlaydi. Bu, asosan, kasaba uyushmalarining ijtimoiy masalalarga qarshi kurashdagi roli haqida ma'lumot beradi.⁴

OAV kasaba uyushmalarining faoliyatini tasvirlashda ularning ijtimoiy ahamiyatini, ishchilar huquqlarini himoya qilishdagi o‘rnini va mehnat sharoitlarini yaxshilashdagi faoliyatini yoritadi. Bu orqali jamoatchilik kasaba uyushmalarining ahamiyatini tushunishi va ularni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Ushbu maqola O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishi va uning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. OAV kasaba uyushmalarining ijtimoiy ahamiyatini oshirishda va ishchilarni xabardor qilishda muhim rol o‘ynaydi⁵.

Xulosa

O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishi ijtimoiy va siyosiy muhitga bog‘liq holda bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. OAVda kasaba uyushmalarining faoliyati, asosan, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan faoliyat sifatida yoritiladi. Bu orqali kasaba uyushmalari ishchilarning mehnat huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy yordamlarni taqdim etish va mehnat sharoitlarini yaxshilashdagi vazifalarini ta'kidlaydi. Biroq, ba'zi hollarda, kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishida cheklovlar va senzura mavjud bo‘lishi mumkin. OAVning ba'zi turlari kasaba uyushmalarining ba'zi salbiy tomonlarini yoritishda ehtiyotkorlik bilan yondoshishi, yoki ijtimoiy va siyosiy muammolarni ko‘rsatuvchi materiallarga nisbatan cheklov qo‘yilishi mumkin. Shuningdek, kasaba uyushmalarining xalqaro hamkorligi, ularning tashabbuslari va ishchilar huquqlarini himoya qilishdagi roli keng yoritiladi. Umuman olganda, O‘zbekistonda kasaba uyushmalari faoliyatining yoritilishi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, mehnat huquqlarini himoya qilish va ishchilarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ijobiy nuqtai nazar bilan olib boriladi. Shuningdek, ularning xalqaro hamkorligi va ijtimoiy mas'uliyati ham ommaviy axborot vositalarida alohida ta'kidlanadi.

⁴ Kasperskiy laboratoriyasi. (2021). "Ijtimoiy tarmoqlarda kiberxavfsizlik: xavflar va yechimlar".

⁵ Yevropa Ittifoqining kiberxavfsizlik agentligi (ENISA). (2020). "2020 yil uchun tahdid manzarasi".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. (2021).
2. O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining hisobotlari.
3. Yevropa Ittifoqining kiberxavfsizlik agentligi (ENISA). (2020). “2020 yil uchun tahdid manzarasi”.
4. Kasperskiy laboratoriyasi. (2021). “Ijtimoiy tarmoqlarda kiberxavfsizlik: xavflar va yechimlar”.
5. O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarida kasaba uyushmalari faoliyatiga oid maqolalar.
6. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) materiallari.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumatining mehnat munosabatlari bo‘yicha qarorlari va dasturlari.
8. Ijtimoiy tarmoqlarda kasaba uyushmalari faoliyatini yorituvchi materiallar.

INTERNETDAN SAMARALI FOYDALANISH – DAVR TALABI

Sayyora Jabborova

*Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar
kafedrasi o`qituvchisi*

Abdurahmonova Dilshoda, Jumaboyeva Mashrabxon

*Andijon davlat pedagogika instituti
“Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi”
yo`nalishi 4-bosqich talabalari*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Internetning zamonaviy hayotdagi o`rni, uning imkoniyatlari va zararli tomonlari haqida fikr yuritiladi. Internetdan samarali foydalanish ko`nikmalarini rivojlantirish zarurati va bu borada olib borilishi lozim bo`lgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Internet madaniyatini shakllantirish va undan oqilona foydalanish bugungi davrning muhim talabi ekanligi asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: Internet, samarali foydalanish, zamonaviy texnologiyalar, axborot olish, internet madaniyati, kiberxavfsizlik, ta`lim, vaqtni boshqarish.

ANNOTATION

This article reflects on the role of the Internet in modern life, its capabilities and harmful aspects. The need to develop skills in the effective use of the internet and the measures to be taken in this regard are analyzed. It is justified that the formation and rational use of Internet culture is an important requirement of today's era.

Keywords: Internet, effective use, modern technologies, information retrieval, internet Culture, Cyber Security, Education, time management.

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматривается роль интернета в современной жизни, его возможности и вредные аспекты. Анализируется необходимость развития навыков эффективного использования интернета и меры, которые необходимо предпринять в этом отношении. Обосновано, что формирование и рациональное использование интернет-культуры является важным требованием сегодняшней эпохи.

Ключевые слова: Интернет, эффективное использование, современные технологии, получение информации, интернет-культура, кибербезопасность, образование, тайм-менеджмент.

Barchamizga ma'lumki, zamonaviy dunyoda Internet hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. U nafaqat muloqot vositasi, balki ta'lim, biznes, fan va ko'ngilochar sohalarda keng imkoniyatlar yaratadi. Ammo, Internetdan samarali foydalanish ko'nikmasi har kimda ham mavjud emas. Shu sababli, ushbu mavzu bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Shunday qilib, internetdan samarali foydalanish haqida so'z yuritishimizdan oldin internet haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lib olishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Internet so'zi lotincha "inter – aro" va "net – tarmoq" so'zidan kelib chiqqan. Internet — standart minimal internet protokoli (IP) orqali ma'lumot almashuvchi kompyuter tarmoqlarining butunjahon va omma uchun ochiq to'plamidir. Internet — katta (global) va kichik (lokal) kompyuter tarmoqlarini o'zaro bog'lovchi butunjahon kompyuter tizimi. Unda geografik o'rni, zamon va makondan qat'iy nazar, ayrim kompyuter va mayda tarmoqlar o'zaro hamkorlikda global informatsiya infratuzilmasini tashkil etadi. Qaydnomalar tizimi bilan boshqariladigan barcha hosila tarmoqlar hamkorlikda iste'molchilarga ma'lumotni saqlash, e'lon qilish, jo'natish, qabul qilish, izlash va ma'lum bo'lgan barcha variantlarda axborot almashinishga imkon yaratadi. Internet tizimi XX asrning 60-yillarida paydo bo'ldi¹.

Internetning imkoniyatlari haqida so'z yuritadigan bo'lsak, internetdan turli sohalarda samarali foydalanishimiz mumkin. Misol uchun, ta'lim tizimida, axborot olishda, ish va biznesda. Ta'limda foydalanish: Masofaviy o'qish, onlayn kurslar va video darsliklar orqali bilim olish imkoniyati. Axborot olish: Global bilim manbalariga tezkor kirish va yangiliklarni kuzatish. Ish va biznes: Onlayn xizmatlar, elektron savdo va masofaviy ish joylari orqali daromad topish imkoniyati.

Albatta internetdan samarali foydalanish uchun ham ko'nikmalar kerak bo'ladi. Samarali foydalanish ko'nikmalari sifatida quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin. Maqsadli foydalanish, axborotni tanlash, zararli kontentdan qochish kabilarni. Maqsadli foydalanish: Internetni aniq maqsadlar uchun ishlatish, vaqtni tejashga yordam beradi. Axborotni tanlash: Ishonchli manbalarni aniqlash va yolg'on ma'lumotlardan himoyalalanish. Zararli kontentdan qochish: Internetdagi noqonuniy, zo'ravonlik yoki zararli materiallardan himoyalalanish. Internetning zararli jihatlari ham mavjud. Misol uchun haddan ziyod ko'p va behuda foydalanish oqibatida vaqtning isrof bo'lishi, salomatlikka ta'siri kuzatilishi mumkin va shuningdek, internet sababli kiberxavfsizlik muammolari vujudga kelishi mumkin. Bu haqida batafsilroq to'xtalib o'tadigan bo'lsak, vaqtni isrof qilish: cheksiz muloqot, o'yinlar

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Internet>

yoki ijtimoiy tarmoqlarga bog‘lanib qolish. Salomatlikka ta’sir: uzoq vaqt ekran oldida o‘tirish natijasida ko‘z va tanaga zarar yetishi. Kiberxavfsizlik muammolari: shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi yoki zararli dasturlar ta’siri.

Internetda to‘g‘ri yo‘l tutish nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhimdir. Yoshlarni Internet madaniyatiga o‘rgatish kelajak uchun zarur. Internet – bu kuchli vosita, undan qanday foydalanish esa har birimizning o‘z qo‘limizda. Uni to‘g‘ri boshqarish va foydali yo‘nalishlarda ishlatish hayotimizni yanada sifatli qilishga xizmat qiladi. Shu sababli, zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanish – davr talabidir. Internetdan samarali foydalanish uchun turli xil tavsiyalarni keltirib o‘tishimiz mumkin:

- internetdan foydalanuvchilar uchun qisqa qo‘llanmalar yaratish;
- yoshlar uchun Internet madaniyatini o‘rgatish bo‘yicha seminarlar o‘tkazish;
- oilalarda bolalarning Internetdan foydalanishini nazorat qilishni yo‘lga qo‘yish;

Internetning kashf etilishi insoniyat hayotida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Dunyo aholisining soni hozir yetti milliarddan oshgan bo‘lsa, shundan uch milliarddan ziyodi internet tarmog‘iga ulangan. 2014-yilgi statistikaga ko‘ra, O‘zbekistonda ham aholining 40 foizdan ortig‘i internetdan foydalanadi va bu raqam yildan yilga o‘sib bormoqda².

Internet nafaqat siz bilan biz kabi oddiy foydalanuvchilar tomonidan, balki xususiy va davlat kompaniyalari tomonidan ham keng qo‘llanilmoqda. Hozir deyarli barcha yirik kompaniyalar o‘z xodimlari va mijozlari bilan aloqalarni to‘liq internet orqali olib boradi. Yangi mahsulotlarini internet orqali ommaga taqdim etadi, sotadi va boshqa turli xizmatlar ko‘rsatadi. Internet hukumatlar ishlarini ham osonlashtirgan. Fuqarolarning deyarli barcha murojaatlari ko‘p davlatlarda hozir elektron shaklda amalga oshirilmoqda. Internetdan samarali foydalanishda vaqtni boshqarish muhim rol o‘ynaydi. Ko‘p vaqtni ijtimoiy tarmoqlar yoki o‘yinlarga sarflash o‘rniga, rejalashtirilgan vazifalarni bajarishga e’tibor qaratish kerak. Vaqt qadri biz uchun juda muhim. *Oltindan qadrli, javhardan qimmatli bir narsa bor bo‘lsa, u ham bo‘lsa vaqtdir. Vaqt bizning har turli ishni qilishga kuchimiz yetadigan fursatdir. Bir soatning bekor o‘tgani - ixtiyorimizda bo‘lgan fursatning zoye bo‘lganini bildiradi. Holbuki, shu fursat ichida foydali ishlarga ixtiyorimiz bor edi. Fursatni g‘animat bilgan odam vaqtdan unumli foydalana oladi. Vaqt qadrini bilgan*

² <https://www.texnoman.uz/post/internetdan-xavfsiz-foydalanish-yollari.html>

*odam havoyi nafsdan tiyila oladi. Vaqt qadrini bilgan odam buyuk bo'lishga haqlidir. Aqlsizlikning eng yomon ko'rinishi - vaqtni bekor o'tkazishdir*³.

Vaqt bu – oliy hakam. Vaqtni qadriga yetaylik. Bu o'tkinchi dunyoda ko'p narsani ortga qaytarish mumkin, ammo vaqtni, uning bir lahzasini bo'lsin, ortga qaytarib bo'lmaydi.

Vaqt qanday qadrlanadi. Umrning isrofida vaqtning qadrini anglab yetamiz, tushunib yetamiz. Vaqt mehnat va ilm bilan qadrlanadi. Shuning uchun biz yoshlar hozirgi har bir daqiqamizni qadriga yetishimiz lozim⁴.

Internet – bu zamonamizning ajralmas qismiga aylangan texnologik inqilob mahsulidir. U inson hayotini tubdan o'zgartirib, ilm-fan, ta'lim, muloqot, ishbilarmonlik va ko'ngilochar sohalarda cheksiz imkoniyatlar yaratmoqda. Ammo, Internetdan foydalanish madaniyati va samaradorligini oshirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Xulosa qilib aytganda, Internet zamonaviy jamiyatning rivojlanishida eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Undan oqilona foydalanish nafaqat shaxsiy, balki milliy taraqqiyotning ham asosidir. Shu sababli, zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish borasida bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish bugungi kun talabidir. Bu esa har bir insonning hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Internet>
2. <https://www.texnoman.uz/post/internetdan-xavfsiz-foydalanish-yollari.html>
3. <https://www.naqshband.uz/makolalar/vaqt-qadri-ha>
4. <https://www.toshvilyuridik.uz/vaqtni-qadriga-yeting/>

³ <https://www.naqshband.uz/makolalar/vaqt-qadri-ha>

⁴ <https://www.toshvilyuridik.uz/vaqtni-qadriga-yeting/>

KONSTITUTSIYA – TINCHLIGIMIZ, ERKINLIGIMIZ VA FAROVON HAYOTIMIZ HIMOYACHISI

*Tursunova Feruza Ilhomjon qizi,
Ibrohimova Munisa Azizjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
“Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi”
yo`nalishi 4-bosqich 402-guruh talabalari*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada konstitutsiyamizning davlatimizda tutgan o`rni, uning ahamiyati, uning tinchlik, erkinlik va farovonlikni ta`minlashdagi roli yoritilgan. Konstitutsiyaning inson huquqlarini himoya qilish, adolatni ta`minlash va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu maqolada Konstitutsiyaga rioya qilishning davlat va jamiyat rivojlanishidagi o`rni va unga hurmat ko`rsatishning zarurligi haqida so`z yuritiladi.

ANNOTATION

This article covers the role of our Constitution in our state, its importance, its role in ensuring peace, freedom and prosperity. The importance of the Constitution in protecting human rights, ensuring justice and strengthening civil society is analyzed. The article also discusses the role of compliance with the Constitution in the development of the state and society and the need to pay tribute to it.

АННОТАЦИЯ

В этой статье освещается роль Конституции в нашем государстве, ее значение, ее роль в обеспечении мира, свободы и процветания. Анализируется значение Конституции для защиты прав человека, обеспечения справедливости и укрепления гражданского общества. Также в этой статье рассматривается роль соблюдения конституции в развитии государства и общества и необходимость ее соблюдения.

Kalit so`zlar: konstitutsiya, davlat, jamiyat, fuqaro, referendum, demokratik.

Keywords: Constitution, State, Society, citizen, referendum, Democratic.

Ключевые слова: Конституция, государство, общество, гражданин, референдум, демократия.

Konstitutsiya – bu davlatning asosiy qonuni, jamiyat hayotining barcha jabhalarini tartibga soluvchi, har bir fuqaroning huquq va erkinliklarini

kafolatlaydigan muhim hujjatdir. Konstitutsiya nafaqat davlatning siyosiy tuzilishini belgilab beradi, balki har bir insonning tinch va farovon hayot kechirishiga mustahkam asos yaratadi. Konstitutsiya har bir fuqaroning o`zini himoyalangan his qilishiga imkon beradi, jamiyatda adolat va qonuniylikni qaror toptiradi. Konstitutsiya so`zi lotincha “constitutio” so`zidan olingan bo`lib, “o`rnatish, belgilash” degan ma`noni anglatadi va bu davlatning asosiy bosh qonunidir.

Davlat faoliyatining turli sohalarida konstitutsiyaga rioya qilinishini nazorat etish Oliy sud yoki Konstitutsiyaviy sud zimmasiga yuklanadi. “Konstitutsiya” atamasi Qadimgi Rimdayoq bor edi (imperator konstitutsiyasi deb atalgan qonun). Amir Temurning “Temur tuzuklar” kitobi Sharq va Osiyo mamlakatlari sivilizatsiyasiga xos alohida shakldagi konstitutsiyaviy hujjat xususiyatiga ega bo`lgan. U shariat qonunlari bilan bir qatorda O`rta Osiyo xalqlari taqdiriga kuchli ta`sir o`tkazgan. Yevropadagi tarixiy taraqqiyot hozirgi kunda amalda bo`lgan konstitutsiyalarning 2 guruhini vujudga keltirdi. 1-guruh — hozirgi zamon sharoitlaridan keskin farq qiluvchi sharoitlarda qabul qilingan eski konstitutsiyalar. Bu xildagi konstitutsiyalarga 1787-yilgi AQSH Konstitutsiyasi, 1831-yilgi Belgiya konstitutsiyasi, 1874-yilgi Shveysariya konstitutsiyasi misol bo`la oladi. 2-guruhga XX asrning 2-yarmida qabul qilingan “yangi avlod” konstitutsiyalari kiradi. Ular dastlabki konstitutsiyalardan huquq va erkinliklar institutining, konstitutsiyaning himoya qilish mexanizmlari va ijtimoiy muammolarga murojaat qilish mexanizmlarining kengayishi natijasida konstitutsiyaviy tartibga solish hajmining ko`payishi bilan farq qiladi¹.

Konstitutsiya jamiyatda tinchlikni saqlash, erkinlikni ta`minlash va taraqqiyotga yo`l ochishning eng muhim omillaridan biridir. Davlatning ichki va tashqi siyosati Konstitutsiya asosida shakllanadi. Fuqarolar va davlat idoralari o`rtasidagi munosabatlar konstitutsiyaga tayanib amalga oshiriladi. Har bir davlatning mustaqilligi, suvereniteti va barqarorligi Konstitutsiyaga bo`lgan hurmat va sodiqlikdan boshlanadi. Konstitutsiya nafaqat fuqarolarning huquq va burchlarini belgilaydi, balki davlat organlari faoliyatining asosiy yo`nalishlarini ham ko`rsatadi. Konstitutsiya davlat va jamiyat o`rtasidagi ijtimoiy shartnoma sifatida harakat qiladi, unda fuqarolarning tinch, erkin va farovon hayoti uchun zarur bo`lgan barcha shartlar ifodalangan.

Bugungi kunda dunyoning ko`plab mamlakatlari tinchlik va barqarorlikka erishish uchun konstitutsiyaviy huquqlarning to`liq amalga oshirilishiga katta e`tibor

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konstitutsiya>

qaratilmoqda. Chunki adolatli jamiyat barpo etish, inson huquqlarini himoya qilish va erkinlikni ta'minlash – davlatning asosiy vazifasi hisoblanadi. Bizning Konstitutsiyamiz ham davlatimizning demokratik asoslarini belgilab, har bir fuqaroning farovon hayoti uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi.

Konstitutsiya – taraqqiyot poydevori. U davlatimiz taraqqiyotining, ravnaqining huquqiy asosi. Konstitutsiyani O`zbekistonda yashayotgan har bir shaxs, yosh-u qari bilishi darkordir. Konstitutsiyamiz qabul qilingan kunning 8 yilligi munosabati bilan o`tkazilgan yig`ilishda O`zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti o`z nutqida “Nima uchun Konstitutsiyani o`rganishimiz kerak?” degan savolni o`rtaga tashlab, “Ming afsuski bu sir emas – ko`pchiligimiz Konstitutsiyamizning ma`no-mazmunini yaxshi bilmaymiz, uni sinchiklab o`rganmaymiz. Vaholanki, agar Konstitutsiyamizning mohiyatiga kirib borsal, mag`zini chaqsak, bugun oldimizda turgan ko`pgina savollarga, muhim muammolarni yechishda javob topishimiz mumkin²,”- deb javob bergan edi. Konstitutsiya davlat va jamiyat o`rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda asosiy vosita hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasi 1991-yil 31-avgust kuni o`z mustaqilligini qo`lga kiritdi. Mustaqillikka erishganimizdan so`ng, O`zbekiston Respublikasi o`zining asosiy qonunini qabul qildi. Milliy qomusimiz – O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 1992-yil 8-dekabr kuni qabul qilindi va shu kundan boshlab 8-dekabr O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kun sifatida nishonlanib kelinmoqda. O`zbekiston Respublikasida Konstitutsiyani yanada isloh qilish maqsadida mamlakatimizda 2023-yil 30-aprel kuni referendum o`tkazildi. Ushbu referendumda ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizni yoqlab ovoz berdi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya – inson sha`ni, qadr-qimmat va huquqlarining mustahkam kafolati. “Yangi tahrirdagi O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatchilik, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-huquq sohalarini bundan keyin ham barqaror rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratdi”. Ushbu haqqoniy e`tirof O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 16-noyabrda imzolagan “O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko`rish va uni o`tkazish to`g`risida”gi farmoyishda alohida ta`kidlandi³. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya Yangi O`zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratib, milliy davlatchilik taraqqiyotining tarixiy muhim bosqichida davlat va jamiyatni yanada

² Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. T.: “O`zbekiston”, 2001. 134 – 135-betlar.

³ <https://constitution.uz>

rivojlantirishning ustuvor yo`nalishlarini belgilab berdi. Referendum ko`p millatli buyuk xalqimizning birdamligi va hamjihatligi, suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat qurishga qat'iy qaror qilganligining ishonchli ifodasi bo`ldi.

Konstitutsiya davlat va jamiyatning muvozanatli faoliyat ko`rsatishi uchun zarur bo`lgan huquqiy asosdir. Uning har bir bandi davlat boshqaruvida adolat tamoyillariga asoslangan tizimni shakllantiradi va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini kafolatlaydi. Konstitutsiyaning mohiyati va ahamiyatini muhokama qilishda uning jamiyat hayotidagi bir nechta muhim jihatlarini alohida ta`kidlash zarur. Konstitutsiya davlatning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorligini ta`minlashga xizmat qiladi. Tinchlik va birdamlik Konstitutsiya tomonidan belgilangan qonun-qoidalarga rioya qilish orqali qaror topadi. Davlat boshqaruvida vakolatlarning ajratilishi, fuqarolarning o`z huquq va erkinliklarini qonuniy asosda amalga oshirishi jamiyatda tinchlik va totuvlikni mustahkamlashga yordam beradi. Xalqning birligi va davlatning suvereniteti Konstitutsiyaning barqaror amal qilishiga bog`liqdir. Konstitutsiya har bir fuqaroning teng huquqliligini, shaxsiy erkinliklarini himoya qiladi. Erkinlik – bu nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlarning tengligi hamdir. Konstitutsiya fuqarolarga o`z fikrini erkin bildirish, ta`lim olish, mehnat qilish, siyosiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, davlat fuqarolar huquqlari buzilishini oldini olish uchun zarur mexanizmlarni ishlab chiqib, uni nazorat qiladi. Konstitutsiyada fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari kafolatlangan. Davlat resurslaridan adolatli foydalanish, fuqarolarni ish bilan ta`minlash, ta`lim va sog`liqni saqlash tizimlarining samaradorligini oshirish, moddiy va ma`naviy taraqqiyotni rag`batlantirish kabi masalalar Konstitutsiya asosida boshqariladi. Jamiyatda farovonlikni ta`minlash uchun har bir fuqaro ham o`z huquqlari va burchlarini bilishi, qonunlarga rioya qilishi zarur. Konstitutsiya davlat va jamiyat o`rtasidagi hamkorlikni rivojlantiruvchi huquqiy asos bo`lib xizmat qiladi. U fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini ta`minlaydi va davlat organlarining faoliyatini nazorat qilish mexanizmlarini belgilaydi. Bu esa davlat idoralari faoliyatida shaffoflik va javobgarlikni oshirishga olib keladi. Shu sababli, Konstitutsiya nafaqat davlat idoralari uchun yo`riqnoma, balki jamiyat uchun ishonchli kafolat hisoblanadi. Jamiyatda qonun ustuvorligini ta`minlash uchun Konstitutsiyaning amalda qo`llanilishi juda muhim. Fuqarolar Konstitutsiya talablarini bilishi va unga amal qilishi zarur, chunki bu davlat barqarorligini mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biridir. Konstitutsiyaga rioya qilish insonning o`z huquqlari va

burchlarini to‘g‘ri anglab yetishiga, qonunlarga hurmat bilan qarashiga olib keladi. Bu esa jamiyatda adolatli va tartibli muhitni yaratadi. Konstitutsiyaning tamoyillari yoshlarga adolat va huquqiy ongni singdirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maktab va oliy ta‘lim tizimida huquqiy ta‘limni rivojlantirish orqali yosh avlodni Konstitutsiyaga hurmat ruhida tarbiyalash muhimdir. Bu nafaqat shaxsiy manfaatlarni himoya qilishga, balki butun jamiyat rivojiga hissa qo‘shishga xizmat qiladi. Konstitutsiya davlatning poydevori, fuqarolarning ishonchi va jamiyat barqarorligining kafolatidir. Uni himoya qilish va amalda qo‘llash har bir fuqaroning burchi bo‘lib, bu jamiyatning demokratik va barqaror rivojlanishiga yo‘l ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konstitutsiya>
2. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas’ulmiz. T.: “O‘zbekiston”, 2001. 134 – 135-betlar.
3. <https://constitution.uz>

IJTIMOIIY MEDIADA TAHDID VA XAVF XATARLAR

THREATS AND DANGERS ON SOCIAL MEDIA

УГРОЗЫ И ОПАСНОСТИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Jabborova Sayyora

Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san'at fakulteti

Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari va huquq ta'lim yo'nalishi

4-bosqich 402-guruh talabalari

Nishonova Feruza, Mengliyeva Nilufar

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy mediada tahdid va xavf-xatarlar mavzusini o'rganadi. Ijtimoiy media platformalari, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari yordamida, insonlar o'rtasida tezkor va oson aloqa o'rnatishga imkon beradi. Biroq, bu platformalarda tahdid va xavf-xatarlar ham mavjud. Maqolada ijtimoiy mediada yuzaga keladigan asosiy tahdidlar, jumladan, kiberhujumlar, ma'lumotlarning oshkor qilinishi, yolg'on axborot tarqatilishi va shaxsiy hayotga tajovuz kabi masalalar muhokama qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy mediada xavf-xatarlarni kamaytirish va ularni boshqarish uchun zarur bo'lgan choralar ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy media, tahdid, xavf-xatar, kiberhujum, yolg'on axborot, shaxsiy hayot, ma'lumotlarni himoya qilish, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat, kiberxavfsizlik

Abstract: This article explores the topic of threats and risks in social media. Social media platforms, with the help of modern information and communication technologies, allow people to communicate quickly and easily. However, these platforms also have threats and risks. The article examines the main threats that arise in social media, including cyberattacks, information disclosure, disinformation, and invasion of privacy. It also shows the measures needed to reduce and manage risks in social media.

Keywords: social media, threat, risk, cyberattack, disinformation, privacy, data protection, information security, digital culture, cybersecurity.

Аннотация: В данной статье исследуется тема угроз и рисков в социальных сетях. Платформы социальных сетей с помощью современных информационных и коммуникационных технологий позволяют быстро и легко

общаться между людьми. Однако эти платформы также имеют угрозы и риски. В статье рассматриваются основные угрозы, возникающие в социальных сетях, включая кибератаки, раскрытие информации, дезинформацию и вторжение в частную жизнь. Также показаны меры, необходимые для снижения и управления рисками в социальных сетях.

Ключевые слова: социальные сети, угроза, риск, кибератака, дезинформация, конфиденциальность, защита данных, информационная безопасность, цифровая культура, кибербезопасность.

Kirish

Ijtimoiy media zamonaviy hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Facebook, Twitter, Instagram va boshqa platformalar orqali insonlar o'z fikrlarini, tajribalarini va hissiyotlarini baham ko'rish imkoniyatiga ega. Biroq, ijtimoiy media orqali tarqatilayotgan axborotlar va o'zaro munosabatlar yangi tahdidlar va xavf-xatarlarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada ijtimoiy mediada yuzaga keladigan tahdidlar va xavf-xatarlar tahlil qilinadi. Ijtimoiy mediada yuzaga keladigan tahdidlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Ijtimoiy media platformalariga qarshi kiberhujumlar, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlash yoki platformalarni ishga solish uchun qo'llanilishi mumkin. Ijtimoiy mediada tarqatiladigan yolg'on axborot va mish-mishlar, jamiyatda notinchlik va noaniqlik keltirib chiqarishi mumkin. Foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor qilish, shaxsiy hayotga tajovuz qilish va kiberbullying kabi muammolar mavjud.¹

Ijtimoiy media orqali yuzaga keladigan xavf-xatarlar:

Foydalanuvchilar o'z shaxsiy ma'lumotlarini ijtimoiy mediada baham ko'rish orqali, ularni xavf ostiga qo'yishadi. Ijtimoiy media platformalarida kiberhujumlar va firibgarliklar ko'paymoqda, bu esa foydalanuvchilarning moliyaviy va shaxsiy xavfsizligiga tahdid soladi. Ijtimoiy media, foydalanuvchilarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa depressiya va boshqa ruhiy kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ijtimoiy mediada xavf-xatarlarni kamaytirish va boshqarish uchun quyidagi choralar ko'rilishi zarur: Foydalanuvchilar o'z ma'lumotlarini himoya qilish uchun kuchli parollar va ikki bosqichli autentifikatsiyadan foydalanishlari kerak. Ijtimoiy media platformalari yolg'on axborot va mish-mishlarga qarshi kurashish uchun faktlarni tekshirish xizmatlarini joriy etishlari lozim. Foydalanuvchilarni ijtimoiy media xavflari haqida xabardor

¹ Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC). (2020). "Kiberjinoyat va uning jamiyatga ta'siri"

qilish va ularni ongli ravishda foydalanishga o'rgatish zarur.² Ijtimoiy mediada tahdidlar bir necha turga bo'linadi. Ularning asosiy turlari quyidagilar:

1. Kiberhujumlar: Ijtimoiy media platformalariga qarshi amalga oshiriladigan kiberhujumlar, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlash yoki platformalarni ishga solish uchun qo'llanilishi mumkin. Bu hujumlar phishing, malware va DDoS (Distributed Denial of Service) hujumlarini o'z ichiga oladi.

2. Yolg'on axborot: Ijtimoiy mediada tarqatiladigan yolg'on axborot, mish-mishlar va manipulyatsiya qilingan ma'lumotlar, jamiyatda noaniqlik va notinchlik keltirib chiqarishi mumkin. Bu, xususan, siyosiy va ijtimoiy masalalarda muhim ahamiyatga ega.

3. Shaxsiy hayotga tajovuz: Foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor qilish, shaxsiy hayotga tajovuz qilish va kiberbullying (onlayn ta'qib) kabi muammolar mavjud. Bu tahdidlar, hissiy va psixologik zarar keltirishi mumkin.

4. Firibgarlik: Ijtimoiy media orqali amalga oshiriladigan firibgarliklar, masalan, soxta profillar yaratish, moliyaviy firibgarliklar va boshqa turli xil aldovlar. Foydalanuvchilarni aldanishiga olib kelishi mumkin.

5. Raqamli izlar: Foydalanuvchilar ijtimoiy mediada qoldirgan izlar, shaxsiy ma'lumotlar va faoliyatlar, ularning shaxsiy hayotiga tahdid solishi mumkin. Bu ma'lumotlar, kiberhujumlar va shaxsiy hayotga tajovuz uchun foydalanilishi mumkin.

6. Psixologik ta'sir: Ijtimoiy media foydalanuvchilarining psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu depressiya, tashvish va o'z-o'zini baholashning pasayishi kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

7. Kiberbullying: Onlayn ta'qib yoki kiberbullying, ijtimoiy media orqali amalga oshiriladigan qoralash, tahdid yoki haqoratlar bilan bog'liq. Bu, ayniqsa, yoshlar o'rtasida keng tarqalgan muammo.³

Ushbu tahdidlar, ijtimoiy media platformalarining foydalanuvchilarga ta'sirini oshirib, ularning xavfsizligini va shaxsiy hayotini xavf ostiga qo'yishi mumkin. Shuning uchun, foydalanuvchilar va platformalar bunday tahdidlarga qarshi kurashish choralarini ko'rishlari zarur. Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan biri sifatida, insonlar o'rtasida tezkor aloqa o'rnatishga yordam beradi. Biroq, bu platformalar bir qator tahdidlar va xavf-

² Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC). (2020). "Kiberjinoyat va uning jamiyatga ta'siri"

³ Smit, A. (2019). "Ijtimoiy medianing ruhiy salomatlikka ta'siri." Psixologiya va xulq-atvor fanlari jurnali.

xatarlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu tahdidlar foydalanuvchilarni, ularning shaxsiy ma'lumotlarini va umumiy xavfsizligini tahdid ostiga qo'yishi mumkin. Quyida ijtimoiy mediada uchraydigan asosiy tahdidlar va xavf-xatarlar keltirilgan: Ijtimoiy media platformalariga qarshi kiberhujumlar, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlash yoki platformalarni ishga solish uchun qo'llanilishi mumkin. Kiberhujumlar, masalan, phishing, malware va DDoS (Distributed Denial of Service) hujumlarini o'z ichiga oladi. Bu hujumlar natijasida foydalanuvchilar o'z hisoblariga kirish imkoniyatini yo'qotishi yoki shaxsiy ma'lumotlarini yo'qotishi mumkin. Ijtimoiy mediada tarqatiladigan yolg'on axborot va mish-mishlar, jamiyatda noaniqlik va notinchlik keltirib chiqarishi mumkin. Bu, xususan, siyosiy va ijtimoiy masalalarda muhim ahamiyatga ega. Yolg'on ma'lumotlar, foydalanuvchilarni noto'g'ri qarorlar qabul qilishga majbur qilishi mumkin. Foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor qilish, shaxsiy hayotga tajovuz va kiberbullying (onlayn ta'qib) kabi muammolar mavjud. Bu tahdidlar, hissiy va psixologik zarar keltirishi mumkin. ⁴Kiberbullying, ayniqsa, yoshlar o'rtasida keng tarqalgan muammo hisoblanadi. Ijtimoiy media orqali amalga oshiriladigan firibgarliklar, masalan, soxta profillar yaratish, moliyaviy firibgarliklar va boshqa turli xil aldovlar. Foydalanuvchilarni aldanishiga olib kelishi mumkin va bu ularning moliyaviy xavfsizligiga tahdid soladi. Foydalanuvchilar ijtimoiy mediada qoldirgan izlar, shaxsiy ma'lumotlar va faoliyatlar, ularning shaxsiy hayotiga tahdid solishi mumkin. Bu ma'lumotlar, kiberhujumlar va shaxsiy hayotga tajovuz uchun foydalanilishi mumkin. Raqamli izlar orqali foydalanuvchilar haqida ko'plab ma'lumotlar to'planishi mumkin. Ijtimoiy media foydalanuvchilarining psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu depressiya, tashvish va o'z-o'zini baholashning pasayishi kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlarda ko'proq vaqt o'tkazgan sari, bu salbiy ta'sirlar kuchayishi mumkin.⁵

Xulosa

Ijtimoiy media platformalari ko'plab foydali imkoniyatlarni taqdim etsa-da, ular bir qator tahdidlar va xavf-xatarlarni ham o'z ichiga oladi. Foydalanuvchilar bu tahdidlarga qarshi ehtiyotkorlik bilan yondashishlari zarur. Shuningdek, ijtimoiy media platformalari ham foydalanuvchilarni himoya qilish va xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur choralarni ko'rishlari lozim. Ijtimoiy media zamonaviy hayotimizda muhim rol o'ynaydi, ammo uning tahdid va xavf-xatarlarini e'tiborsiz qoldirish

⁴ Yevropa Ittifoqining kiberxavfsizlik agentligi (ENISA). (2020). "2020 yil uchun tahdid manzarasi"

⁵ Smit, A. (2019). "Ijtimoiy medianing ruhiy salomatlikka ta'siri." Psixologiya va xulq-atvor fanlari jurnali.

mumkin emas. Kiberhujumlar, yolgʻon axborot va shaxsiy hayotga tajovuz kabi muammolarni hal qilish uchun har bir foydalanuvchi va ijtimoiy media platformalari oʻz mas'uliyatlarini tushunishlari lozim. Xavf-xatarlarni boshqarish va kamaytirish uchun birgalikda harakat qilish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik boʻyicha boshqarmasi (UNODC). (2020). “Kiberjinoyat va uning jamiyatga taʼsiri”.
2. Smit, A. (2019). “Ijtimoiy medianing ruhiy salomatlikka taʼsiri.” Psixologiya va xulq-atvor fanlari jurnali.
3. Pew tadqiqot markazi. (2021). “Raqamli aloqa kelajagi”.
4. Yevropa Ittifoqining kiberxavfsizlik agentligi (ENISA). (2020). “2020 yil uchun tahdid manzarasi”.
5. Kasperskiy laboratoriyasi. (2021). “Ijtimoiy tarmoqlarda kiberxavfsizlik: xavflar va yechimlar”.

IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALARNING AXBOROTGA BO'LGAN EXTIYOJI

*Andijon davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Jabborova Sayyora

Andijon davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san'at” fakulteti

“Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi”

yo'nalishi 4-bosqich 402-guruh talabasi

Nishonova Feruza

Annotasiya: Imkoniyati cheklangan talabalarni axborotga bo'lgan extiyoji va ularga axborot texnologiyalari yo'nalishida ta'lim berishda yangi innovatsion metodni qo'llash va takomillashtirish xaqida ma'lumotlar berilgan. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalari talim jarayonida muxim ro'l o'ynaydi. Texnologiyalarning rivojlanishi va internet tarmog'iga kirishning keng tarqalishi bilan kompyuterlar, elektron darsliklar, onlayn kurslar va boshqa texnologik vositalardan foydalanish talimning ajralmas qismiga aylandi. Bu o'qituvchilar va talabalarga turli xil materiallardan foydalanish, boshqa o'quvchilar bilan muloqot qilish va o'rganish chegaralarini kengaytirish imkonini beradi. Shunday qilib, axborot texnologiyalarining o'quv jarayonida tutgan o'rnini anglash tadqiqot uchun muhim masala hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Imkoniyati cheklangan talabalar, axborot texnologiyalari, yangi innovatsion metod.

Abstract: The article provides information on the information needs of students with disabilities and the use and improvement of a new innovative method in teaching them in the field of information technologies. In modern society, information technologies play an important role in the educational process. With the development of technologies and the widespread use of the Internet, the use of computers, electronic textbooks, online courses and other technological tools has become an integral part of education. This allows teachers and students to use various materials, communicate with other students and expand the boundaries of learning. Thus, understanding the role of information technologies in the educational process is an important issue for research.

Keywords: Students with disabilities, information technologies, new innovative method.

Аннотация: В статье представлена информация об информационных потребностях учащихся с ограниченными возможностями и использовании и совершенствовании нового инновационного метода в их обучении в области информационных технологий. В современном обществе информационные технологии играют важную роль в образовательном процессе. С развитием технологий и широким распространением Интернета использование компьютеров, электронных учебников, онлайн-курсов и других технологических средств стало неотъемлемой частью образования. Это позволяет учителям и учащимся использовать различные материалы, общаться с другими учащимися и расширять границы обучения. Таким образом, понимание роли информационных технологий в образовательном процессе является важным вопросом для исследования.

Ключевые слова: Учащиеся с ограниченными возможностями, информационные технологии, новый инновационный метод.

Hozirgi kunda har bitta inson dunyoga keldimi, kelajakda o'z o'zni topishi lozim. Bunday holatlarda imkoniyati cheklangan shaxslarda ozgina qiyinchiliklar tug'iladi. Axborot texnologiyalarini kirib kelishi, bunday insonlarga dars jarayonlarida, masofaviy ta'limda nazariy va amaliy ko'nikmalarni olishlarida qulayliklar yaratildi. Zamonaviy ta'limni raqamli axborotlashtirish sohasi keng qamrovli bo'lib, o'quv jarayonida va sinfdan tashqarida axborot texnologiyalaridan foydalanish, talabalarni sinovdan o'tkazish, yutuqlarni qayd etish va hokazolarni o'z ichiga oladi. Uning asosiy maqsadi ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishdan iborat. Oliy talim muassasalarida axborot texnologiyalari nafaqat intellektual salohiyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limga uslubiy yondashuvlarni takomillashtirish, balki talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun ham qo'llanilishi mumkin.

Axborot texnologiyalari inson faoliyatining barcha jabhalarida qo'llaniladi, jamiyatdagi axborot oqimlari yordamida tarqaladi va global axborot makonini tashkil qiladi. Bugungi kunda dunyoda ular yanada keng tarqalmoqda, chunki jamiyat axborotni yangilashga muhtoj. Jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida axborot texnologiyalaridan foydalaniladi. Ushbu jarayonning markaziy qismi ta'limni kompyuterlashtirishdir. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi o'quv jarayonini axborotlashtirishga katta e'tibor

qaratmoqda, chunki axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarga o'qitishning pedagogik usullarini sezilarli darajada oshirmoqda. ¹Kompyuter texnologiyalari inson faoliyatining barcha sohalariga kirib keldi va kirib kelmoqda. Ta'lim sohasi ham bundan mustasno emas va kompyuterlashtirish jarayonidan o'tdi. Bundan tashqari, kompyuterlar o'rganishning qo'shimcha vositasi sifatida emas, balki uning samaradorligini sezilarli darajada oshirish uchun mo'ljallangan ajralmas ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Ta'limni axborotlashtirishning global maqsadi postindustrial jamiyat talablariga javob beradigan ta'lim sifati samaradorligini tubdan oshirishdan iborat. Global maqsad ko'p faktorli bo'lib, bir qator kichik maqsadlarni o'z ichiga oladi: talabalarni axborot jamiyatida hayotning barcha jabhalarida to'liq va samarali ishtirok etishga tayyorlash, ta'lim sifati oshirish, ta'limning qulaylik darajasini oshirish, milliy ta'lim tizimining axborot integratsiyasi jahon hamjamiyatining infratuzilmasi asosida rivojlanmoqda.

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, fikr va g'oyalarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talabalar faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi.

Interfaol metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- Talabalarning dars davomida befarq bo'lmasligiga, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish;

- Talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlash;

Axborot texnologiyalari nogironlar va imkoniyati cheklangan talabalarni reabilitatsiya qilishda alohida o'rin tutadi.

O'quv jarayonida turli xil axborot texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Interfaol doskalar: Interfaol doskalar kompyuterga ulanadigan maxsus displeylar bo'lib, o'qituvchi va talabalarga doskadagi ma'lumotlar bilan o'zaro

¹ Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования 2008.

aloqada bo'lish imkonini beradi. Ular o'qituvchiga interfaol darslar o'tkazish, doskada yozish va chizish, multimedia materiallarini ko'rsatish, hatto qo'shimcha manbalardan foydalanish uchun internetga ulanish imkonini beradi.

Elektron darsliklar: Elektron darsliklar an'anaviy darsliklarning elektron ko'rinishdagi raqamli ko'rinishidir. Ularda yanada samaraliroq o'rganish uchun qo'shimcha interfaol materiallar, video darslar, testlar va boshqa resurslar bo'lishi mumkin. Elektron darsliklardan ham shaxsiy kompyuterlarda, ham planshet va boshqa mobil qurilmalarda foydalanish mumkin.

Onlayn ta'lim: Onlayn ta'lim - bu materiallar va topshiriqlar Internet orqali taqdim etiladigan o'rganish shakli. Bu talabalarga o'z sur'atlarida rivojlanish, qo'shimcha materiallarni o'rganish va o'qituvchilardan fikr-mulohaza olish imkonini beradi. Onlayn treninglar vebinarlar, videoma'ruzalar, interaktiv topshiriqlar va boshqa formatlarda tashkil etilishi mumkin.

Multimedia resurslari: Multimedia resurslariga videodarslar, audioyozuvlar, grafikalar va ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan axborot vositalarining boshqa shakllari kiradi. Ular ma'lumotni vizuallashtirishga yordam beradi va o'rganishni yanada qiziqarli va qulay qiladi. Multimedia resurslari kutubxonalar va turli materiallar to'plamlariga kirishni ta'minlaydigan maxsus dasturlar va platformalar ko'rinishida taqdim etilishi mumkin.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat: Virtual va kengaytirilgan haqiqat talabalarga virtual muhitga sho'ng'ish va virtual ob'ektlar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Bu anatomiya, tarix yoki geografiya kabi murakkab mavzularni o'rganishda foydali bo'lishi mumkin. Virtual va kengaytirilgan haqiqatdan interaktiv simulyatsiyalar, treninglar va vizualizatsiyalarni yaratish uchun foydalanish mumkin.²

Jamiyatni axborotlashtirish – yuridik va jismoniy shaxslarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun axborot resurslari, axborot texnologiyalari hamda axborot tizimlaridan foydalangan holda sharoit ratishning tashkiliy ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy jarayonidir. Axborotlashgan jamiyat – ko'pchilik ishlovchilarning axborot, ayniqsa uning oliy shakli bo'lmish bilimlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va amalga oshirish bilan band bo'lgan jamiyatidir. Axborot jarayonlarini tashkil etish uslublarini takomillashtirish hozirgi vaqtning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi, uni muvaffaqiyatli echimini topish

² Tursunov, H. H. Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR.

iqtisodiy tizimlarni boshqarishning keyingi rivojlanish darajasini belgilaydi. Uni bozor uslublari bilan taraqqiy toptirilishi iqtisodiyotda katta ijobiy o'zgarishlarga olib borishi zarur. Shunday qilib, odamlarni ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy muammolarni hal etishga safarbar qilmoq uchun tegishli axborotni o'z vaqtida to'plab, qayta ishlab, muayyan bir tartibga solish va zudlik bilan kishilarga etkazish kerak bo'ladi. Buning uchun jamiyatni axborotlashtirish dasturini amalga oshirish va mamlakatning axborot-kommunikatsiya infrotuzilmasini shakllantirish zarur.

Mamlakatimiz ishlab chiqarish soalarini axborotlashtirish jamiyat rivojlanishining ob'ektiv jarayoni hamda zarur bo'lgan axborotlarni yig'ish, saqlash, uzatish, qayta ishlash va takdim etishning tabiiy davomidir. Iqtisodiyot, ishlab chiqarish, aloqa, ilmiy-tadqiqot, ta'lim, tibbiyot va biznes sohalaridagi mehnatsifati, mehnat unumdorligi va samaradorlik darajasini yuksaltirish ularda tadbiriq qilinayotgan eng zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari to'plangan axborot mahsulotlarini kishilarga tezkor sur'atda etkazib sermehnatlik darajasini kamaytirgan holda mavjud muammolarni hal etish uchun keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. SHuning uchun ham axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalarini iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samarali qo'llash mamlakatni texnologik va iqtisodiy jihatdan rivojlantirishni ifodalovchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qilmoqda.

Darsni axborot texnologiyalaridan foydalanib o'tishda o'qituvchi o'z mehnatining ko'p qismini kompyuterga yuklashi mumkin bo'ladi. Bu bilan darsni yanada qiziqarli, rang-barang qilib, mazmunan boyitadi. O'qituvchi talabaniq bilimini o'z vaqtida xolisona baholab boradi, ularga noan'anaviy saboq berish usullarini topishga ijodiy yondashadi. Bu esa o'qituvchining kasbiy jihatdan rivojlanishiga asos bo'ladi. O'quvchining bilimini qisqa vaqt mobaynida aniqlab, uni to'g'ri yo'naltirishida o'qituvchi oldida qulay imkoniyat yaratiladi.

Bundan tashqari, talaba olishi kerak bo'lgan axborotni hali davr talabiga mos vaqtidayoq, o'z dolzarbligini yo'qotmasdanoq olish imkoniyati mavjudligi va topshiriqlarning murakkablik darajasini to'g'ri baholash sharoiti yaratiladi. Talabalar kompyuterda masalalarni yechish, jadval va grafik yechimlarni tuzish, chizmalar chizish, matnlar yaratish, rasmlar chizish kabi ko'plab imkoniyatlarga ega bo'ladi. Bu esa — o'quvchilar ijodiy tafakkuri rivojlanishiga zamin bo'lib xizmat qiladi. Shunday bo'lsada, o'z kasbining mahoratli sohibi bo'lgan professor o'qituvchilar tomonidan o'zining chuqur bilimi, katta tajribasiga tayangan holda, axborot texnologiyalaridan foydalanib o'tkazilgan dars mashg'ulotlari biz talabalarda darsga,

mavzuga qiziqishimizni yanada orttiradi.³ Axborot texnologiyalarining eng so‘nggi yutuqlaridan foydalangan holda tayyorlangan taqdimot ham o‘zlashtirilishida, ham eslab qolishda muhim ahamiyat kasb etadi. Eng asosiysi, biz talabalarda ham axborot texnologiyalari ko‘nikmalarin chuqur o‘zlashtirish mas’uliyatini yuklaydi. Zero, axborot kommunikatsiya texnologiyalari barcha sohalar taraqqiyotining asosiy drayveri sifatida baholanmoqda.

Xulosa

Axborot texnologiyalari ta’lim sohasida katta imkoniyatlarga ega bo‘lib, talabalar va o‘qituvchilarga samarali ta’lim va o‘qitish uchun keng ko‘lamli resurslar va vositalarni taqdim etadi. Shunday qilib, darslarida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlarini tatbiq etish o‘quv faoliyati turlarini kengaytiradi, mavjudlarini takomillashtirish imkonini beradi va yangi tashkiliy shakllar va o‘qitish usullarini yaratadi. Imkoniyati cheklangan talabalar uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ularni o‘qib o‘rganishida va bilim olishida katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования 2008.
2. Tursunov, H. H. Hoshimov, U. S. (2022). TA’LIM TIZIMIDA KO‘ZI OJIZ O‘QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYALAR.
3. Tursunov Hojiakbar, Boymuratov Erkin Kamolovich. “IMKONIYATI CHEKLANGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI (2023)4. Mansurjon B. AXBOROTLARNI HIMOYA QILISH USULLARI VA AXBOROT XAVFSIZLIGI //SAMARALI TA’LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI. – 2024.
5. Internet saytlari va ilmiy jurnallardagi maqola va tezislar

³ Tursunov Hojiakbar, Boymuratov Erkin Kamolovich. “IMKONIYATI CHEKLANGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI (2023)4. Mansurjon B. AXBOROTLARNI HIMOYA QILISH USULLARI VA AXBOROT XAVFSIZLIGI //SAMARALI TA’LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI. – 2024.

FARZAND TARBIYASIDA OILANING O'RNI

*Andijon davlat pedagogika instituti "Ijtimoiy fanlar"
kafedrasida o'qituvchisi*

Jabborova Sayyoraxon Muxammadqobilovna

Andijon davlat pedagogika instituti

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san'at" fakulteti

*"Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi"
yo'nalishi 4-bosqich 402-guruh talabalari*

Karamatov Hasan Abdulhoshim o'g'li

Botirov Sirojiddin Shaydulla o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada farzand tarbiyasida oilaning roli va uning ta'siri atroflicha tahlil qilinadi. Oila nafaqat bolaning dastlabki ijtimoiylashuv muhitidir, balki shaxs sifatida shakllanishida asosiy poydevor hisoblanadi. Farzand tarbiyasida ota-ona va boshqa oila a'zolarining hissasi, qadriyatlar va tarbiyaviy usullarning o'zaro bog'liqligi yoritiladi.

В данной статье подробно рассматривается роль семьи в воспитании ребенка и ее влияние на формирование личности. Семья является не только первым социальным окружением ребенка, но и основным фундаментом в процессе его становления как личности. Анализируются вклад родителей и других членов семьи, а также связь между семейными ценностями и методами воспитания.

This article thoroughly examines the role of the family in child upbringing and its influence on personality development. The family serves as the primary social environment and the foundation for the child's formation as an individual. The contribution of parents and other family members, along with the interconnectedness of family values and educational methods, is analyzed.

Kalit so'zlar: farzand tarbiyasi, oila, ota-ona, ijtimoiylashuv, qadriyatlar, shaxsiy rivojlanish.

воспитание ребенка, семья, родители, социализация, ценности, личностное развитие.

child upbringing, family, parents, socialization, values, personal development.

Farzand tarbiyasi qadim-qadimdan inson jamiyatining asosiy masalalaridan biri bo'lib kelgan. Bola dunyoga kelishi bilan u o'zining eng yaqin muhiti, ya'ni oila

bag'rida tarbiya topadi. Oila farzandning dastlabki bilimlarini oladigan, muomala ko'nikmalarini o'rganadigan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'zlashtiradigan muhit hisoblanadi. Oila bola uchun dunyo eshigini ochuvchi kalit va kelajakda kim bo'lishining, qanday shaxs sifatida shakllanishining birlamchi omilidir. Oila jarayonlari, oila ichida qanday qilib o'zaro muloqot qilish, muammolarni hal qilish, bolalarni tarbiyalash, qarorlar qabul qilish va boshqarish kabi voqealarni boshqarish usullarini o'z ichiga oladi.

Farzand tarbiyasi masalasi nafaqat o'zbek xalqining, balki dunyo xalqlari madaniyatida ham muhim o'rin tutadi. Turli xalqlarning madaniyati, dinlari va urf-odatlari farzand tarbiyasiga turlicha yondashuvlarni shakllantirgan. Ammo ularning barchasida oila markaziy o'rin egallaydi. Chunki oiladagi muhit, ota-onaning xulq-atvori va oilaviy qadriyatlar farzandning kelgusidagi shaxsiy va ijtimoiy hayotini belgilab beradi. Bola tarbiyasida oilaning o'rni haqida gapirganda, ota-onaning bevosita ta'siri bilan bir qatorda, buvilar va bobolar, aka-uka va opa-singillar kabi boshqa oila a'zolarining ham o'rni katta ekanini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bu holat o'zbek oilasiga xos bo'lgan kengaytirilgan oila modelida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi.¹ Katta oilada bola kattalarning tajribasidan, ularning hayotiy donishmandligidan o'rnak olib, tarbiyalanadi. Bu esa bolada ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim omil bo'ladi. Farzand tarbiyasida oilaviy muhabbat, mehr-muruvvat, o'zaro hurmat va ishonch kabi qadriyatlar yetakchi o'rin tutadi. Shuningdek, oilada qo'llaniladigan tarbiya usullari bolaning xulq-atvori va dunyoqarashiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, bolaga nisbatan haddan ziyod qattiqqo'llik yoki aksincha, haddan ziyod erkalatish uning shaxs sifatida noto'g'ri shakllanishiga olib kelishi mumkin. Shu bois ota-ona farzand tarbiyasida muvozanatni saqlashi lozim. Hozirgi globallashuv davrida farzand tarbiyasi yanada murakkablashmoqda. Axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bolalarning dunyoqarashiga yangi ta'sir omillari sifatida kirib kelmoqda. Shu sababli ota-onalar nafaqat an'anaviy tarbiyaviy qadriyatlarni saqlab qolishi, balki zamonaviy muammolarni ham inobatga olgan holda farzand tarbiyasida faol ishtirok etishlari lozim. Farzand tarbiyasida oila inson hayotining eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Bola tug'ilgan paytdan boshlab o'zining dastlabki taassurotlari, dunyoqarashi va xulq-atvorini oiladan o'rganadi. Oilada o'rganilgan saboqlar va qabul qilingan qadriyatlar bolaning butun hayoti davomida uning xulq-atvori, munosabatlari va qarorlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois farzand

¹ Yo'ldoshev, A. (2018). Oila va farzand tarbiyasi. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

tarbiyasida oilaning oʻrni beqiyos boʻlib, bu jarayonning muvaffaqiyati jamiyatning umumiy rivoji bilan bevosita bogʻliqdir. Ota-onalar va katta avlod vakillari bolaga nafaqat maʼnaviy va axloqiy qadriyatlarni, balki mehnatsevarlik, insoniylik va vatanparvarlik tuygʻularini singdiradilar. Oʻzbek xalqida qadimdan oila institutiga katta eʼtibor qaratilgan. Oilaviy qadriyatlar, anʼanalar va urf-odatlar farzand tarbiyasining asosiy tayanchlari hisoblanadi. Har bir oʻzbek oilasida avlodlar oʻrtasida izchil bogʻliqlik saqlanib qolgan boʻlib, buvilar va bobolar oʻz nabiralariга hayotiy tajribalarini yetkazadilar. Farzand tarbiyasida kattalarning oʻrni muhim boʻlib, ularning namunasi va nasihatlar bolalarning kelajakda qanday shaxs boʻlib yetishishida hal qiluvchi rol oʻynaydi. Oiladagi tarbiya jarayoni bolada dastlabki ijtimoiy va axloqiy tushunchalarni shakllantiradi. Bola oilada insonlar oʻrtasidagi munosabatlar, muloqot qoidalari va ijtimoiy xulq-atvor meʼyorlarini oʻrganadi. Ota-onaning bolaga boʻlgan munosabati, ularning bir-biri bilan qanday muloqot qilishi va oʻz vazifalarini qanday bajarishi bolaga oʻz-oʻzidan taʼsir qiladi. Bola koʻpincha ota-onasining xatti-harakatlarini kuzatib, ularni takrorlaydi. Agar oilada mehr-muhabbat, oʻzaro hurmat va tinchlik hukm sursa, bola ham oʻzi atrofidagi dunyoni shunday qabul qiladi. Aksincha, oilada ziddiyatlar va nizolar hukm sursa, bola bu muhitdan salbiy xulosa chiqarishi mumkin. Farzand tarbiyasida ota-onaning shaxsiy namunasi juda muhim. Ota-ona farzandiga faqatgina ogʻzaki nasihatlar bilan emas, balki oʻzining amaliy xulqi bilan ham oʻrnak boʻlishi kerak. Agar ota-ona bolaga rostgoʻylik haqida nasihat qilib, oʻzi yolgʻon gapirsa, bu nasihat hech qanday taʼsir koʻrsatmaydi. Bolalar ota-onaning har bir xatti-harakatini sinchkovlik bilan kuzatadi va oʻzlarining xulq-atvorlarini shunga moslashtiradi. Shuning uchun ota-onalar doimo oʻzlarining xulq-atvoriga eʼtibor berishlari va bolalariga yaxshi oʻrnak boʻlishlari zarur. Farzand tarbiyasida mehr va eʼtiborning oʻrni beqiyosdir. Bolaga ota-onaning mehr-muhabbati, eʼtibori va qoʻllab-quvvatlashi uning oʻziga boʻlgan ishonchini mustahkamlaydi. Mehr va eʼtibor yetishmagan bolalarda qoʻrquv, ishonchsizlik va oʻzini yomon koʻrish hissi paydo boʻlishi mumkin. Shuning uchun ota-onalar farzandlariga doimiy ravishda mehr koʻrsatishlari, ularning his-tuygʻularini tushunishga harakat qilishlari va har bir muvaffaqiyati uchun ularni ragʻbatlantirishlari zarur. Mehribon ota-ona farzandining har bir savoliga javob berishga va har bir muammosiga yechim topishga intiladi. Farzand tarbiyasida anʼanaviy qadriyatlar ham katta rol oʻynaydi. Oʻzbek oilalarida avlodlar oʻrtasidagi hurmat, mehr-oqibat va jamoaviylik qadriyatlari mustahkam oʻrin egallagan. Bunday qadriyatlar bolalarda ijtimoiy masʼuliyat, hamdardlik va oʻzaro yordam tuygʻularini shakllantiradi. Oilada kattalarga hurmat va kichiklarga izzat koʻrsatish oʻrgatiladi.

Bu qadriyatlar bolalarni odobli, kamtar va vijdonli qilib tarbiyalaydi. Farzandlar oilada o'z qarindoshlari va yaqinlariga mehr ko'rsatishni, ularga yordam berishni o'rganadilar. Bundan tashqari, buvilar va bobolarning tarbiyaviy roli ham katta ahamiyatga ega. Ular o'z hayotiy tajribalarini, nasihatlarini va ma'naviy qadriyatlarini nabiralarga yetkazadilar. Buvilar va bobolar bolalarga ertaklar, maqollar va hikmatli so'zlar orqali hayotiy saboqlar beradilar. Ularning pand-nasihatlari bolalarga to'g'ri yo'lni ko'rsatadi va xatolardan ogohlantiradi. Buvilar va bobolar bolalarga mehribonlik, bag'rikenglik va sabr-toqat kabi fazilatlarni o'rgatadilar. Farzand tarbiyasida diniy qadriyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Islom dini bolalarni odobli, halol va adolatli bo'lib ulg'ayishga chorlaydi. Ota-onalar farzandlariga halollik, rostgo'ylik, vijdonlilik va adolat kabi qadriyatlarni singdirish orqali ularning kelajakda munosib inson bo'lib yetishishlariga yordam beradilar. Shuningdek, diniy tarbiya bolalarga sabr-toqat, shukronalik va qanoat tuyg'ularini o'rgatadi. Farzandlar diniy qadriyatlar asosida tarbiyalanganida, ular jamiyatda yaxshi xulq-atvori bilan ajralib turadilar. Farzand tarbiyasida zamonaviy texnologiyalar ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Internet, kompyuter va smartfonlar bolalarning bilim olishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, lekin shu bilan birga ularning salomatligi va psixologiyasiga salbiy ta'sir qilishi ham mumkin. Ota-onalar bolalarining texnologiyalardan foydalanishini nazorat qilishlari va ularga foydali kontentdan foydalanishni o'rgatishlari zarur. Ekran vaqtini cheklash, bolalar bilan birgalikda turli faoliyatlarda qatnashish va ularni jismoniy mashg'ulotlarga jalb qilish bolalarning sog'lom rivojlanishiga yordam beradi. Oiladagi nizolar va kelishmovchiliklar farzand tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada tinchlik va totuvlik hukm surishi bolalarning ruhiy sog'lom bo'lib ulg'ayishini ta'minlaydi. Agar oilada doimiy nizolar bo'lsa, bolalarda qo'rquv, xavotir va agressivlik kabi muammolar paydo bo'lishi mumkin. Ota-onalar kelishmovchiliklarni bolalar oldida hal qilishdan qochishlari, o'zaro hurmat va tushunish asosida muammolarni bartaraf etishlari lozim. Zarurat bo'lsa, psixolog yoki maslahatchi yordamidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Farzand tarbiyasi murakkab va mas'uliyatli jarayondir. Oila bu jarayonning markazida turadi va bolaning kelajakdagi hayoti oilada olingan tarbiya asosida quriladi. Ota-onalar, buvilar va bobolar, jamiyat va ta'lim muassasalari hamkorlikda ishlasagina, farzandlar barkamol, axloqli va vatanparvar insonlar bo'lib yetishadilar.

Farzand tarbiyasida oilaning ta'siri chuqur va keng qamrovli bo'lib, bola butun hayoti davomida bu ta'sirni his qiladi. Bola oilada dastlabki axloqiy, ma'naviy, ijtimoiy va jismoniy ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Oilada shakllangan bu ko'nikmalar

bolaning kelajakdagi shaxsiyati va jamiyatdagi o'rnini belgilaydi. Oilada olingan tarbiya bolaning nafaqat jismoniy va aqliy rivojlanishiga, balki uning hissiy va ruhiy barqarorligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ota-onalar, buvilar va bobolar, katta avlod vakillari bolaning tarbiyasida o'z mas'uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Ota-onalar farzandlariga nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki axloqiy qadriyatlar va hayotiy tajribalarni ham o'rgatishlari zarur. Bolaning tarbiyasi jarayonida mehr-muhabbat, e'tibor va qo'llab-quvvatlash yetarli darajada bo'lishi kerak. Mehr va e'tibor yetishmagan bolalarda ishonchsizlik, yolg'izlik va qo'rquv tuyg'ulari paydo bo'lishi mumkin. Bu esa kelajakda bolaning ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. ²Ota-onalar bolalari bilan doimiy suhbatlashib, ularning qiziqishlari va tashvishlarini tinglashlari kerak. Bolaga e'tibor berish, uni eshitish va tushunish ota-onaning asosiy vazifalaridan biridir. Farzand tarbiyasida oiladagi o'zaro munosabatlar juda katta ahamiyatga ega. Bola ota-onasining bir-biriga bo'lgan munosabatini kuzatib, o'zining kelajakdagi munosabatlarini qurishni o'rganadi. Agar oilada o'zaro hurmat, mehr-muhabbat va tushunish hukm sursa, bola ham o'zaro munosabatlarni shunday qadriyatlarga asoslangan holda rivojlantiradi. Aksincha, oilada doimiy nizolar, kelishmovchiliklar va befarqlik hukm sursa, bola bu holatlardan salbiy xulosa chiqaradi va o'zining ijtimoiy hayotida ham shu xulq-atvorni takrorlashi mumkin. Shuning uchun ota-onalar oiladagi muhitni sog'lom va tinch saqlashga harakat qilishlari lozim. Farzandning axloqiy tarbiyasi ota-onaning kundalik hayotida amaliy tarzda aks etishi kerak. Bolalar ota-onalarining har bir xatti-harakatini kuzatib, ulardan o'rnak oladilar. Masalan, ota-ona rostgo'ylik haqida nasihat qilsa-yu, o'zi yolg'on gapirsa, bola bu qarama-qarshilikni sezadi va ota-onaning so'zlariga ishonmay qo'yadi. Shu bois, ota-onalar o'z farzandlariga o'rnak bo'lishlari uchun o'z xulq-atvorlariga jiddiy e'tibor berishlari kerak. Har bir qilingan ish, har bir aytilgan so'z bolaning ongiga ta'sir qiladi va uning axloqiy dunyoqarashini shakllantiradi. Farzandning jismoniy tarbiyasida sog'lom turmush tarzining o'rnini katta. Oilada sog'lom ovqatlanish odatlarini shakllantirish, jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullanish va ochiq havoda sayr qilish bolalarning sog'lom rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar kichikligidan sog'lom turmush tarzi qoidalariga amal qilishni o'rganishlari kerak. Ota-onalar bolalariga shirinliklar, fast-fud va zararli ichimliklarni cheklashni o'rgatishlari, ularning jismoniy faolligini oshirishlari lozim. Birgalikda sport bilan shug'ullanish, yugurish yoki velosipedda sayr qilish oiladagi rishtalarni mustahkamlaydi va bolada

² . Hasanov, O. (2019). Zamonaviy tarbiya metodlari. Samarqand: O'qituvchi nashriyoti.

sogʻlom turmush tarziga boʻlgan qiziqishni uygʻotadi. Farzand tarbiyasida tartib va intizom ham muhim oʻrin tutadi. Intizomli bola masʼuliyatli, tartibli va oʻz vaqtini toʻgʻri boshqara oladigan shaxs boʻlib voyaga yetadi.³Ota-onalar bolalariga kundalik rejim tuzishni, vaqtni toʻgʻri taqsimlashni va oʻz majburiyatlarini bajarishni oʻrgatishlari kerak. Masalan, bola uy vazifalarini oʻz vaqtida bajarishi, oʻyin va dam olish vaqtlarini tartibga solishi lozim. Biroq, intizomni taʼminlash jarayonida haddan tashqari qattiqqoʻl boʻlish kerak emas. Bolaga qoidalarni tushuntirib, ularga amal qilishning ahamiyatini anglatish lozim. Jazolashdan koʻra, ragʻbatlantirish va tushuntirish usullaridan foydalanish samaraliroqdir. Farzand tarbiyasida zamonaviy texnologiyalar ham muhim rol oʻynaydi. Bugungi kunda bolalar internet, smartfon va kompyuter kabi vositalardan keng foydalanadilar. Bu texnologiyalar bolalarning bilim olishiga ijobiy taʼsir koʻrsatishi mumkin, lekin nazorat qilinmasa, salbiy oqibatlariga ham olib keladi. Ota-onalar bolalarining texnologiyalardan foydalanishini nazorat qilishlari, ular koʻrayotgan kontentning sifatiga eʼtibor berishlari zarur. Haddan tashqari koʻp vaqtni ekran qarshisida oʻtkazish bolalarning sogʻligʻiga, xususan, koʻzlari va ruhiy holatiga zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun bolalarni jismoniy mashgʻulotlarga, kitob oʻqishga va ijodiy faoliyatlarga jalb qilish muhimdir. Farzand tarbiyasida ota-onalarning sabr-toqati va bagʻrikengligi ham muhimdir. Bola xatolar qiladi, notoʻgʻri qarorlar qabul qiladi va baʼzan injiqlik qiladi. Bunday holatlarda ota-onalar sabr bilan bolaga tushuntirishlari, uni qoʻllab-quvvatlashlari va kerakli maslahat berishlari lozim. Har bir bolaning oʻziga xosligi va shaxsiyati bor. Ota-onalar bolalarning qiziqishlari, isteʼdodlari va kamchiliklarini hisobga olib tarbiya usullarini tanlashlari kerak. Bundan tashqari, farzand tarbiyasida oilaviy anʼanalar va qadriyatlar katta ahamiyatga ega. Har bir oila oʻzining anʼanalari, bayramlari va odatlariga ega. Bu anʼanalar bolada oilaviy rishtalarga boʻlgan hurmat va qadrlash tuygʻularini shakllantiradi. Bayramlarni birgalikda nishonlash, oilaviy tadbirlarni oʻtkazish va oila tarixini bilish bolalarda oʻz oilasiga boʻlgan mehr va sadoqatni oshiradi. Ota-onalar oʻz farzandlariga oilaviy qadriyatlarni singdirib, ularni jamiyatda hurmatli va masʼuliyatli shaxs qilib tarbiyalaydilar. Maʼnaviy va axloqiy tarbiya ham oilada shakllanadi. Rostgoʻylik, adolat, vatanparvarlik kabi qadriyatlarni bolaga oʻrgatishda ota-onalar shaxsiy namunasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bola oiladagi har bir harakat va qarordan saboq oladi, shu sababli ota-onalar bolalarning tarbiyasida oʻzlarini doimiy nazorat qilishlari lozim. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya va sogʻlom turmush tarzi

³ . Qodirova, N. (2020). Farzand tarbiyasida anʼanalar va innovatsiyalar. Buxoro: Istiqlol nashriyoti.

bolalarning sogʻlom va baquvvat boʻlib ulgʻayishida muhim rol oʻynaydi. Sogʻlom ovqatlanish, jismoniy faollik va tartibli turmush bola sogʻligʻi uchun zarurdir. Oilaviy sport mashgʻulotlari, sayr va boshqa faoliyatlar farzandning sogʻlom rivojlanishiga xizmat qiladi. Farzand tarbiyasida intizom ham asosiy oʻrin tutadi. Bola kichikligidan oʻz majburiyatlarini bajarishni, tartibli boʻlishni va vaqtni toʻgʻri boshqarishni oʻrganishi zarur. Biroq intizomni oʻrnatishda mehr va tushuntirish usullari jazo choralaridan koʻra samaraliroqdir. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan toʻgʻri foydalanishni oʻrgatish ham ota-onalarning vazifasidir. Internet va gadjetlardan nazoratsiz foydalanish bolaga zarar keltirishi mumkin, shu sababli ota-onalar bu jarayonni boshqarib, farzandlarini kitob oʻqishga, ijodiy ishlarga va jismoniy mashgʻulotlarga jalb etishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, farzand tarbiyasi ota-onalarning doimiy eʼtibor, mehr, sabr va toʻgʻri yondashuvini talab qiladi. Oilada shakllangan qadriyatlar va koʻnikmalar bola hayotida muhim yoʻnalish boʻlib xizmat qiladi. Barkamol va maʼnaviy yetuk avlodni tarbiyalash, avvalo, sogʻlom va mehribon oilaviy muhitdan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va saytlar roʻyxati:

1. Yoʻldoshev, A. (2018). Oila va farzand tarbiyasi. Toshkent: Maʼnaviyat nashriyoti.
2. Hasanov, O. (2019). Zamonaviy tarbiya metodlari. Samarqand: Oʻqituvchi nashriyoti.
3. Qodirova, N. (2020). Farzand tarbiyasida anʼanalar va innovatsiyalar. Buxoro: Istiqlol nashriyoti.
4. www.ziyonet.uz – Oʻzbekiston taʼlim va tarbiya portali.
5. www.familyeducation.com – Ota-onalar va bolalar uchun resurslar.
6. UzEdu.uz – Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligining rasmiy sayti.
5. Bolajon.uz – Bolalar tarbiyasi va rivojlanishi boʻyicha tavsiyalar.
8. Oila.uz – Oila va bolalar tarbiyasi boʻyicha maqolalar va maslahatlar.
9. Dilshodbek oʻgʻli, I. D. (2023). OʻZBEKISTON RESPUBLIKASI TAʼLIM TIZIMIDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARI, METODLARI VA TEXNOLOGIYALARINI JORIY QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 21(7), 102-110.
10. Jabborova, S., Erkinova, I., & Shokirova, Z. (2024). VIRTUAL OʻYINLARNING YOSHLAR ONGIGA TAʼSIRI. Ilm-fan va taʼlim, (6 (21)).

11. Jabborova, S., Mirzadavlatova, U., & Kozimova, G. (2024). TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA AXBOROTNING O'RNI VA AHAMIYATI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

12. Jabborova, S., Ismatillayeva, I., Fozilova, R., & Sul-tonboyev, A. (2024). TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING ISTIQBOLLARI. *Ilm-fan va ta'lim*, (6 (21)).

13. Asadbek, M., & Davronbek, I. (2023). O'ZBEKISTON-2030 STRATEGIYASINING YANGI O'ZBEKISTONNI BARPO ETISHNING KAFOLATI. *Ustozlar uchun*, 24(1), 204-207.

JAMIYATDA EKOTURIZM MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Mo'xanov Murod Mo'xan o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
Turizm fakulteti, Turizm va mehmonxona
biznesi kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: murodmukhanov1988@gmail.com,
F-+998909265760

Annotatsiya. Ekoturizm - bu tabiatni muhofaza qilish va uning resurslaridan oqilona foydalanish asosida rivojlanadigan turizm turi bo'lib, bu yo'nalish jamiyatning ekologik ongini oshirish va tabiiy boyliklarni saqlashda katta rol o'ynaydi. Ekoturizmning asosiy maqsadi, sayyohlarni tabiiy va madaniy muhitlar bilan tanishtirish, shu bilan birga, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik va mahalliy aholi uchun iqtisodiy foyda keltirishdir. Jamiyatda ekoturizm madaniyatini shakllantirish, ekologik ongni rivojlantirish va atrof-muhitga bo'lgan munosabatni yaxshilash jarayoni muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. Ekoturizm, ekoturizm madaniyati, ekologik ong, barqaror rivojlanish, tabiatni saqlash, mahalliy jamoalar, ekoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri, ekoturizmni rivojlantirish, ekologik ta'lim, ekoturizm, madaniy meros.

KIRISH. Ekoturizmning asosiy prinsiplari barqarorlik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, turli madaniyatlarni hurmat qilish va mahalliy aholi hayotini qo'llab-quvvatlashdir. Bu prinsiplar ekoturizm madaniyatining shakllanishi uchun muhim poydevor yaratadi. Jamiyatda ekoturizm madaniyatini shakllantirishda quyidagi asosiy jihatlar e'tiborga olinishi zarur: Barqaror rivojlanish deganda ekoturizm rivojlanishi tabiat va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning barqarorligiga zarar yetkazmasligi kerak. Tabiiy resurslar, sayohat infratuzilmasi va mahalliy madaniyatning saqlanishi ekoturizmning muhim qismlaridan biridir.

Ekologik ta'lim bu ekoturizm sayohatlari, tabiiy va madaniy boyliklar, ularning ahamiyati, ekologik muammolar haqida sayyohlarga ma'lumot berishni o'z ichiga oladi. Bu orqali ekologik ta'limni kuchaytirish va jamiyatning ekologik ongini oshirish mumkin.

Mahalliy jamoalarni qo'llab-quvvatlash - ekoturizmning asosiy maqsadi mahalliy aholi uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratishdir. Bu turizm turi mahalliy madaniyatni, san'atni va an'analarni saqlashda ham yordam beradi.

Jamiyatda ekoturizm madaniyatini shakllantirish, nafaqat ekologik ongning rivojlantirish, balki ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarni ham ta'minlaydi. Ekoturizmning rivojlanishi, mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi. Shuningdek, ekoturizm sayohatlari mahalliy iqtisodiyotga hissa qo'shadi, chunki turizm xizmatlaridan foydalanuvchilar, joylardagi do'konlar, restoranlar va boshqa infratuzilmalar bilan aloqada bo'ladi.

Jamiyatda ekoturizm madaniyatining shakllanishi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Mahalliy jamoalar o'zlarining madaniy merosini saqlab qolishga va tabiiy resurslarni to'g'ri boshqarishga intilishadi. Ekoturizm, shuningdek, insonlarni ekologik barqarorlikka erishish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy mas'uliyatni anglashga undaydi.

Ekoturizm madaniyatini shakllantirish uchun turli tashkiliy faoliyatlar amalga oshirilishi lozim. Bu jarayonda hukumat, mahalliy jamoalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari va turizm sohasidagi mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik juda muhimdir.

Keng qamrovli ta'lim dasturlari - Ekoturizm madaniyatini shakllantirishda, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik mas'uliyatni oshirish bo'yicha ta'lim dasturlari tashkil etilishi zarur. Bu dasturlar ekologik ta'limni kengaytirish, tabiiy boyliklar haqida bilimlarni oshirish, shuningdek, ekoturizmni rivojlantirishning foydalari haqida jamoatchilikni xabardor qilishni o'z ichiga olishi kerak.

Mahalliy infratuzilmani rivojlantirishda deganda ekoturizmni rivojlantirish demakdir. Ya'ni bu, bir tomondan, sayohatlarni osonlashtirish, ikkinchi tomondan esa tabiatga zarar yetkazmaslik uchun ekologik jihatdan toza transport vositalarini, mehmonxonalarni va boshqa inshootlarni qurishni anglatadi.

Boshqaruv tizimi va monitoring ekoturizmning barqarorligini ta'minlash uchun qat'iy mexanizmlarning joriy etilishini talab etadi. Tabiatni asrash va uning resurslarini qayta tiklash tizimlari ham joriy etilishi muhimdir.

Ekoturizmning barqaror rivojlanishi jamiyat uchun bir qancha ijobiy ta'sirlarni keltiradi. Tabiiy resurslarni saqlash va atrof-muhitga zarar bermaslik orqali ekoturizm ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtiradi. Ekoturizm sayohatlarining oshishi natijasida mahalliy jamiyatlar tabiiy va madaniy boyliklardan to'g'ri foydalanish va ularni saqlashda yanada faol ishtirok etadilar.

Bundan tashqari, ekoturizm, jamoalarni ekologik muammolarga qarshi kurashish va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda faol ishtirok etishga undaydi. Ekoturizm orqali ekologik madaniyat shakllanib, tabiat va madaniyatni saqlashning ahamiyati xalq orasida keng tarqaladi.

Jamiyatda ekoturizm madaniyatini shakllantirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish uchun zaruriy choralarni ko'rishni talab qiladi. Ekoturizm, ekologik ta'lim va mahalliy jamoalar bilan hamkorlik orqali barqaror rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanishi mumkin. Jamiyatda ekoturizm madaniyatini shakllantirish, kelajakda tabiatni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishning kafolati bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Barber, N. (2018). *Sustainable Tourism: A Global Perspective*. London: Routledge.
2. Honey, M. (2008). *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?*. Washington, D.C.: Island Press.
3. Sharpley, R. (2009). *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability*. London: Earthscan.
4. Zhang, H., & Lee, W. (2012). *Ecotourism and the Environment*. New York: Springer.

LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF HOUSEHOLD ITEMS LEXICON AS AN EXAMPLE OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abdumutalova Dilnoza

Student of Andijan State Institute of Foreign Languages

Academic supervisor: Mukumjon Akhunov

(PhD) doctor of philosophy in philology, associate professor

E-mail: muqumjon.axunov@bk.ru

Tel: +998979977443

Abstract: To study the lexical-semantic field of the lexicon of household items in English and Uzbek and their structural structure and related semantics. On this basis, they are compared with the lexical-semantic field of the lexicon of household items in English and Uzbek languages, summarizing the features common to both languages, and in this context, the phenomena specific to each of the compared languages. is to reveal.

Key words: lexical field, semantic field, household, idiom, linguoculturology.

The essence of the leadership of the human factor in language, the fact that the anthropocentric approach has become the main principle in the science of language in general, at the current stage of the development of linguistics, the recognition that the issue of vocabulary, in general, the lexical level is important in human life, that all things and concepts in society are expressed through words. and began to be researched in all aspects.

It is an important aspect to reflect the lexicon of the language in the form of lexical-semantic fields, which are combined with a single categorical semantics in connection with certain aspects of the human society. In the scientific research of Uzbek linguistics by H.Nematov, A.Nurmonov, E.Begmatov, R.Rasulov, T.Mirzaqulov, O.Bozorov, R.Safarova, B.Qilichev, M.Narzieva, D. Khojievva who conducted scientific research on field theory problems, Uzbek language lexicon.

The basics of research as a semantic field were studied. In this chapter, the concepts of semantic field (SM), lexical-semantic group (LSG) were treated, the long-term traditions and experiences of Turkish linguists in the ideographic study of the lexicon in the study of the lexical-semantic groups of the Uzbek language as a microfield are invaluable theoretical and practical it was justified that it could be a source.

Historically, we know that mankind has been making and using household items since the time of the primitive herd. Later, they were further improved and processed in a way that was convenient for use. Nowadays, household items have been made to look stylish, comfortable and durable. Because the improvement of the human mind helped to radically improve the way of life. Even in the 11th century, people used various household appliances, despite being far from civilization. In particular, the encyclopedist Mahmud Koshgari in his valuable work presents a large number of these items and tries to explain their original origins. For example, a pot is an object for cooking. In the dictionary of M. Koshgari, the word ashich means "cauldron"¹.

In the dictionary of L. Budagov, *kazgan*, *kazan*, in the dictionary of V.V. Radlov, it is explained as a mold for casting a pot made of wood. The names of household items used in the Zhondor dialect also have their own lexicon.

In particular, if we pay attention to the etymology of the names of items used in this dialect, there are many names of household items not only belonging to one's own stratum, but belonging to one's own stratum. Among the product names in use in the Zhondor dialect, words borrowed from the Persian-Tajik language make up a large percentage.

Cup - A container that is larger than a bowl, used mainly for drinking liquids and various foods. In the Jondor region, this word is used to describe liquid food.

Jo'rop - a household item designed for sweeping, cleaning. Literary variant - broom.

Chorshokha-[f-four horns] is a long-handled tool with four curved prongs, used for picking and pushing cotton, hay, etc.

Oftoba - [f. – jug, obdasta] is considered a slang word, an object intended for pouring water.

Bowl- [f. - flat cup for drinking water] A container with a base, smaller than a cup, widening from the bottom to the top (mainly used for drinking tea).

Table- [f. – food cloth] A special cloth on which food is placed, written in the middle, a household item.

Tea strainer-[f.] A household item designed for straining liquid foods. In the Zhondor dialect, the "chomich" variant of this item is also used.

PLATE - [f. – togora, vessel] Mainly used as a vessel for washing clothes. If we pay attention to the etymology of the names of such a number of household items,

¹ Rajabov N. O'zbek shevashunosligi.Darslik.Toshkent:O'qituvchi,1996

most of the names of these items used in the Zhondor dialect are words borrowed from the Persian-Tajik language. it is evidence that the representatives of the speaking population have been living there.

The following general conclusions can be drawn about the home-life lexicon in Turkic languages discussed above: The home-life lexicon in Turkic languages is related to the historical connections and relations of the Turkic peoples, their ethnic origins, and the historical development of languages with each other. is closely related. That's why the household lexicon sometimes includes oven, pot, plate, shovel, knife, sieve, spade, blanket, pillow, bucket, tesha, etc. for all Turkic languages, excluding phonetic differences. characteristic, they are common Turkic words.

That is why these words are the main source of these languages. Also, this lexical layer is common dialect words for Uzbek, Uyghur, Kazakh, Kyrgyz, Karakalpak, Turkmen languages and is also present in the dialects of these languages. In conclusion, we can say that the names of household items used in the Jondor dialect are a lexical layer that has existed in the history of the language since ancient times, and its roots go back to the old Turkish written monuments. Because they are developing in step with the life of the people. Household terms are one of the sources of language lexicon enrichment. Names of household items used in the Zhondar dialect have become rich due to the assimilation layer.

LIST OF REFERENCES

1. Abduazizov A. A. "Hozirgi zamon ingliz tili nazariy fonetikasi". Toshkent, 1986. 60-63 betlar
2. Azizov O. A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent. 1963.
3. Buranov Dj. B., Yusupov U. K., Iriskulov M. T., Sadikov A. S. Grammaticheskie strukturi angliyskogo, uzbekskogo i russkogoyazikov. Tashkent, 1986. 70-bet
4. Karimov Sh. K. «Tilshunoslikka kirish» kursidan praktikum. T., 1987. 14-bet
5. Kuchqortoev I., Kuchqortoeva R. «Tilshunoslikka kirish». T., 1976. 166-b
6. Kuchqortoeva R. «Tilshunoslikka kirish» kursidan maishlar. T., 154-b 1989.
7. Mirzaev M., Usmonov S., Rasulov I. Uzbek tili. Toshkent, 1978. 125-b
8. www.ziyonet.uz
9. www.wikipidea.com

MUSTAQILLIK VA DIN

*DTPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 2- bosqich talabasi*

***Bekmurotova Ruxshona Farxod qizi
Yusupjonova Marjona Vohid qizi***

Annotatsiya

Mazkur maqolada Diniy bag'rikenglik va vijdon erkinligi , Diniy tashkilotlar faoliyatidagi muhim o'zgarishlar diniy qadriyatlarning tiklanishi , batafsil yoritib berilgan .

Kalit so'zlar; Jamiyat taraqqiyoti , vijdon erkinligi , diniy bag'rikenglik , aqidaparaslik , etiqod va madaniyat , siyosiy mustaqillik , diniy omil , mazmun va axamiyat jamiyat taraqqiyoti .

Kirish

Xalqlarimiz tafakkurida yuksak axloqiy ma'naviy qadriyatlarni qaror toptirish va mustaxkamlash orqali ularni yovuz kuchlarga qarshi kurashga safarbar etish zarur

SH.M.Mirziyoyev

O'zbekiston – huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat. Konstitutsiyamizda hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlangan. Ming shukrki, yurtimizda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhiti hukm surmoqda. Barcha din vakillari ibodat amallarini emin-erkin ado etmoqda.

Din (arabcha: دين – „e'tiqod“, „ishonch“, „itoat“) jamoat tomonidan shifrlangan qadimiy yozuvlar, mifologiya va rituellarga qat'iy amal qilingan holda bajariluvchi harakatlar to'plamidir^[1]; shuningdek, shaxsiy e'tiqod hamda mistik kechinmalardan iborat bo'lishi ham mumkin. „Din“ atamasi ham jamoat e'tiqodiga oid shaxsiy amaliyotlarni, ham guruh tomonidan bajariluvchi rituellarga qo'llanadi. „Din“ so'zini ba'zi hollarda „e'tiqod“ ma'nosida ham qo'llashadi, lekin bu doim o'rinli emas, zero e'tiqod shaxsiy ishonchdan iboratdir, aslo ijtimoiy tizim emas. Din – xudo yoki xudolar, g'ayritabiiy kuchlar mavjudligiga ishonish. Din muayyan ta'limotlar, his-tuyg'ular, toat-ibodatlar va diniy tashkilotlarning faoliyatlari orqali namoyon bo'ladigan, olam, hayot yaratilishini tasavvur qilishning alohida tarzi, uni idrok etishning o'ziga xos usuli. Dinning paydo bo'lishi haqida yagona fikr yo'q. Islom dini ta'limotiga ko'ra, din – Alloh tomonidan o'z payg'ambarlari orqali bashariyat olamiga joriy etilajagi zarur bo'lgan ilohiy qonunlardir. Tabiat va insonni yaratgan, ayni vaqtda insonga to'g'ri, haqiqiy hayot yo'lini ko'rsatadigan va o'rgatadigan ilohiy qudratga ishonchni ifoda etadigan ta'limotdir. Sovet hukumati

tomonidan bu davrda yuritilgan ateistik siyosat, ayniqsa, jamiyat uchun ogʻriqli boʻldi. Milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi hisoblangan muqaddas islom diniga qarshi kurash, nafaqat maʼnaviyatimizga, balki, oʻzligimizga ham qarshi kurash hisoblanar edi. Bu davrda diniy bayramlar taʼqiqlandi, yoshlarni ateistik ruhda tarbiyalash maqsadida katta targʻibot ishlari olib borildi. Bu esa, oʻz navbatida, jamiyatda maʼnaviy inqirozning chuqurlashuviga olib keldi. Davlat rahbariga ijtimoiy muhitni mustahkamlash hamda diniy maʼrifatni rivojlantirish borasidagi ishlar haqida axborot berildi

Oʻzbekiston mustaqillikka erishgan ilk yillaridan diniy sohaga oʻzbek xalqining milliy maʼnaviyatining ajralmas qismi sifatida alohida eʼtibor qaratildi. Shu nuqtai nazardan, Oʻzbekistonda davlat va din munosabatlari quyidagi tamoyillar asosida olib borilmokda: dindorlarning diniy tuygʻularini hurmat qilish; diniy eʼtiqodlarni fuqarolarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan olish; diniy qarashlarga amal qiluvchi fuqarolarning ham, ularga amal qilmaydigan fuqarolarning ham hukuqlarini teng kafolatlash hamda ularni taʼqib qilishga yʻl qoʻymaslik; Mustaqillik yillarida dinning huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatida tutadigan oʻrni va mavqei aniq belgilanib, bu sohada mustahkam qonunchilik poydevori yaratildi. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Konstitusiyasida "diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar", degan demokratik tamoyil mustahkamlab qoʻyilgan. Fuqarolar millati, irqi va dinidan katʼi nazar, teng huquqli ekanligi belgilanib, ularning vijdon erkinligi, urf-odatlarini, milliy anʼanalari hurmat qilinishi kafolatlangan. Ushbu konstitusiyaviy qoida 1998 yil 1 may kuni qabul qilingan yangi tahrirdagi "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar tʻygʻrisida" gi qonunning 5-moddasida ham oʻz ifodasini topgan. Qonunda tarixiy, madaniy, ijtimoiy omillarni hisobga olingan holda davlat va diniy tashkilotlar orasidagi munosabatlar belgilangan. Unga koʻra, Oʻzbekiston Respublikasida din davlatdan ajratilgan. Hech bir dinga yoki diniy eʼtiqodga boshqalariga nisbatan biron-bir imtiyoz yoki cheklashlar belgilanishiga yoʻl qoʻyilmaydi. Davlat turli dinlarga eʼtiqod qiluvchi va ularga eʼtiqod qilmaydigan fuqarolar, har xil eʼtiqodlarga mansub diniy , tashkilotlar oʻrtasida oʻzaro murosa va hurmat oʻrnatilishiga koʻmaklashadi va eksteremizm asosida diniy munosabatlarni keskinlashtirilishiga, turli konfessiyalar oʻrtasida adovatni avj oldirishga qaratilgan xatti-harakatlarga yoʻl qoʻymaydi. Muayyan dinga eʼtiqod qiluvchilarni boshqasiga kiritishga qaratilgan prozelitizm va missionerlik faoliyati qonunan man etiladi. Islom maʼrifatini keng yoyish va tajriba almashish maqsadida xalqaro aloqalar ham kengaytirilmoqda. Jumladan, bu yil yurtimizda "Islom – ezgulik va tinchlik dini" hamda "Imom Termiziy ilmiy merosining islom sivilizatsiyasida tutgan oʻrni" mavzularida xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlar, Bagʻrikenglik haftaligi oʻtkazildi. *Din* (inglizcha: *religion*) atamasi ham Qadimgi fransuz va anglo-norman tillaridan (milodiy 1200-yillarda) kelib chiqqan boʻlib, huquq tuygʻusini hurmat qilish, axloqiy majburiyat, muqaddaslik, xudolarga hurmat degan maʼnolarni

anglatadi^{[3][4]}. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, din madaniy-ma’naviy omillar umumiy silsilasiga kiruvchi teng huquqli qadriyat sifatida tan olindi va dinga to‘la erkinlik berildi. Diniy jamoalar, tashkilotlarga qonun doirasida ochiq va daxlsiz faoliyat ko‘rsatish imkoniyati yaratildi. O‘zbekiston aholisining asosiy qismi islom diniga, yevropalik aholi xristianlikning pravoslaviye mazhabiga e’tiqod qiladi. Ular bilan bir qatorda katolik, protestant, boshqa mazhab (jami 15 dan ortiq konfessiya) vakillari yashaydi. Ular vatan mustaqilligini mustahkamlash, siyosiyijtimoiy barqarorlikni ta’minlash yo‘lida faoliyat yuritmoqdalar. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, din madaniy-ma’naviy omillar umumiy silsilasiga kiruvchi teng huquqli qadriyat sifatida tan olindi va dinga to‘la erkinlik berildi. Diniy jamoalar, tashkilotlarga qonun doirasida ochiq va daxlsiz faoliyat ko‘rsatish imkoniyati yaratildi. O‘zbekiston aholisining asosiy qismi islom diniga, yevropalik aholi xristianlikning pravoslaviye mazhabiga e’tiqod qiladi. Ular bilan bir qatorda katolik, protestant, boshqa mazhab (jami 15 dan ortiq konfessiya) vakillari yashaydi. Ular vatan mustaqilligini mustahkamlash, siyosiyijtimoiy barqarorlikni ta’minlash yo‘lida faoliyat yuritmoqdalar. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, din madaniy-ma’naviy omillar umumiy silsilasiga kiruvchi teng huquqli qadriyat sifatida tan ochiq va daxlsiz faoliyat ko‘rsatish imkoniyati yaratildi. O‘zbekiston aholisining asosiy qismi islom diniga, yevropalik aholi xristianlikning pravoslaviye mazhabiga e’tiqod qiladi. Ular bilan bir qatorda katolik, protestant, boshqa mazhab (jami 15 dan ortiq konfessiya) vakillari yashaydi. Ular vatan mustaqilligini mustahkamlash, siyosiyijtimoiy barqarorlikni ta’minlash yo‘lida faoliyat yuritmoqdalar. Din dunyo, inson, mavjudotlarning kelib chiqishi, insonning yashashdan maqsadi kabi savollarga o‘zicha javob beradi. Dunyoviy ilm nuqtai nazaridan din kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining ma’lum bosqichida paydo bo‘lgan ijtimoiy ong shakllaridan biri. Bu dunyoqarash jamiyatning ma’lum tarixiy davr va sharoitlaridagi talablari, ehtiyojlari asosida shakllanadi. Ulug‘ mutafakkir Abu Nasr Forobiy dinga falsafa bilan bir qatorda haqiqatga yetishishning 2 mustaqil usulidan biri sifatida qaragan. Forobiyning fikricha, falsafadagi masalalar isbotini payg‘ambarlar ramzlar shaklida bayon qilganlar. Dinga turlicha yondoshishni Beruniy, Ibn Sino, Umar Xayyomning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida, Ibn Rushdning ikki haqiqat nazariyasida kuzatish mumkin. 18-asr fransuz faylasuflarining dinga bo‘lgan o‘ziga xos yondashuvlari, 19-asrda mifologik maktab (aka-uka Ya. Grim va V. Grim, M. Myuller), antropologik maktab (L. Feyerbax) va boshqa turli yo‘nalishlar paydo bo‘lgan bo‘lsa, 20-asrda dinni tadqiq qilish yuzasidan yana boshqacha qarash va nazariyalar (K. Yung, E. Dyurkxeym) vujudga keldi. Mamlakatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgach, milliy qadriyatlarimiz, ayniqsa, boy va qadimiy mumtoz adabiyotimizning beqiyos namunalarini o‘rganishga bo‘lgan e’tibor yanada kuchaydi. Vatanimiz tarixini o‘qitish va o‘rganish birinchi prezidentimiz Islom Karimov so‘zlari bilan aytganda, “Tarixiy xotirasi bor inson – irodali inson. O‘z tarixini bilgan, undan ruhiy quvvat oladigan xalqni yengib bo‘lmas ekan, biz haqqoniy tariximizni tiklashimiz,

xalqimizni, millatimizni ana shu tarix bilan qurollantirishimiz zarur”. Mustaqillik bebaho ne’mat, negaki, aynan shu g’oya atrofida ko’plab jasur ajdodlarimiz o’zining aziz jonini fido qilgan. O’z erki o’z qo’lida bo’lmagan millatning kelajagi mavhumdir. Yurtni istilo qilgan bosqinchilarga xos narsa shundan iboratki, ular tomonidan nafaqat moddiy boyliklar tashib ketiladi va aholisi qullik darajasiga tushiriladi, balki, o’sha aholining tili, dini va madaniyatiga ham tajovuz qilinadi. Jahon sivilizatsiyasi o’choqlaridan biri sanalgan va dunyoga dong’i ketgan allomalar yurti hisoblangan vatanimiz boshiga ham mana shunday sinovlar tushgan edi. Chingizxon bosqini yurtimiz boshiga haqiqiy musibat yog’dirdi. Bosqin natijasida yurtimizning gullab yashnagan go’zal vodiylari, shahar-u qishloqlari talon taroj qilindi. Madaniyat va ilm-fan markazlari bosqinchilar oyog’i ostida toptaldi. Misli ko’rilmagan vahshiyliklar amalga oshirildi. Mana shunday og’ir musibatli jarayonlarda yurtimizning asl farzandlari dushmanga qarshi mardonavor kurash olib bordilar. Jaloliddin Manguberdi mana shunday jasur, qo’rqmas, haqiqiy vatanparvar va milliy qahramonlarimizdan biri bo’lgan. Xorazmshohlarning so’nggi sultoni o’z davrida Chingizxondek dahshatli kuchning yengilmasligi to’g’risidagi afsonaga chek qo’ygan edi. Nufuzli mo’g’ul sarkardalari boshliq bosqinchi qo’shinlarga bir necha bor qaqshatqich zarbalar berdi. Natijada, Chingizxonning shaxsan o’zi Jaloliddin Manguberdiga qarshi yurishga majbur bo’ldi. Katta qo’shinga ega bo’lgan va strategik ustunlikni allaqachon qo’lga kiritgan Chingizxon Jaloliddin qo’shinini mag’lub etgandi. Sind daryosi bo’yida bo’lib o’tgan jangda Jaloliddin qo’shinlari garchi Chingizxon qo’shinidan mag’lubiyatga uchragan bo’lsa-da, sarkarda boshliq bir necha ming askarlar daryodan kechib o’tishga va dushmanga asir tushmaslikka muvaffaq bo’lgan edi. Bunday jasoratni kutmagan Chingizxon o’z dushmaniga qoyil qolib, uni ta’qib etishni to’xtatgandi. Jaloliddin Manguberdi jasorati tillarda doston bo’ldi, uning kurashlari o’sha davrda mo’g’ul bosqinchilarga qarshi kurashda tushkunlikka uchragan musulmon dunyosining ruhiyatini ko’targan edi. Ammo, dovyurak, haqiqiy vatanparvar hisoblangan Jaloliddin Manguberdiga uzoq yashash nasib etmadi. Kurdlar qo’liga asir tushib, ular tomonidan o’ldirildi. Amir Temur mo’g’ul bosqinchilarni yurtimizdan nafaqat haydab chiqardi, balki, poytaxti Samarqand bo’lgan buyuk imperiyaga asos soldi. Temur va temuriylar davrida yurtimiz gullab yashnadi, uning poytaxti hisoblangan Samarqand sharqning eng rivojlangan shaharlari darajasiga ko’tarildi. Bu davrda bunyodkorlik, ilm-fan, madaniyat va san’at gullab yashnadi, hozirgacha qad ko’tarib turgan ulug’vor obidalar barpo etildi. Bunday bunyodkorlik ishlari orqali yurtimizning ilm- ma’rifat, madaniyat borasidagi salohiyati namoyon bo’ldi. Ammo, XIX asrning oxirida yurtimiz yana bir bosqinga duchor bo’ldi. Bu safar Rossiya imperiyasi yurtimiz hududida hukm surgan xonliklarning tarqoqligi, iqtisodiy va harbiy jihatdan ortda qolganligidan foydalanib, ularni birin-ketin istilo qila boshladi. Bosqin davomida ko’plab shaharlar vayron qilindi, minglab vatan himoyachilari ayovsiz janglarda yurt ozodligi uchun jon berdi. Mustamlakachilar tomonidan yurtimizning talon taroj

qilinishi, boyliklarining tashib ketilishiga yurtdoshlarimiz jim qarab turmadi, albatta. Natijada, bosqinchilarga qarshi, yurt ozodligi uchun ko‘plab qo‘zg‘olonlar ko‘tarildi. Toshkentdagi “Vabo isyoni”, Dukchi Eshon qo‘zg‘oloni, 1916 yilda yuz bergan Jizzax qo‘zg‘oloni shunday isyonlardan hisoblanar edi. Mazkur qo‘zg‘olonlar istilochilar tomonidan shafqatsizlarcha bostirilib, ularning boshliqlari va qatnashchilari ayovsiz jazolangan bo‘lsa-da, bunday harakatlar milliy ozodlik harakatlari tarixiga zarhal harflar bilan bitildi. Sovet hokimiyati davrida ham xalqimiz boshiga misli ko‘rilmagan musibatlar yog‘dirildi. Avvalo, istilo qilingan Turkistonning birligiga barham berish maqsadida, bolsheviklar tomonidan milliy hududiy chegaralash o‘tkazildi va xalqlar bir biridan ajratib yuborildi. Turkiston muxtoriyati qonga botirildi. O‘z davrida sovet hukumati tomonidan “bosmachilik harakati”, amalda esa esa istiqlolchilik harakati bolsheviklar tomonidan ayovsiz bostirildi. Ularning boshliqlari sovet hukumati tomonidan turli hiyla-nayranglar bilan qo‘lga tushirildi, yoki chetga chiqib aketdilar. Bundan tashqari, mamlakat bo‘ylab amalga oshirilgan kollektivlashtirish siyosati amalda jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi o‘ringa ega bo‘lgan xususiy mulkchilikka barham berdi. Natijada ko‘plab boy va o‘ziga to‘q dehqonlar xonavayron bo‘ldi, bunday siyosatga qarshi chiqqanlar esa qatag‘on qilindi yoki qattiq jazolandi. Sovet hukumati tomonidan bu davrda yuritilgan ateistik siyosat, ayniqsa, jamiyat uchun og‘riqli bo‘ldi. Milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi hisoblangan muqaddas islom diniga qarshi kurash, nafaqat ma‘naviyatimizga, balki, o‘zligimizga ham qarshi kurash hisoblanar edi. Bu davrda diniy bayramlar ta‘qiqlandi, yoshlarni ateistik ruhda tarbiyalash maqsadida katta targ‘ibot ishlari olib borildi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatda ma‘naviy inqirozning chuqurlashuviga olib keldi. Istiqlol yuqoridagi salbiy holatlarga barham berdi. Xususan, xalqimiz o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqiga ega bo‘ldi, davlatchiligimiz qayta tiklandi, milliy urf odatlarimiz, diniy qadriyatlarimizga bo‘lgan cheklovlar olib tashlandi, shuningdek, tariximizni xolisona yoritish, buyuk ajdodlarimiz merosini o‘rganish ishlari yo‘lga qo‘yildi. Eski tuzum davrida qoralangan vatanparvarlarimizning nomlari oqlandi va ularning xizmatlariga munosib baho berildi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, yurt mustaqilligining boy berilishi xalq boshiga mislsiz kulfatlar yog‘dirishi, uning asl farzandlaridan judo qilinishi, boyliklarining ayovsiz talanishiga olib kelishi muqarrar. Mustaqillik bebaho ne‘mat bo‘lib, mamlakatning rivojlanishi va taraqqiyotida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababdan ham, mustaqillikni asrab avaylash va uni mustahkamlash har bir yurtdoshimizning muqaddas burchidir. Buning uchun yoshlarimiz tarixni yaxshi bilmog‘i va undan o‘ziga kerakli xulosa chiqarmog‘i lozim. Zero mustaqillik – bebaho ne‘mat ekanligiga tarix shohiddir. Mustaqillik bebaho ne‘mat, negaki, aynan shu g‘oya atrofida ko‘plab jasur ajdodlarimiz o‘zining aziz jonini fido qilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda Mustaqillik bebaho ne‘mat bo‘lib, mamlakatning rivojlanishi va taraqqiyotida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababdan ham,

mustaqillikni asrab avaylash va uni mustahkamlash har bir yurtdoshimizning muqaddas burchidir. Buning uchun yoshlarimiz tarixni yaxshi bilmog'i va undan o'ziga kerakli xulosa chiqarmog'i lozim. Zero mustaqillik – bebaho ne'mat ekanligiga tarix shohiddir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligini garovi. Toshkent, O'zbekiston, 2017.-48 b.
2. Muhammad al-Buxoriyning "Sahih" hadislar to'plami.
3. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, O'zbekiston, 2016.-56 b.
4. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib – intozom va shaxsiy javobgarlik – har bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent, O'zbekiston, 2017.-104 b.

METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE EFFECTIVELY

To‘xtaboyeva Mehruza Asadullo qizi
The English Language Faculty specializing in
Foreign Languages and Literature the 2nd year
of student Group number 2320
Supervisor teacher: Shamuradova Naima Muxtarovna

Abstract: Teaching English effectively is a vital component of modern education, particularly in a globalized world where English serves as a bridge for communication, academia, and business. This article explores various effective methods of teaching English as a second language (ESL) by focusing on practical approaches such as communicative teaching, task-based learning, and the integration of technology. It also highlights strategies for engaging students and creating an interactive learning environment. The proposed techniques aim to enhance learners' motivation, proficiency, and confidence in using the language both inside and outside the classroom.

Keywords: English teaching methods, communicative approach, task-based learning, ESL, interactive teaching, motivation, language proficiency

Introduction

In today's globalized world, English has become a fundamental tool for international communication, cultural exchange, and career advancement. As a result, teaching English effectively has gained immense importance. Traditional teaching methods are gradually being replaced by innovative strategies designed to address the diverse needs of learners. This article discusses some of the most effective techniques for teaching English and provides insights into their application in real-life classroom settings.

Body part

1. Communicative Language Teaching (CLT)

One of the most widely adopted methods is the Communicative Language Teaching approach, which emphasizes the importance of interaction as a means of learning. This method focuses on real-life communication tasks and encourages students to use the language actively. Key features of CLT include:

- Role-playing and simulations: Students practice using English in realistic situations, such as ordering food in a restaurant or participating in a job interview.

- Group discussions and debates: Encouraging dialogue among students improves their speaking and listening skills.
- Authentic materials: Using real-world resources like newspapers, videos, and podcasts helps students engage with the language in meaningful ways.

2. Task-Based Language Learning (TBL)

Task-Based Learning emphasizes completing specific tasks as a way to learn the language. This method allows students to focus on problem-solving and collaboration while improving their language skills. Examples of tasks include:

- Project-based activities: Designing a travel itinerary, creating a group presentation, or writing a report.
- Problem-solving tasks: Solving puzzles or discussing solutions to a given scenario in English.

TBL fosters critical thinking and promotes active participation, which makes learning both engaging and effective.

3. Integrating Technology in English Teaching

Technology has revolutionized the way languages are taught. Digital tools and resources can enhance the learning experience by making it more interactive and engaging. Some practical applications include:

- Language learning apps: Platforms like Duolingo and Memrise help students practice vocabulary, grammar, and pronunciation.
- Online communication tools: Video conferencing apps like Zoom enable virtual language exchanges and practice sessions.
- Interactive whiteboards and multimedia presentations: These tools allow teachers to incorporate videos, animations, and other visual aids into their lessons.

4. Encouraging Student Motivation and Engagement

A motivated student is more likely to succeed in learning a new language. Teachers can boost motivation by:

- Personalizing lessons: Tailoring content to match students' interests and goals.
- Providing regular feedback: Constructive feedback helps students identify their strengths and weaknesses.
- Celebrating achievements: Acknowledging progress, no matter how small, can inspire continued effort.

5. Building a Supportive Learning Environment

Creating a safe and supportive classroom environment is crucial for effective language teaching. Teachers should:

- Encourage risk-taking: Allow students to experiment with the language without fear of making mistakes.
- Foster collaboration: Promote teamwork and peer support to build confidence.
- Be patient and empathetic: Understanding the challenges of learning a new language can help teachers address individual student needs effectively.

Conclusion

Teaching English effectively requires a combination of innovative methods, technology integration, and a focus on student engagement. By adopting approaches such as communicative teaching, task-based learning, and personalized instruction, educators can create an environment that fosters language acquisition and practical usage. The role of the teacher is not only to provide knowledge but also to inspire and guide students on their journey to mastering English.

References

1. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Education, p. 112.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, p. 89.
3. Brown, H. D. (2001). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Longman, p. 76.
4. Nunan, D. (1991). *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. Prentice Hall, p. 153.
5. Thornbury, S. (1999). *How to Teach Grammar*. Longman, p. 45.
6. Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge University Press, p. 62.
7. Celce-Murcia, M. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Heinle & Heinle, p. 174.
8. Shamuradova Naima Muxtarovna, **STYLISTIC APPROACHES OF LITERARY TRANSLATION**
<https://ejedl.academiascience.org/index.php/ejedl/article/view/52>
9. Sentences expressing a cause and effect relationship S. N Muxtarovna
Innovation in the modern education system 3(34),233-234,2023

BOLANING IJTIMOIIY VA SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQNING AHAMIYATI

*DTPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha
ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Xurramova Sabrina Alisher qizi
Yusupjonova Marjona Vohid qizi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada turli yosh guruhlar tarbiyasida bolalarni dialogik nutqqa o'rgatish muammolari, dialogik nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlarning ahamiyati, ilk yoshdagi ijtimoiy rivojlanish vaziyati va uning genetik vazifasi, bolalarga dialogik nutqni o'rgatish usullarini shakllantirish masalasining ilmiy nazariy ahamiyati, uni o'rganilganlik darajasi va hozirgi vaqtdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar; So'zlashuv uslubi, baddiy uslub, grammatik ko'nikma, talaffuz, ijobiy munosabat.

Kirish. Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Dialog maxsus mashg'ulotlarda o'qitiladi (oyiga 1–2 ta mashg'ulot); Bolalar bog'chasida bo'lib turgan vaqti mobaynida bola erkin muloqotda pedagog va boshqa bolalar bilan muloqotga kirishadi. Uyda esa kattalar bola bilan turli mavzularda dialogga kirishishlari lozim. Dialogik nutqni (yoki og'zaki nutqni) o'rgatish odatda suhbat shaklida, ya'ni kattalar bilan bola o'rtasida hamda bolalarning o'zlari o'rtasida fikr almashish shaklida ro'y beradi. Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Bolalar nutq ostirish nazariyasi va texnologiyalar moduli shaxsda nutqiy ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim-pedagogikasi kasbiga doir bilim, ko'nikma, malakalarni, ulardagi mavjud tushuncha, tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi. Ushbu o'quv qo'llanmada — Bolalar nutqini ostirish nazariyasi va texnologiyalar modulining asosiy muammosi, predmeti, maqsadi va vazifalari va tadqiqot metodlari va maktabgacha ta'lim pedagogika nazariyasi va tarixining shakllantirilgan. Maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Bolalar maktabgacha ta'limda aniq bilimlarnigina

emas, fikrlash ko'nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko'rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to'g'ri ifodalashi o'zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o'stirish fanining o'rni, ahamiyati kattadir. Chunki til kishilarning o'zaro aloqa vositasi bo'lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar tilda o'z aksini topadi fani rivojiga doir masalalar —Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalar o'quv qo'llanmasida o'z aksini topgan. Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalar moduli asosida tuzilgan bu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi oliy o'quv yurtlarining bakalavriat bosqichi uchun Umumiy kasbiy modullar blogining davlat ta'lim standarti asosida tuzilgan. Bo'lajak maktabgacha ta'lim o'qituvchilarini zamonaviy metodik yondashuvlar asosida nazariy va amaliy asoslari hamda maktabgacha ta'lim mahoratiga doir bilimlar bilan qurollantirish, O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni (23.09.2020) da belgilangan talablar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini oqilona tashkil etish, pedagogik – didaktik yondashuvdan samarali foydalanish, real maktabgacha ta'lim amaliyotida yuksak pedagogik madaniyat va pedagogik texnikani namoyon eta olishga o'rgatish. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shaxsning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlari ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish mamlakatda amalga oshirilayotgan pedagogik ta'lim islohotlarining asosiy maqsadi kuchli raqobatbarsosh pedagogik mutaxassis kadrlarni tayorlash – deb aytgan, fikrlari xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fantexnika va texnologiyaning yangi yutuqlarini salohiyatli maktabgacha ta'lim mutaxassislarni tayyorlashning yangi tizimini rivojlantirish O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qoldi. Maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Ya'ni, bolalar maktabgacha ta'limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko'nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat Ko'rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to'g'ri ifodalashi o'zini nazorat qilishi, boshqarishi,

kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o'stirish fanining o'rni, ahamiyati kattadir. Chunki til kishilarning o'zaro aloqa vositasi bo'lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar tilda oz aksini topadi. Til birliklari nutqni hosil qiladi, ya'ni har bir inson o'z fikrini boshqalarga til orqali, til birliklari orqali bayon qiladi, boshqalari fikrini til orqali egallaydi, tushunadi. Nutq tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar haqidagi fikr muloqazalarni boshqalarga yetkazishdir. Shuning uchun til va nutq inson hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'limda — Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalaril fanining o'qitilishi, nutq o'stirish usullarini bilish, har bir yosh guruhda bolalar nutqini o'stirish vazifalarini to'g'ri hal etish imkonini beradi, bolalarni maktabga tayyorlash vazifasining bajarilishini ta'minlaydi. Yuqorida bayon qilingan fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o'zbek tili qadimiy til sifatida taraqqiy etgan, jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat a'zolari uchun xizmat qilmoqda. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasbni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrati o'z hissasini qo'shib yashashi va shu orqali jamiyatda o'zligini namoyon etishi ya'ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy rivojlanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. O'quv qo'llanma keng ma'noda maktabgacha ta'lim pedagogik soha mutaxassislarini rivojlantirishda insonning o'z aqliy qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko'ra pedagogik kasbiy sohasida pedagogik ta'lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali pedagogik soha mutaxassis bo'lib yetishishi tushuniladi. Nimani o'rgatish kerak? Bunda maktabgacha ta'lim ishidagi bolalarda qanday nutqiy malaka va ko'nikmalarni shakllantirish lozimligini nazarda tutiladi. Bu vazifa O'zbekiston Respublikasining ta'lim mazmunini zaruriy o'zagi hisoblangan ta'lim standarti asosida amalga oshiriladi, bunda ta'limning barqaror darajasini ta'minlash sharti bajariladi. O'quv yuklamalari me'yorga keltiriladi, tarbiyachi bolalarning o'quv faoliyati darajasi, shaxs sifatleri rivojlanishi, uning nutqiy faoliyatini nazarda tutgan holda ta'lim jarayonini tashkil etadi. Qanday o'qitish kerak degan pedagogik savolga javob beradi. Buning uchun maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini o'stirish usul va uslublarini qo'llash imkoniyati, o'rni, qo'llangan usullar samarasi nazarda tutiladi, usul va uslublarni takomillashtirishga zamonaviy texnologiyani

joriy etishga alohida diqqat qilinadi. Bolalar nutqini o'rtirish metodikasining asosiy vazifasi tarbiyachilarni maktabgacha ta'limda nutq o'rtirishning ilmiy pedagogik asoslangan, eng samarali natija beradigan omillari, vositalari va usullarini ishlab chiqish, tarbiyachi, pedagog, ota-onalarni nutq o'rtirish usullari haqidagi bilimlar bilan qurollantirish, eng qulay usullardan foydalanish, nutq o'rtirish mashg'ulotlarini tashkil etish samaradorligini oshirishga doir bilimlar bilan qurollantirishdan iboratdir. «Bolalar nutqini o'rtirish nazariyasi va texnologiyalaril pedagogik fan sifatida bolalar nutqini o'rtirishning pedagogik qonuniyatlari, pedagogik faoliyatning shakllanishi va talablarini o'rganadi, nutq o'rtirishning eng samarali omillari, vositalarini, usul va usullarini hozirgi zamon pedagogikasining yutuqlari, ilmiy pedagogik talablari asosida ishlab chiqadi, ta'limga, fanga tavsiya etadi. «Bolalar nutqini o'rtirish nazariyasi va texnologiyalaril ana shu pedagogik vazifadan kelib chiqqan holda pedagogikaning quyidagi asosiy savollariga javob beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda Bolalar nutqini o'rtirish metodikasining mazmuni maktabgacha ta'limda bolalar og'zaki nutqini o'rtirish, bolalarda kattalar, tengdoshlari bilan nutqiy muloqot, muomala qilishni bilishga o'rgatishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirova F.R. Bolalar nutqini o'rtirish nazariyasi va metodikasi. T.: Istiqloll, 2006 y. O'quv qo'llanma.
2. D.R. Babayeva. Nutq o'rtirish metodikasi. T.: Fan va texnologiyalar. 2009 yil. O'quv qo'llanma.
3. D.R. Babayeva. Nutq o'rtirish nazariyasi va metodikasi. T.: —Barkamol avlod fayzl, 2018 y. Darslik.
4. D.R. Babayeva. Nutq o'rtirish nazariyasi va metodikasi. T.: TDPU 2017 yil. O'quv qo'llanma.
5. .S. Shodiyeva —O'rta guruh bolalar nutqini o'rtirishl T.: —O'qituvchil, 2000 y. O'quv qo'llnma.
6. —Ilk qadaml dasturi, T.: 2018 y.

USING GAMES, MUSIC, AND STORYTELLING TO ENGAGE YOUNG LEARNERS

Qobilova Nilufar

4th year student of foreign language faculty

in Fergana State University

Tel: +998940920624

E-mail: nilufarqobilova421@gmail.com

Ilmiy rahbar: Adamboyeva Nafisa Qodirberganovna

Annotation

Explanation alludes to the method of including informative notes or comments to a content, frequently to enhance understanding and translation. Within the setting of utilizing diversions, music, and narrating to lock in youthful learners, explanation can be caught on in a few ways: 1. Reason: Comment makes a difference to clarify and develop the learning involvement by giving extra experiences or setting approximately the instructive substance displayed through recreations, music, or narrating. 2. Strategies: Teachers can energize understudies to clarify writings or story components, highlighting key subjects, feelings, or lessons learned. This hone advances dynamic engagement and basic considering. 3. Benefits: Commenting on materials related to recreations or narrating can improve comprehension, maintenance, and satisfaction of the subject matter, making learning more intuitively and vital. 4. Apparatuses: Different advanced instruments and applications permit for collaborative explanation, where understudies can share their contemplations and bits of knowledge in genuine time, cultivating a sense of community and shared learning. By and large, explanation can be a effective instrument in upgrading the instructive adequacy of diversions, music, and narrating for youthful learners.

Key words: games, music, storytelling, young learners, engagement, education.

Introduction

Locks in youthful learners in instructive encounters is basic for compelling learning and improvement. Conventional educating strategies regularly battle to capture the consideration and intrigued of children, making it troublesome for them to retain and hold data. This paper investigates imaginative approaches utilizing recreations, music, and narrating as apparatuses to form energetic and intelligently learning situations. These strategies not as it were make learning pleasant but too

cultivate imagination, basic considering, and collaboration among youthful learners. By tackling the characteristic qualities of play, beat, and story, teachers can make important encounters that encourage more profound understanding and association to the fabric, eventually improving instructive results¹.

Methodology

The ponder utilizes a subjective investigate plan to look at the adequacy of diversions, music, and narrating in locks in youthful learners. The technique comprises of the taking after components: 1. Writing Survey: A comprehensive survey of existing inquire about is conducted to recognize best hones and hypothetical underpinnings supporting the utilize of intelligently components in instruction. 2. Program Determination: Different instructive programs that join diversions, music, and narrating are chosen. These programs are chosen based on their significance, ubiquity, and illustrated victory in locks in youthful learners. 3. Information Collection: Perceptions are conducted in classroom settings where these strategies are executed. In expansion, overviews and interviews with teachers, guardians, and understudies are utilized to assemble subjective input on engagement levels and learning results. 4. Examination: The collected information is analyzed to distinguish common topics and designs with respect to how these strategies affect understudy engagement and maintenance. This investigation incorporates coding reactions and comparing results over distinctive guidelines approaches. 5. Pilot Testing: A pilot program is created, coordination recreations, music, and narrating into a particular educational modules unit. The impact on understudy engagement is surveyed through pre- and post-intervention appraisals and observational notes. Through this strategy, the ponder points to supply experiences into the commonsense applications of these intelligently procedures and their adequacy in cultivating an locks in learning environment for youthful children².

Discussion and Results:

The discoveries from the inquire about uncover a solid positive affect of utilizing recreations, music, and narrating on locks in youthful learners. Key subjects that risen from the information incorporate: 1. Expanded Engagement: Members detailed higher levels of eagerness and interest when lessons joined intelligently

¹ Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.

² Puchta, H., & Williams, M. (2008). *Teaching Young Learners to Think: ELT Activities for Young Learners Aged 6-12*. Helbling Languages.

components. Exercises such as instructive recreations and melodic works out captured children's consideration more viably than conventional educating strategies.

2. Improved Maintenance: Understudies illustrated a noteworthy advancement in information maintenance³. Through narrating, learners were able to put through candidly with the fabric, making it simpler for them to keep in mind key concepts.

3. Collaborative Learning: The utilize of diversions and gather narrating cultivated collaboration among understudies. They worked together, shared thoughts, and created social aptitudes, which are pivotal for their in general advancement.

4. Assorted Learning Styles: The assortment of groups (diversions, music, narrating) catered to diverse learning styles, guaranteeing that visual, sound-related, and kinesthetic learners all found openings to lock in definitively with the substance.

5. Positive Criticism from Teachers and Guardians: Instructors and guardians famous that children showed up more propelled and energized almost learning when these intelligently strategies were utilized. Numerous teachers detailed that understudies were more willing to take an interest in talks and collaborative ventures⁴. Generally, the comes about emphasize the adequacy of coordination diversions, music, and narrating in instructive settings. These strategies not as it were upgrade engagement and maintenance but moreover contribute to a more agreeable and collaborative learning environment. The suggestions of these discoveries propose that teachers ought to consider receiving these techniques to make strides instructive encounters for youthful learners⁵.

Conclusion:

The integration of recreations, music, and narrating in instructive settings has demonstrated to be a exceedingly successful technique for locks in youthful learners. This consider highlights that these intelligently strategies essentially improve understudy inspiration, cooperation, and information maintenance. By making a energetic learning environment, teachers can cultivate a cherish for learning whereas pleasing assorted learning styles. The positive criticism from both instructors and guardians encourage emphasizes the affect of these procedures on understudy

³ . Maley, A., & Peachey, N. (2015). Creativity in the English language classroom. British Council.

⁴ Krees, T. X. (2016). Engaging Young Learners Using Games, Songs, and Drama. In Proceedings of INTED2016 Conference (pp. 4038-4047). IATED.

⁵ Rinvolucri, M. (1999). Grammar Games: Cognitive, affective and drama activities for EFL students. Cambridge University Press.

excitement and collaboration. As instruction proceeds to advance, consolidating inventive and intuitively approaches will be crucial in assembly the wants of youthful learners. Moving forward, teachers are energized to grasp and execute recreations, music, and narrating as fundamental components of their educating hones, eventually contributing to a wealthier and more locks in instructive encounter for children.

Bibliography:

1. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press.
2. Puchta, H., & Williams, M. (2008). Teaching Young Learners to Think: ELT Activities for Young Learners Aged 6-12. Helbling Languages.
3. Maley, A., & Peachey, N. (2015). Creativity in the English language classroom. British Council.
4. Krees, T. X. (2016). Engaging Young Learners Using Games, Songs, and Drama. In Proceedings of INTED2016 Conference (pp. 4038-4047). IATED.
5. Rinvoluceri, M. (1999). Grammar Games: Cognitive, affective and drama activities for EFL students. Cambridge University Press.

CREATING LESSON PLANS TAILORED TO SPECIFIC AGE GROUPS

Egamberdiyeva Gulhayo
Fergana State university
English language philology,
faculty of foreign language

Annotation

Creating effective lesson plans that are appropriate for specific age groups is essential for educators seeking to improve student engagement and learning outcomes. This article explores the methodologies used to develop age-appropriate lesson plans, discusses the importance of adapting content to students' developmental stages, and presents findings that demonstrate the positive impacts of personalized instruction.

Keywords: Developmental psychology, utilized qualitative research methods, observational evaluations, Engaging activities, Adolescence.

Methodology

This study utilized qualitative research methods, including a review of existing literature in developmental psychology and educational theory. Educators from diverse backgrounds were surveyed to understand their approaches to lesson planning. In addition, several lesson plans targeting different age groups were created and implemented in the classroom to observe their effectiveness¹.

A mixed-methods approach was used to evaluate the creation of age-specific lesson plans. First, a literature review provided information on developmental psychology and educational methods. Next, a survey was conducted among educators from diverse backgrounds to understand their practices regarding course adaptation. Finally, several lesson plans were developed and implemented in classrooms of different age groups, followed by observational evaluations and feedback collection².

Discussion

1. Understand developmental stages

¹ Bruner, J. (1977). *The Educational Process*. Harvard University Press.

² Piaget, J. (1976). *The child and reality: problems of genetic psychology*. Viking Press.

Adapting lesson plans requires an understanding of students' cognitive, emotional, and social development. For example, younger children benefit from kinesthetic and visual learning, while older students may thrive through analytical and critical thinking activities.

2. Engagement Strategies

Engaging students requires the integration of interactive elements. For younger age groups, incorporating games and hands-on activities can create motivation. On the other hand, for older students, discussions, debates, and project-based learning can foster deeper understanding³.

3. Differentiation

Differentiating instruction across age groups allows educators to accommodate different learning styles. This includes modifying activities, providing a variety of resources, and using flexible groups to effectively support all students.

4. Assessment and Feedback

Continuous assessment and feedback mechanisms are essential to determine the effectiveness of lesson plans. Formative assessments allow educators to assess understanding and adjust instruction accordingly.

Effective teaching requires a thorough understanding of the developmental stages of students. Children of different ages have unique cognitive abilities, learning styles, and social-emotional needs. Ignoring these differences can lead to frustration, disengagement, and ultimately ineffective learning.

Early Childhood (Kindergarten - Grade 2): At this stage, learning relies heavily on concrete experiences, play activities, and hands-on exploration. Lessons should be short, engaging, and highly responsive. Repetition and positive reinforcement are essential. Assessment should focus on observation and informal assessment methods. For example, a lesson on shapes might include building with blocks, singing songs about shapes, and drawing shapes⁴.

Middle childhood (grades 3 to 5): Children in this age group are developing more abstract thinking skills and a greater capacity for independent learning. Lessons can be more structured, including group work, projects, and inquiry-based learning. Assessment may include quizzes, projects, and

³ Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society: the development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

⁴ Tomlinson, C. A. (2001). *How to differentiate teaching in mixed-ability classrooms*. ASCD.

presentations. A lesson on fractions may include hands-on activities with manipulatives, followed by problem-solving exercises and group discussions.

Adolescence (grades 6-12): Adolescents are able to think critically, reason abstractly, and learn independently. Lessons should encourage higher-order thinking skills, critical analysis, and problem-solving. Differentiated instruction is essential to meet the diverse learning styles and interests of this age group. Assessment methods should be varied and include essays, debates, research projects, and presentations. A history lesson might include analyzing primary source documents, discussing historical interpretations, and creating multimedia presentations⁵.

Adapting lesson plans: Regardless of the age group, successful lesson plans include the following elements:

- Clear learning objectives: What specific knowledge or skills will students acquire?
- Engaging activities: How will the lesson capture students' attention and interest?
- Differentiated instruction: How will instruction be adapted to meet the needs of diverse learners?
- Assessment strategies: How will student learning be measured?
- Time management: How will the lesson be organized to maximize learning?

Results

Implementation of personalized lesson plans resulted in increased student engagement and improved academic performance. Observations showed that students were more focused and actively participated in lessons designed with their age-specific needs in mind. Student feedback suggests greater satisfaction and understanding⁶.

Conclusion

Creating age-appropriate lesson plans is essential to fostering an engaging and effective learning environment. Educators should consider the developmental characteristics of their students, utilizing differentiated instruction and diverse engagement strategies. The positive outcomes of implementing age-appropriate lesson plans highlight the importance of thoughtful planning in education.

⁵ Gardner, H. (1993). *Frames of mind: theory of multiple intelligences*. Basic Books.

⁶ National Association for the Education of Young Children (NAEYC). (2009). *Developmentally Appropriate Practices in Early Childhood Programs*.

References:

1. Bruner, J. (1977). The Educational Process. Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1976). The child and reality: problems of genetic psychology. Viking Press.
3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in society: the development of higher psychological processes. Harvard University Press.
4. Tomlinson, C. A. (2001). How to differentiate teaching in mixed-ability classrooms. ASCD.
5. Gardner, H. (1993). Frames of mind: theory of multiple intelligences. Basic Books.
6. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). (2009). Developmentally Appropriate Practices in Early Childhood Programs.

BOLALAR PSIXOLOGIYASINING SHAKLLANISHI VA MUAMMOLARI

G. Óskinbaeva

*QDU Pedagogika psixologiya kafedrası
assistent o'qituvchisi*

*QDU sirtqi talim yo'nalishi Psixologiya guruhi
2- kurs talabasi Tájimuratova Aynura*

Annotatsiya: Maqolada bolalar psixologiyasi sohasidagi asosiy tushunchalar va nazariyalar tahlil qilinadi. Bolalarning rivojlanish bosqichlari, ularning hissiy, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi, shuningdek, bolalar psixologiyasining amaliy qo'llanilishi muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqot, bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun muhim ko'rsatmalar va tavsiyalarni taqdim etadi, shuningdek, bolalar psixologiyasining ahamiyatini oshirishga qaratilgan fikrlar bilan boyitiladi.

Kalit so'zlar: Bolalar psixologiyasi, rivojlanish bosqichlari, hissiy rivojlanish, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, psixologik yordam, ta'lim, ota-onalar va bolalar, psixologik salomatlik, bolalar bilan ishlash metodlari

Kirish

Bolalik - bu insonning eng tez va jadal rivojlanishi davri.

Bolalar psixologiyasi psixologiyaning nisbatan yosh bo'limi bo'lib, uning intensiv rivojlanishi 19-asr oxiri - 20-asr boshlarida xalq ta'limi tizimi talablari bilan belgilandi. Umumjahon boshlang'ich ta'limga o'tish bolalar va o'smirlarning aqliy tuzilishining o'ziga xos xususiyatlari, intellektual va predmetli-amaliy vazifalarni idrok etish xususiyatlari haqida ko'plab savollarni tug'dirdi. Zamonaviy ta'lim standartlarining avlodlarini ishlab chiqishda muhim muammo paydo bo'ldi, chunki bolalarga nimani va qanday o'rgatish mumkinligini aniqlash kerak edi. Bundan tashqari, ta'limni qaysi yoshdan uyushtirilgan va maqsadli boshlash kerakligini belgilash muhim edi. Davlat tizimidan oldingi uy ta'lim tizimi bunday savollarni tug'dirmadi, chunki har bir talaba o'z o'rganish usullarini topdi, u to'liq individuallashtirilgan edi. Shahar aholisining ko'payishiga olib kelgan sanoat rivojlanishi va ijtimoiy-demografik o'zgarishlar Evropa va boshqa davlatlarda davlat umumiy ta'lim tizimining asosini yaratdi. Xalq ta'limi standartlashtirilgan va shuning uchun bolaning rivojlanishining yosh bosqichlarida ta'lim yuklarining ma'lum

nisbatlarini talab qiladi. Ushbu muammoni hal qilish psixologiyaning yangi predmetlari - bolalar va pedagogikaning shakllanishiga yordam berdi.

Bolalar psixologiyasining ta'lim ehtiyojlariga tarixiy bog'liqligi tufayli uning rivojlanishi pedagogika va ta'lim psixologiyasi bilan birlikda sodir bo'ldi. Biroq, zamonaviy darsliklarda ko'pincha bolalar psixologiyasi rivojlanish psixologiyasining maxsus bo'limlaridan biri sifatida qaraladi. Turli yoshdagi bolalarning aqliy va xulq-atvor xususiyatlarini o'rganadigan bolalar psixologiyasi rivojlanish psixologiyasi bilan sababiy bog'liqdir, chunki tug'ilishdan 9-10 yoshgacha bo'lgan davr juda ko'p sifatli yangi shakllanishlar va barcha aqliy va fiziologik jarayonlarning tez o'zgarishi bilan tavsiflanadi. funksiyalari. Bolalikda insonning asosiy funksiyalari va tizimlarini rivojlantirishning barcha tamoyillari va xususiyatlari eng aniq namoyon bo'ladi.

Bolalar psixologiyasi va psixogenetika va psixofiziologiya o'rtasidagi munosabatlar kamroq o'rganilgan va shuning uchun kam ma'lum. Bolalarning yosh xarakteri individual rivojlanishning tabiiy omillariga, birinchi navbatda, konstitutsiya va temperamentga bog'liq holda eng yaqindan o'rganiladi. Erta yoshdagi bola ko'proq biosotsial mavjudot bo'lib, u hali shaxsga, ya'ni ijtimoiy sub'ektga aylanmagan; Shuning uchun bolaning aqliy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini psixofiziologik va psixogenetik naqshlar bilan birlashtirilgan holda ko'rib chiqish tavsiya etiladi.

Fanlararo aloqalar va bolalar psixologiyasining eksperimental fan sifatidagi hozirgi holati darslikning tuzilishida o'z aksini topgan bo'lib, unda xronologik bo'limlar oldidan maktabgacha yoshga nisbatan aqliy va ijtimoiy rivojlanish bo'yicha asosiy qoidalar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, har bir bobda psixofiziologiya va psixogenetika bo'yicha zarur ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, ular tug'ilishdan 10-12 yoshgacha bo'lgan yosh oralig'ida ularning qaytarilmasligidagi vaqtinchalik o'zgarishlar mantiqini tushunishga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasi - bu bolaning aqliy rivojlanishining omillari, qonuniyatlari va shartlari haqidagi fan.

Bolalar psixologiyasi - bu bolaning aqliy rivojlanishining faktlari va qonuniyatlarini o'rganadigan fan: uning faoliyatining rivojlanishi, aqliy jarayonlar va fazilatlarining rivojlanishi, uning shaxsiyatining shakllanishi. Bolalar psixologiyasining predmeti - bola psixikasi.

Rivojlanish psixologiyasi - psixologiya fanining bo'limi bo'lib, ontogenezning turli bosqichlarida psixik rivojlanish va shaxs shakllanishi qonuniyatlarini o'rganadi.

Bolalar psixologiyasi - bu bolaning tug'ilishidan maktabga kirishigacha bo'lgan umumiy aqliy va shaxsiy rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan fan. Bolaning aqliy rivojlanishi haqidagi fan - bolalar psixologiyasi - qiyosiy psixologiyaning bir tarmog'i sifatida 20-asr oxirida paydo bo'lgan. Rivojlanish psixologiyasi va bola rivojlanishi psixologiyasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan fan sohalaridir.

Bolalar psixologiyasining mustaqil bilim sohasiga bo'linishi bolalarni o'qitish va tarbiyalash amaliyotining talablari bilan bog'liq edi. Pedagogika bolaning rivojlanish jarayoni nima va uning asosiy qonuniyatlari nimadan iborat degan savollar bilan bolalar psixologiyasiga murojaat qildi. Bolalar psixologiyasi tomonidan qilingan bu jarayonni tushuntirishga urinishlar doimo psixologik bilimlarning umumiy darajasi bilan shartlangan.

Inson psixikasining rivojlanish tarixini ikkita asosiy jihatda ko'rib chiqish mumkin:

1) ibtidoiy odamlarda ongning namoyon bo'lishining dastlabki bosqichidan uning hozirgi darajasigacha (psixikaning filogenezi) va

2) bolaning tug'ilishidan etuklikka qadar (psixikaning ontogenezi). O'zining jismoniy, fiziologik va psixologik xususiyatlariga ko'ra chaqaloq boladan, maktabgacha yoshdagi bola o'smirdan, o'smir yosh yigitdan, yosh yigit etuk odamdan va qariyadan keskin farq qiladi. Inson shaxsi rivojlanishining yoshga bog'liq dinamikasi, uning tug'ilishdan to qarigacha bo'lgan psixik jarayonlari va xususiyatlarini maxsus psixologik fan - rivojlanish psixologiyasi o'rganadi.

Inson hayotining asosiy davrlariga mos ravishda u bolalar psixologiyasi (jumladan, boshlang'ich maktab o'quvchilari psixologiyasi), o'smirlar psixologiyasi, o'smirlik psixologiyasi, kattalar psixologiyasi va gerontopsixologiya (keksalik psixologiyasi) ga bo'linadi.

Bolalar psixologiyasi psixologiya fanining turli yosh bosqichlarida bolaning aqliy rivojlanishi faktlari va qonuniyatlarini, shuningdek, bir yosh bosqichidan ikkinchisiga o'tish qonuniyatlarini o'rganadigan psixologiya fanining bir tarmog'idir. D.B.ning so'zlariga ko'ra. Elkonin, bolalar psixologiyasi bolaning jamiyat a'zosi sifatida rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi. Bolalar psixologiyasi bolaning tug'ilishidan to etukligiga qadar uning psixikasi, ongi va aqliy rivojlanishiga e'tibor beradi. Bolalar psixologiyasi bolaning aqliy rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini o'rganadi.

Bolalik yillari tezda o'tib ketadi, ammo bu qisqa vaqt ichida inson psixikasida haqiqatan ham ulkan progressiv o'zgarishlar ro'y beradi. Bola barcha tirik mavjudotlar orasida eng nochor odamdan tabiat, jamiyat va o'z ruhiyatining

rivojlanish qonuniyatlarini anglaydigan ongli shaxsga aylanadi va atrofdagi voqelikni faol o'zgartiruvchi kuchga aylanadi.

Bolalar psixologiyasining asosiy tushunchalari "yosh", "bolalik", "rivojlanish", "o'sish", "determinizm", "geteroxronlik", "tizimlilik", "rivojlanishning ijtimoiy holati", "faoliyatning etakchi turi" toifalarini o'z ichiga oladi. va boshqa bir qator tushunchalar, ham xorijiy, ham mahalliy psixologiyaning asosiy yo'nalishlari bo'yicha bolalar psixologiyasiga kiritilgan. Bolalar psixologiyasini o'rganish jarayoni uning kategorik apparatini o'zlashtirish jarayonidir. O'quv jarayonida birlamchi ahamiyat L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev. Ular o'quvchilarning tushunchalarni o'zlashtirishlariga alohida e'tibor qaratdilar.

Bolalik - bu jadal rivojlanish va ta'lim o'zgarishlar davri. Lekin bu ham paradokslar va qarama-qarshiliklar davri bo'lib, ularsiz rivojlanish jarayonini tasavvur etib bo'lmaydi.

Bolalik - bu ontogeneznining tug'ilishdan boshlab 10-11 yoshdan boshlang'ich maktabgacha bo'lgan boshlang'ich davrlarini o'z ichiga olgan davr.

Aqliy rivojlanish - bu psixik jarayonlarning vaqt o'tishi bilan tabiiy o'zgarishi bo'lib, ularning miqdoriy, sifat va tarkibiy o'zgarishlarida ifodalanadi.

Bolaning rivojlanishi - tug'ilgan paytdan boshlab etuklikka qadar - uning jamiyat a'zosi sifatida shakllanishi, uning shaxs sifatida shakllanishi jarayoni mavjud (D.B. Elkonin).

Rus psixologiyasida rivojlanish bolaning insoniyat tomonidan to'plangan bilim va tajribasini o'zlashtirishi sifatida qaraladi. Dastlab, bu tajribaning tashuvchisi yaqin kattalardir.

Yosh - bu individual rivojlanishning vaqtinchalik xususiyatlarini belgilash uchun ishlatiladigan toifa.

Psixologiyada xronologik yosh va psixologik yosh o'rtasida farqlanadi. Xronologik yosh shaxsning tug'ilgandan beri mavjud bo'lgan vaqtini ifodalaydi.

Psixologik yosh - ontogenetik rivojlanishning ma'lum, sifat jihatidan o'ziga xos bosqichi, organizmning shakllanish qonuniyatlari, yashash sharoitlari, ta'lim va tarbiya bilan belgilanadigan va o'ziga xos tarixiy kelib chiqishiga ega.

Psixologiyada psixologik yosh ko'pincha aqliy yosh deb hisoblanadi. U maxsus tashkil etilgan tadqiqot (sinov) natijalari asosida aniqlanadi. Har bir test topshirig'i kunlar va oylar bilan o'lchanadigan ma'lum bir vaznga ega. Yechilgan muammolar soniga qarab, bola ma'lum miqdorda ball oladi. Ularning soni bolaning aqliy yoshi qancha ekanligini ko'rsatadi. Bu xronologik yoshdan past yoki yuqori bo'lishi mumkin. Xronologik va aqliy yoshning nisbati bolaning rivojlanishining maxsus

ko'rsatkichi - intellektual rivojlanish koeffitsienti haqida gapirishga imkon beradi. Ushbu ko'rsatkich IQ ingliz harflari bilan belgilanadi.

$$IQ = \text{Aqliy yosh} / \text{xronologik yosh} \times 100\%$$

Bolalar psixologiyasi mavzusi ko'plab darsliklar va o'quv qo'llanmalarida qayta-qayta shakllantirilgan va har bir muallif uning eng muhim nuqtalari haqida o'ziga xos fikrga ega.

L.F ta'kidlaganidek. Obuxov, bolalar psixologiyasining mavzusi tarixan o'zgargan. Hozirgi vaqtda bolalar psixologiyasining predmeti - ontogenezda aqliy rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini ochib berish, bu rivojlanishning yosh davrlarini belgilash va bir davrdan ikkinchisiga o'tish sabablari.

Bolalar psixologiyasining o'rganish predmeti - inson psixikasining ontogenezi, individual aqliy jarayonlarning rivojlanishi (kognitiv, irodali, hissiy), turli xil faoliyat turlarini (o'yin, mehnat, o'qish) shakllanishining shartlari va sabablari. , shaxsiy xususiyatlar, bolalarning yoshi va individual xususiyatlari.

1. Rivojlanish qonuniyatlarini oydinlashtirish va uning sabablarini tushuntirish.
2. Har bir yosh bosqichida bolaning ruhiy hayotining xususiyatlarini tavsiflang va tushuntiring.

3. Ta'lim va tarbiya jarayonlarini faollashtirish.

4. Maxsus muassasalar uchun bolalarni diagnostika qilish va tanlash vazifalaridan ajralib turishi kerak bo'lgan bolaning rivojlanish jarayonlarini nazorat qilish. Pediater bolalarning jismoniy sog'lig'ini nazorat qilganidek, bolalar psixologi ham bolaning ruhiyati to'g'ri rivojlanadimi va to'g'ri ishlayaptimi, agar bo'lmasa, qanday og'ishlar borligini va ularni qanday qoplash kerakligini aytishi kerak. Bularning barchasi faqat bola psixikasi rivojlanishining o'ziga xos mexanizmlari va dinamikasini ochib beradigan chuqur va aniq nazariya asosida amalga oshirilishi mumkin.

Bolalar psixologiyasi mavzusining kengayishi bolaning intrauterin rivojlanish davrini bolalar psixologiyasining tadqiqot sohasiga kiritishga urinishlar tufayli yuzaga keladi. Bunday qadamni qo'yish zarurligiga kuchli dalil beradigan shunday ishlardan biri G.G. Filippova. bolalar psixologiyasi xronologik

Tadqiqotning maqsadi G.G. Filippova psixologiyada ushbu hodisani yaxlit ilmiy o'rganishni ta'minlash uchun onalikning kontseptual modelini qurishni aniqladi.

Tadqiqotni rejalashtirish va qurish - psixologik tadqiqot, boshqa ijodiy faoliyat kabi, muayyan muammoni hal qilish uchun ijtimoiy ehtiyojni anglashdan boshlanadi. Muayyan tadqiqotning vazifalari sifatida shakllantirilgan muammoli vaziyatlar

bolalar psixologiyasi oldida turgan umumiy nazariy va amaliy vazifalardan kelib chiqadi. Masalan, bola faoliyatining ayrim turlarining va uning kattalar va tengdoshlari bilan muloqotining psixikaning ayrim tomonlarini rivojlantirishga va uning shaxsiyatini shakllantirishga ta'sirini o'rganish vazifalari doimo dolzarbdir. Tadqiqotning maqsadlari ijtimoiy rivojlanishning ma'lum bir bosqichi ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitishning yangi shartlari bilan belgilanishi mumkin.

Umumiy muammolar va bolalar psixologiyasining tegishli sohasidagi nashr etilgan tadqiqotlar tahlili asosida aniq tadqiqotning maqsadlari, uning ob'ekti va predmeti aniqlanadi.

Tadqiqot ob'ekti - o'rganiladigan bolalar populyatsiyasi. Shuning uchun tadqiqot ob'ektini tavsiflash uchun savolga javob berish kerak: kim o'rganilmoqda? Subyektlarning yoshi, ularning jinsi, tarbiyalanishning ijtimoiy sharoitlari (bolalar bog'chasi o'quvchilari yoki uyda tarbiyalangan bolalar), sog'liq holati va boshqalar aniqlanadi. Tadqiqot mavzusini tavsiflash uchun aniq nima o'rganilayotganligini aniqlash kerak. Masalan, agar o'yinning katta maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri o'rganilayotgan bo'lsa, u holda o'rganish mavzusi tengdoshlar guruhidagi munosabatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari hisoblanadi.

Tadqiqot ob'ekti va predmeti aniqlangandan so'ng, uning vazifalari va maqsadlari qo'yilgandan so'ng, tadqiqotchi qo'yilgan savolga asosiy javob nima bo'lishi mumkinligi haqida fikr yuritadi va gipotezani shakllantiradi.

Gipoteza - bu faraz, muammoda mavjud bo'lgan savolga mumkin bo'lgan javob. Ko'pincha, gipoteza, bir tomondan, ma'lum ruhiy hodisalar yoki bu hodisalar, ikkinchi tomondan, bolalarning muayyan yashash sharoitlari o'rtasida mumkin bo'lgan bog'liqlikni o'rnatadi. Tadqiqotning o'zida paydo bo'ladigan umumiy faraz va alohida farazlar mavjud Gipotezalarni ilgari surayotganda, avval o'tkazilgan tadqiqot natijalarini, bola psixikasining rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini va ma'lum darajada hisobga olish kerak. pedagogik tajriba. Bularning barchasi gipotezaning ishonchliligini ta'minlaydi. To'g'ri gipotezaning yana bir muhim sifati uning sinovdan o'tish imkoniyatidir. Bu shuni anglatadiki, biz gipotezani ilgari surganimizda, tadqiqot jarayonida uning haqiqat yoki yolg'onligini isbotlay olishimizga ishonch hosil qilishimiz kerak.

Maktabgacha tarbiya guruhidagi bolalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish jarayonida tengdoshlarning pozitsiyasi bir xil emasligi ma'lum bo'ldi; ba'zilar yaxshi ko'riladi, har doim o'ynashga taklif qilinadi, ular bilan bajonidil muloqotga kirishadi,

o'yinchoqlar va noz-ne'matlarni baham ko'rishadi va hokazo. Boshqalar esa unchalik qulay bo'lmagan pozitsiyani egallaydilar, boshqalari esa o'zlarini psixologik izolyatsiya qilishda topadilar. Muammo tug'iladi: bolaning tengdoshlar guruhidagi mavqeini nima belgilaydi? Ushbu muammo tadqiqotning maqsadlarini aniqladi: tengdoshlar bilan munosabatlarni qanday omillar aniqlab berishini aniqlash. Oldingi tadqiqotlarga asoslanib, gipoteza ilgari surildi: bolaning guruhdagi pozitsiyasi bolaning psixologik xususiyatlari va xatti-harakati axloqiy g'oyalar darajasiga va ma'lum bir guruh bolalarining har biriga qo'yadigan talablarga qanchalik mos kelishiga bog'liq. boshqa. Tadqiqot natijasida gipoteza tasdiqlandi.

Psixologik tadqiqotlar jarayonida kuzatish, uning turli shakllarida eksperiment, suhbat, bolalar faoliyati mahsulini tahlil qilish, testlar va ijtimoiy-psixologik usullar kabi asosiy usullardan foydalaniladi. Ko'pincha, aniq tadqiqotlarda bir-birini to'ldiradigan va boshqaradigan bir nechta usullar qo'llaniladi. Shu bilan birga, tadqiqot ob'ekti, predmeti va maqsadlarining xususiyatlaridan kelib chiqib, asosiy usullarning ma'lum variantlari ishlab chiqiladi - bola psixikasi rivojlanishining ayrim jihatlarini o'rganish usullari.

Xulosa

Bolalar psixologiyasining predmeti insonning individual rivojlanishi yoki ontogenez bo'lib, u doimo ma'lum bir tarixiy va madaniy vaziyatda, filogenezning ma'lum bir bosqichida sodir bo'ladi. Bolalar psixologi bolaning rivojlanishining tarixiy va madaniy kelib chiqishini hisobga olishi kerak. Shu bilan birga, ontogenetik rivojlanishning o'ziga xos chuqur o'ziga xos qonuniyatlari mavjud.

Ruhiy hayotdagi sifat o'zgarishlar, ya'ni rivojlanish nafaqat bolalik davrida, balki butun ontogenezda sodir bo'ladi. Va kattalar hayotida uning dunyoga bo'lgan qarashlarida sifat o'zgarishlari, yangi ehtiyojlar va faoliyatning yangi shakllari paydo bo'lishi mumkin. Bu o'zgarishlarning barchasi o'ziga xos psixologik mexanizm va naqshlarga ega. Ular maxsus ilmiy fan - rivojlanish psixologiyasi yoki genetik psixologiyaning predmetini tashkil qiladi. Albatta, bolalar va genetik psixologiya o'rtasida juda ko'p umumiylik mavjud, chunki insonning eng intensiv va samarali aqliy rivojlanishi bolalik davrida sodir bo'ladi. Genetik psixologiya asosan bolalar psixologiyasida olingan faktlar va qonuniyatlarga asoslanadi. O'z navbatida, bolalar psixologiyasi rivojlanish psixologiyasida kashf etilgan insonning aqliy rivojlanishi qonuniyatlaridan foydalanadi. Ammo bolalar psixologiyasi erta yosh (0 dan 7 yoshgacha) bilan chegaralanadi va bolalik davrida bola bilan sodir bo'ladigan sifat o'zgarishlarini iloji boricha to'liq tasvirlashga intiladi.

Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiya tushunchalari va metodologiyasiga asoslanadi. Bolaning aqliy hayotining faollik, aqliy jarayonlar, shaxsiyat va boshqalar kabi tomonlarini aniqlash ushbu jihatlar umumiy psixologiyada aniqlangan va tavsiflanganligi sababli mumkin bo'ldi. Shu bilan birga, kattalar bilan shug'ullanadigan umumiy psixologiya bolalar psixologiyasidan faktlarsiz amalga oshirilmaydi. Voyaga etgan odamning ruhiy hayotining xususiyatlarini ularning kelib chiqishini tahlil qilmasdan tushunish mumkin emas. Voyaga etgan odamning psixikasi juda murakkab, unda ko'plab jarayonlar va tendentsiyalar bir vaqtning o'zida siqilgan, siqilgan shaklda mavjud bo'lib, ularning genezasiga murojaat qilmasdan o'rganish va tahlil qilish mumkin emas. Bu borada bolalar psixologiyasi inkor etilmaydigan afzalliklarga ega: bu erda hamma narsa endi boshlanmoqda va faoliyat, ong va tafakkurning yangi shakllari paydo bo'lishining barcha jarayonlarini ochiq, kengaytirilgan shaklda kuzatish mumkin. Shu sababli, bolalar psixologiyasini umumiy psixologiyaning o'ziga xos genetik usuli deb hisoblash mumkin, bu bizga kattalardagi ruhiy hayotning eng murakkab shakllarining shakllanishini kuzatish imkonini beradi.

Shu bilan birga, bolalar psixologiyasi mustaqil fundamental fan bo'lib, ta'lim psixologiyasi va pedagogika kabi amaliy fanlarning ilmiy asosini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar royhati

1. Белкина В.Н. Психология раннего и дошкольного возраста. - М., 2005.
2. Волков Б.С., Волкова Н.В. Детская психология. - М., 2004.
3. Каменская В.Г. Детская психология с основами психофизиологии. - М., 2005.
4. Коломинский Я.Л., Е.А. Панько, Игумнов С.А. Психическое развитие детей в норме и патологии. - Питер, 2004.
5. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. - М., 1995.
6. Смирнова Е.О. Детская психология. - М., 2013.
7. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология. - М., 2013.
8. Шаграева О.А. Детская психология: теоретический и практический курс. М., 2001.

OTA-ONA VA FARZANDLAR MUNOSABATLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Mambetiyarova Venera Reyimbaevna

QDU Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

QDU sirtqi talim yo'nalishi Psixologiya guruhi 2- kurs talabasi

Baymurzaeva Ayimxan Baxadirovna

Annotatsiya: Maqolada ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xosligi tahlil qilinadi. Ushbu munosabatlarning psixologik, ijtimoiy va madaniy jihatlari ko'rib chiqilib, ota-onalarning tarbiyaviy uslublari va ularning farzandlar rivojlanishiga ta'siri o'rganiladi. Ota-ona farzand munosabatlarining ahamiyati, ularni mustahkamlash va muammolarni hal etish bo'yicha tavsiyalar taqdim etiladi. Maqola, farzandlar va ota-onalar o'rtasidagi sog'lom va ishonchli munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan fikrlar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: ota-ona munosabatlari, farzandlar tarbiyasi, psixologik jihatlar, ijtimoiy munosabatlar, tarbiyaviy uslublar, rivojlanish, munosabatlarni mustahkamlash, farzandlar psixologiyasi, sog'lom munosabatlar.

KIRISH

Har bir insonning hayotidagi birinchi ustozlar uning ota-onasidir. Shuning uchun ota-onalar o'zlarining roli, ona va otaning roli qanchalik muhimligini unutmasliklari kerak. Bolalar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar nisbatan mustaqil xususiyatlarga ega bo'lib, oilaviy ta'limni, ayniqsa, erta yoshda ta'limning eng adekvat shakliga aylantiradi; shaxsiyat rivojlanishining ushbu muhim davrining xususiyatlariga eng mos keladigan shakl. Ota-ona va bola munosabatlarining xususiyatlaridan biri shundaki, tomonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir qilish usuli shaxslar o'rtasidagi bevosita aloqani o'z ichiga oladi. Aynan kattalar bilan muloqotda bola nutq va fikrlash qobiliyatlarini, ob'ektiv harakatlarni egallaydi, hayotning turli sohalarida inson tajribasi asoslarini o'zlashtiradi, insoniy munosabatlar qoidalarini, odamlarga xos bo'lgan fazilatlarni, ularning intilishlari va ideallarini o'zlashtiradi va o'zlashtiradi.

Oila tarbiyada ham ijobiy, ham salbiy omil sifatida harakat qilishi mumkin. Bolaning shaxsiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan narsa shundaki, oilada unga eng yaqin odamlar - onasi, otasi, buvisi, bobosi, aka-uka, opa-singillaridan boshqa hech kim bolaga yaxshi munosabatda bo'lmaydi, uni sevadi va unga juda g'amxo'rlik

qilmaydi. Shu bilan birga, hech bir boshqa ijtimoiy institut bolalarni tarbiyalashda oila kabi zarar etkaza olmaydi.

Ota-ona munosabati - bu bolalarga nisbatan pedagogik ijtimoiy munosabat bo'lib, u oqilona, hissiy va xulq-atvor komponentini o'z ichiga oladi. Ushbu uch komponentning mazmuni tadqiqotchilar tomonidan turlicha yoritilgan, ammo har qanday tuzilishda ular u yoki bu shaklda mavjud.

Bola shaxsini rivojlantirish markaziga ota-ona munosabatlarini qo'ygan birinchi ilmiy yo'nalish, biz bilganimizdek, klassik psixoanaliz edi. Psixoanaliz bola rivojlanishining asosiy kontseptsiyalarini ishlab chiqishda hal qiluvchi yo'nalishga aylandi, bunda asosiy rol bolalar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar muammosiga beriladi (E. Erikson, K. Horney va boshqalar). Birikish nazariyasi eng mashhurlikka erishdi (D. Bowlby, M. Ainsworth). Qo'shilish nazariyasidagi markaziy tushuncha "ichki ish modeli" bo'lib, u o'zini va boshqalarning ajralmas va o'zaro bog'liq birligini ifodalaydi. Bola onaning unga bo'lgan munosabati orqali o'zini bilib oladi va ona uni o'ziga bo'lgan munosabatning manbai sifatida qabul qiladi. Asl nusxadagi bu murakkab munosabatlar xavfsizlik va xavfsizlik hissini beradigan o'ziga va yaqin kattalarga bo'lgan munosabat sifatida tushunilgan.

P. F. Lesgaft oilaviy ta'lim muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning boshlanishi edi. U har qanday ta'limning maqsadi o'tmishdagi hayot tajribasini hozirgi hayot bilan uyg'unlashtira oladigan, o'z harakatlari va boshqa dunyoga bo'lgan munosabatlarining oqibatlarini oldindan ko'ra oladigan aqlli shaxsni rivojlantirishga yordam berishdir, deb hisoblardi.

Oilaviy tarbiyaning har xil turlarini aniqlashning asosiy psixologik-pedagogik tushunchalaridan biri ota-ona munosabatlari uslubi yoki tarbiya uslubidir. Ijtimoiy-psixologik kontsepsiya sifatida uslub sherikga nisbatan muloqot qilish usullari va usullari to'plamini bildiradi. Umumiy, xarakterli va o'ziga xos muloqot uslublari mavjud. Muloqot uslubining determinantlari - umumlashtirilgan, nisbatan barqaror motivatsion tendentsiya sifatida shaxsiyat yo'nalishi; aloqa hamkoriga nisbatan olingan pozitsiya va aloqa holatining parametrlari.

Ota-ona uslubi - bu ota-ona va bola o'rtasidagi umumiy, xarakterli, vaziyatga xos bo'lmagan aloqa usullari;

A. Ya Varga va V. V. Stolinning fikricha, "ota-ona munosabatlari" - bu bolaga bo'lgan munosabatlar tizimi, u bilan muloqot qilishda qo'llaniladigan turli xil his-tuyg'ular, xatti-harakatlarning stereotiplari, bolaning xarakteri va shaxsiyatini, uning xatti-harakatlarini idrok etish va tushunishning o'ziga xos xususiyatlari.

Ota-onalar o'z farzandlariga turlicha munosabatda bo'lishlari aniq bo'lganligi sababli, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar uslublarga bo'linadi, ular orasida qulay va noqulay. Ota-ona munosabatlari tushunchasi eng umumiy bo'lib, ota-ona va bolaning o'zaro aloqasi va o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Ota-onalarning munosabati bolaning sub'ektiv - baholovchi, ongli - tanlangan g'oyasini o'z ichiga oladi, bu ota-onaning idrokining xususiyatlarini, bola bilan muloqot qilish usulini, unga ta'sir qilish usullarining xarakterini belgilaydi. Ota-onaning mavqei va ota-ona munosabati tushunchalari ota-ona munosabatining sinonimi sifatida ishlatiladi, ammo xabardorlik darajasida farqlanadi. Ota-onaning pozitsiyasi, ehtimol, ongli ravishda qabul qilingan, rivojlangan qarashlar va niyatlar bilan bog'liq; o'rnatish kamroq aniq.

Munosabatlarning tuzilishi, G.A. Bola o'z tajribasida birinchi marta duch kelgan Shirokova - bu bolaning ma'lum bir joyni egallagan oilaning tuzilishi. Oila ichidagi tuzilmadagi pozitsiyalar bir-birini to'ldiruvchi munosabatda bo'lib, har bir pozitsiya o'zining maxsus funksiyasiga ega va yangi, notanish vaziyatda bola ko'chirish yoki almashtirish tartibini amalga oshiradi.

Nazariy jihatdan, bu pozitsiya D.B.ning fikri bilan tasdiqlangan. Elkoninning ta'kidlashicha, almashtirish birinchi navbatda tanish vaziyatni hozirda etishmayotgan ob'ekt bilan to'ldirish zarur bo'lganda paydo bo'ladi. Onaga mehr va muhabbatning namoyon bo'lishi fonida bir vaqtning o'zida bir jinsdagi ota-onalar bilan o'zini tanishtirish jarayoni sodir bo'ladi. Ota-onalar er va xotin sifatida bir-biri bilan rolli munosabatda bo'lganligi sababli, buni tushunish bolada taqlid qilish ehtiyojini keltirib chiqaradi.

Pedagog va psixologlar bolaning oiladagi farovonligini oilaning eng muhim vazifalaridan biri - sog'lom shaxsni tarbiyalash uchun shart-sharoit yaratish, deb biladilar. Buning uchun bolaning o'zi oilani va undagi o'zini anglashini, uning xatti-harakatlarini, oilaga va o'ziga bo'lgan munosabatini aniqlashini hisobga olish kerak. Bolalar o'zlarining cheklangan tajribasi va o'ziga xos tafakkuri tufayli atrofida sodir bo'layotgan narsalarni boshqacha qabul qiladilar va baholaydilar. Ularning xulq-atvorini, his-tuyg'ularini, tajribalarini tushunish va dunyoga faqat ularning ko'zlari bilan qarash orqali yordam berish mumkin. Bolalarga nafaqat qasddan va maqsadli tarbiyaviy ta'sirlar, balki ota-onalarning xatti-harakatlarining barcha xususiyatlari teng yoki hatto ko'proq darajada ta'sir qiladi.

E.T. Sokolovanning tadqiqotida. muammolarni birgalikda hal qilishda ona va bolaning o'zaro ta'sirini tahlil qilish asosida ota-ona va bola munosabatlarining asosiy uslublarini aniqladi: hamkorlik, psevdohamkorlik; izolyatsiya; raqobat.

Hamkorlik bolaning ehtiyojlari inobatga olinadigan va unga "avtonomiya" huquqi berilgan munosabatlar turini nazarda tutadi. Kattalar ishtirokini talab qiladigan qiyin vaziyatlarda yordam ko'rsatiladi. Oilada yuzaga kelgan muayyan muammoli vaziyatni hal qilish variantlari bola bilan birgalikda muhokama qilinadi va uning fikri inobatga olinadi.

Psevdokooperatsiya turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin, masalan, kattalar hukmronligi, bolalar hukmronligi. Pseudo-hamkorlik ochiq xushomadgo'ylik bilan birga rasmiy o'zaro ta'sir qilish bilan tavsiflanadi. Pseudo-qo'shma qarorlar ikkinchisining mumkin bo'lgan tajovuzidan qo'rqan sheriklardan birining shoshilinch roziligi bilan erishiladi.

Alohida holatda, hamkorlik va sa'y-harakatlarning birlashishi to'liq yo'q, bir-birining tashabbuslari rad etiladi va e'tiborga olinmaydi, o'zaro ta'sir ishtirokchilari bir-birlarini eshitmaydilar va his qilmaydilar.

Raqobat uslubi o'z tashabbusini himoya qilish va sherikning tashabbusini bostirishda raqobat bilan tavsiflanadi.

E.T. Sokolovanning ta'kidlashicha, birgalikdagi qarorni ishlab chiqishda kattalar va bolaning takliflari qabul qilingandagina hamkorlikda sherikni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Shu sababli, bu turdagi o'zaro ta'sir bolani ijodkorlikka undaydi, o'zaro qabul qilishga tayyorlikni shakllantiradi va psixologik xavfsizlik hissi beradi.

Ota-onalarning xulq-atvori va munosabatlarining bolaning xulq-atvoriga ta'siri muammosini rivojlantirishga muhim hissa L. Benjamin tomonidan qo'shildi (LS Benjamin, 1974). U ishlab chiqqan va yaxshi eksperimental asoslab berilgan "ota-ona-bola" munosabatlari modeli nafaqat ularning har birining xatti-harakatlarini tavsiflash, balki mavjud munosabatlar turini ham hisobga olish imkonini beradi. Ushbu modelga ko'ra, ota-onaning xatti-harakati va bolaning xatti-harakati o'rtasidagi munosabatlar aniq emas: bola bir xil ota-ona xatti-harakatlariga kamida ikki xil munosabatda bo'lishi mumkin. Shunday qilib, u ota-onaning xatti-harakatlariga "qo'shimcha ravishda" javob berishi mumkin, ya'ni mustaqillikni ta'minlash tashabbusini o'z zimmasiga olishi, ta'qib qilishdan qochishi mumkin, lekin u ota-onaning xatti-harakatlariga "himoyaviy" javob berishi mumkin, masalan, rad etishga javoban, bola ota-onasi bilan go'yo uni yaxshi ko'rgan va unga e'tiborli bo'lgandek o'zini tutishga harakat qilishi va shu bilan ota-onasini unga nisbatan xatti-harakatlarini o'zgartirishga taklif qilishi mumkin. Ushbu model mantig'idan kelib chiqqan holda, bola o'sib ulg'ayganida, ota-onasi unga qanday munosabatda bo'lsa, boshqa odamlarga ham xuddi shunday munosabatda bo'la boshlaydi deb taxmin qilishimiz mumkin. Tadqiqotda L. Benjamin, shuningdek, bolaning o'zini o'zi

anglashi (o'zini o'zi boshqarish shakli sifatida) va ota-onalarning bolaga munosabati o'rtasidagi munosabatlar masalasini alohida ko'rib chiqadi: bu bog'liqlik introyeksiya (ichkariga o'tkazish) sifatida namoyon bo'ladi. ota-onaning munosabati va bolaning xatti-harakatlarini nazorat qilish usullari. Masalan, bolani sharmanda qilish uning o'zini o'zi anglashida o'zini ayblash tendentsiyasiga aylanishi mumkin, ota-onalarning u bilan bo'lgan munosabatlaridagi hukmronligi o'zini o'zi boshqarishga, shafqatsiz o'zini o'zi boshqarishga yo'naltirilishi mumkin.

E.Fromm ota-ona munosabatlarini bola rivojlanishining fundamental asosi deb hisoblab, ona va otaning bolaga munosabati xususiyatlarini sifat jihatidan ajratib ko'rsatdi.

Bu farq quyidagi satrlarda eng aniq ko'rinadi:
shartlilik - shartsizlik,
boshqariluvchanlik - boshqarilmaslik.

Onaning mehri so'zsiz - ona o'z farzandini kimligi uchun sevadi. Onaning sevgisi bola nazoratiga bo'ysunmaydi (u bor yoki yo'q); Otalik sevgisi shartli - ota sevadi, chunki bola uning umidlarini qondiradi. Otaning mehrini nazorat qilish mumkin, uni topish mumkin, lekin uni yo'qotish ham mumkin. Shu bilan birga, E. Fromm ta'kidlaydi: "Bu erda biz aniq bir ota-ona haqida emas, balki ma'lum darajada ona yoki otaning shaxsiyatida ifodalangan onalik va otalik tamoyillari haqida gapiramiz".

Shunday qilib, E. Fromm ota-ona munosabatlarining ikki tomonlama va nomuvofiqligi kabi muhim xususiyatlarini ta'kidlaydi.

Oila - bu nikoh yoki qarindoshlik munosabatlariga asoslangan kichik guruh bo'lib, uning a'zolari umumiy hayot, o'zaro ma'naviy javobgarlik va o'zaro yordam bilan bog'langan.

Oila - bu bolaning shaxsiyatini tarbiyalashda asosiy, uzoq muddatli va eng muhim rol o'ynaydigan o'ziga xos jamoa. Xavotirli onalar ko'pincha tashvishli bolalarga ega; shuhratparast ota-onalar ko'pincha o'z farzandlarini shunchalik bostirishadiki, bu kamchilik kompleksining paydo bo'lishiga olib keladi; Kichkina ig'vodan tez-tez o'zini yo'qotadigan, o'zini tuta olmaydigan ota, o'zi bilmagan holda, o'z farzandlarida shunga o'xshash xatti-harakatni shakllantiradi va hokazo.

An'anaga ko'ra, bola shaxsini tarbiyalashning asosiy instituti oila hisoblanadi. Bola bolaligida oilada nimani qo'lga kiritsa, u butun keyingi hayoti davomida saqlab qoladi. Oilaning ta'lim muassasasi sifatidagi ahamiyati shundan iboratki, bola o'z hayotining muhim qismini unda qoladi va uning shaxsga ta'sir qilish muddati bo'yicha hech bir ta'lim muassasasi oila bilan tenglasha olmaydi. oila. Bu bolaning

shaxsiyatining poydevorini qo'yadi va u maktabga kirganida, u allaqachon shaxs sifatida yarmidan ko'pi shakllangan.

Oila tarbiyada ham ijobiy, ham salbiy omil sifatida harakat qilishi mumkin. Bolaning shaxsiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan narsa shundaki, oilada unga eng yaqin odamlar - onasi, otasi, buvisi, bobosi, aka-uka, opa-singillaridan boshqa hech kim bolaga yaxshi munosabatda bo'lmaydi, uni sevadi va unga juda g'amxo'rlik qilmaydi. Shu bilan birga, hech qanday boshqa ijtimoiy institut bolalarni tarbiyalashda oila kabi zarar etkaza olmaydi.

Aynan oilada bola o'zining birinchi hayotiy tajribasini oladi, birinchi kuzatishlarini qiladi va turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishni o'rganadi. Bolaga oilada o'rgatilgan narsa aniq misollar bilan tasdiqlanishi juda muhim, shuning uchun u kattalar nazariyasi amaliyotdan uzoqlashmasligini ko'rishi mumkin.

Har bir ota-ona o'z farzandlarida ularning davomini, muayyan munosabat yoki ideallarni amalga oshirishni ko'radi. Va ulardan chekinish juda qiyin.

Oiladagi ziddiyatli vaziyat bolaning shaxsiyatini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oiladagi munosabatlar - bu qarindoshlik, hayotning umumiyliigi, o'zaro ma'naviy javobgarlik va o'zaro yordam bilan bog'langan sub'ektlar o'rtasidagi psixologik munosabatlar.

Ma'lumki, oila kichik ijtimoiy guruh sifatida eng yaxshi tarbiya muhiti hisoblanadi. Biroq, oilaning tarkibi, ichki munosabatlarning holati yoki ota-onalarning tarbiyaviy va noto'g'ri pozitsiyalari bilan bog'liq ba'zi omillar oilaning tarbiyaviy qobiliyatini pasayishiga olib kelishi mumkin. Bu omillar bolalarning xulq-atvorining buzilishiga va hatto ularning shaxsiyatini shakllantirishdagi salbiy hodisalarga olib kelishi mumkin.

Oilaning tarbiyaviy funktsiyalarini bajarishni buzadigan omillardan biri uning tarkibidagi o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Oila shunday kichik guruhki, u doimo rivojlanib, o'zgarib turadi.

Bolalarga nisbatan ta'lim funktsiyasini bajarishda asosiy rolni er-xotin - ota va ona o'ynaydi. Shu munosabat bilan, ular ota-onalardan biri yo'qligida to'liq va to'liq bo'lmagan oila haqida gapirishadi. Oila muhitining barqarorligi bolaning hissiy muvozanati va ruhiy salomatligi uchun muhim omil hisoblanadi. Ota-onalarning ajralishi yoki ajralishi natijasida yuzaga kelgan oilaning buzilishi har doim chuqur zarbaga olib keladi va bolada doimiy norozilikni qoldiradi, buni faqat engillashtirish mumkin. Ushbu hodisa muhim ijtimoiy va ta'lim muammosidir.

Ota-onalardan birining ajralishi bolada qo'rquv, ruhiy tushkunlik va nevrozning bir qator boshqa belgilari paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Zo'riqish va ziddiyatli oilaviy vaziyatlar muhiti bolaga keskin salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uy uning uchun tayanch bo'lishni to'xtatadi, u xavfsizlik tuyg'usini yo'qotadi, oila u uchun bo'lgan manba yo'qoladi, unda ota-onasining hissiy aloqasi hukmronlik qilganda, ular va ularning qadriyatlari dunyosi bir xil bo'lganida yo'qoladi. amal qilish uchun namuna. Oila tizimining bunday barqarorligini buzish, bolani, ayniqsa, boshlang'ich maktab va o'smirlik davrida, uydan tashqarida yordam izlashga olib kelishi mumkin. Bunday holatda, bolalar tashqi ta'sirlarga ko'proq moyil bo'ladilar, chunki ular ichki taranglikni bartaraf etishga intiladi.

Shuni yodda tutishimiz kerakki, oiladagi kelishmovchiliklar qanchalik uzoq davom etsa, ularning bolaga salbiy ta'siri shunchalik kuchli bo'ladi.

Oilaviy hayotning dinamikasi va ota-onalarning bolaga bo'lgan hissiy munosabatlarining tabiati uning shaxsiyatini shakllantirish uchun muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. - М.: Норма, 2003.
2. Бардиан А.М. Воспитание детей в семье. - М.: Просвещение, 1983.
3. Бодалев А. А., Столин В. В. Общая психодиагностика. М., 1987.
4. Варга А.Я. Структура и типы родительских отношений. - М.: ВЛАДОС, 2007.
5. Влади́н В.З. Гармония семейных отношений. - Алматы, 2007.
6. Волков Б.С., Волкова Н.В. Задачи и упражнения по детской психологии. - М., 1991.
7. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. Т. 4 - М., 1984.
8. Гарбузов В.И. От младенца до подростка - М.: Проспект, 2006.
9. Дружинин В.И. Психология семьи. - М.: ВЛАДОС, 1999.
10. Ковалёв А.Г. Психология семейного воспитания - М.: Проспект, 2006.
11. Куковякин Г.В. Семейная педагогика и психология по возрастам. - Тверь: ЭКО, 2008.
12. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. - М.: ЭКСМО, 2006.
13. Никитин Б.П. Ступеньки творчества или развивающие игры. - М., 1991.
14. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. - М., 1995.
15. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против. - М., 1981.
16. Рахимов А.З. Психология семьи. - Уфа, 2007.
17. Соколова Е.Т., Николаева В.В. Особенности личности при пограничных расстройствах и соматических заболеваниях. - М., 1995.

DIN PSIXOLOGIYASINING PREDMETI VA METODLARI

Mambetiyarova Venera Reyimbaevna

QDU Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

QDU sirtqi talim yo'nalishi Psixologiya guruhi

2- kurs talabasi Tajimuratova Aynura

Annotatsiya: Maqola din psixologiyasining asosiy muammolarini ilmiy yo'nalish sifatida hozirgi holatida ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Bunda din psixologiyasi bilan asosiy psixologik tarmoq va yo'nalishlar o'rtasidagi bog'lanishning tarkibiy tahlili qo'llaniladi. Tarixiy jihatdan sovet davridagi dinning ichki psixologiyasini shakllantirishning ba'zi muammolari, xususan, uning ilmiy ob'ektivlik darajasini sezilarli darajada pasaytirgan haddan tashqari mafkuraviy va siyosiyashtirilganligi haqida gapiriladi. Din psixologiyasining mustaqil fan sifatidagi zarurligi va yetarliligini o'ziga xos g'oyalar ruhida ham, zamonaviy psixologiyaning eng so'nggi yutuqlari asosida, eng muhimi esa, e'tiborga olgan holda qayta ta'riflash taklif etilmoqda. juda yaqin o'tmishning saboqlari. Har bir muammo guruhi uchun tanlangan tematik bibliografiya taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: din psixologiyasi, diniy psixologiya, diniy guruh, ruhiy diniy holatlar, diniy shaxs, differentsial, yosh va jins farqlari, bolalarning dindorligi, usullarning madaniy va diniy tasdiqlanishi, psixopatologiya, destruktiv kultlar.

Kirish

1959 yilda din psixologiyasining mashhur amerikalik tadqiqotchisi O. Strunk kuzatilgan tendentsiyalarni hisobga olgan holda din psixologiyasi uchun quyidagi imkoniyatlar ochiq ekanligini yozgan edi:

1) din psixologiyasi pastoral psixologiyaga singib ketadi yoki uning ahamiyatsiz qo'shimchasiga aylanadi, ya'ni ilmiy fan sifatida o'zining asl qiyofasini yo'qotadi;

2) din psixologiyasi psixoanaliz va psixiatriyaning bir qismiga aylanadi, muammoning butun murakkabligini psixopatologiyaga kamaytiradi;

3) din psixologiyasi umumiy psixologiya kafedralaridan biriga aylanadi;

4) din psixologiyasi dinga har tomonlama ilmiy yondashishni ifodalovchi umumiy atamaga aylanadi: psixologik, sotsiologik, psixiatrik, buning natijasida u shunchalik shishib ketadiki, yo parchalanadi yoki ma'nosiz bo'lib qoladi;

5) din psixologlari zamonaviy psixologiyaning so'nggi yutuqlari asosida o'ziga xos g'oyalar ruhida mustaqil fan sifatida o'zligini qayta belgilashga harakat qiladilar va bularning barchasidan keyin G'arbda 20-asrning 20-30-yillarida dinni chinakam ilmiy o'rganishga bo'lgan eng katta umidlar din psixologiyasiga bog'langan edi va asrning boshlaridayoq haqli ravishda tan olingan ilhomlantiruvchilardan biri edi. din psixologiyasi, Uilyam Jeyms biz yangi bilim sohasi - din psixologiyasining tug'ilishida (hozirgi zamonda) hozirmiz, deb ta'kidladi

Din psixologiyasiga umumiy qiziqish va unga bo'lgan ishtiyoqning o'zgarishi (taxminan asrning 30-yillarigacha) ishonchsizlik va pessimizm bilan, shuningdek, o'rnatilgan mafkuraviy stereotiplarga moslashish (60-70-yillargacha) haqidagi o'xshash manzara. mamlakatimizda kuzatilgan. "Xrushchevning erishi" paytidan boshlab, din psixologiyasining asta-sekin "ko'tarilishi" va uning mustaqil fanga aylanish istagi boshlandi. Ushbu mavzu bo'yicha birinchi ishlardan birida (Ugrinovich 1961) "din psixologiyasi" atamasining o'zi qo'shtirnoq ichiga olingan va "burjua" epitetidan boshqa hech narsa bilan ishlatilmagan. To'g'ri, 1969 yilda "din psixologiyasi" iborasi juda maqbul bo'lib qoldi va hatto (o'sha muallif tomonidan) monografiya nomiga kiritilgan (Ugrinovich 1969).

Bu 1969-yilda din psixologiyasi bo'yicha Butunittifoq konferensiyasi o'tkazilganligi bilan bog'liq (Visnap. 1974, 3-bet). U KPSS Markaziy Qo'mitasi huzuridagi Ijtimoiy fanlar akademiyasining Ilmiy ateizm institutida amalga oshirilganligi sababli, "ateistik ishda shaxsiy yondashuv" vazifalarini qo'ygan "din psixologiyasi" nimani anglatishi aniq. dindorlar bilan va yosh avlod bilan dinga qarshi profilaktika ishlari olib borilmoqda" (o'sha yerda). Ammo din psixologiyasining o'zi, garchi partiyaning qattiq nazorati ostida bo'lsa ham, sovet psixologiyasida mumkin bo'lgan ilmiy yo'nalish sifatida qonuniylashtirilgan va qonuniylashtirilgandek tuyuldi. Muhimi, ushbu konferentsiya (Psixologiya va din. 1971) materiallarining nashr etilishi ushbu mavzu bo'yicha boshqa asarlarni nashr qilish imkoniyatini ochdi (lekin bunday ochiq-oydin ateistik xarakterga ega emas).

1974 yilda B. M. Petrov tomonidan tuzilgan "Qisqacha psixologik lug'at-antologiya"da (M.: Oliy maktab, 1974) din psixologiyasi faqat ijtimoiy psixologiyaning kichik bo'limida qayd etilgan. K.K.Platonovning "Psixologik tushunchalar tizimining qisqacha lug'ati"da (M.: Oliy maktab, 1981) din psixologiyasiga kichik, ammo alohida maqola bag'ishlangan bo'lib, uning predmeti va vazifasini belgilab beradi va ijtimoiy sohaning ushbu sohasi ekanligini ko'rsatadi. psixologiya mustaqil fanga aylanishga intiladi. Din psixologiyasi haqida juda batafsil maqola A. V. Petrovskiy tomonidan tahrirlangan (M., 1985) "Qisqacha psixologik

lug'at" da berilgan bo'lib, u allaqachon din psixologiyasining asosiy yo'nalishlarini taqdim etadi: psixologiyaning umumiy nazariyasi. din, dinning differensial psixologiyasi, diniy guruhlar psixologiyasi, diniy kult psixologiyasi, o'sha davrda mavjud bo'lgan din psixologiyasining umumiy, differensial, tarbiyaviy va ijtimoiy psixologiya bilan fanlararo aloqadorligiga mos keladigan ateistik tarbiyaning pedagogik psixologiyasi. , shuningdek bilan diniy tadqiqotlar. Din psixologiyasining xuddi shu sohalari lug'atning ikkinchi nashrida keltirilgan (Psixologiya. 1990).

Albatta, bugungi kunda ushbu sohalar ro'yxati bir qator qo'shimchalarni talab qiladi: masalan, din psixologiyasi uchun eng qadimgi psixologik sohalardan biri - tibbiy psixologiya (va u orqali psixiatriya bilan) bilan bog'liqlik juda muhimdir. Boshqa tomondan, tarixiy, etnik, siyosiy va iqtisodiy psixologiya kabi nisbatan yosh psixologik fanlar din psixologiyasi uchun boy faktik materiallar berishi mumkin edi.

Umuman olganda, din psixologiyasi deyarli barcha zamonaviy psixologik sohalar va yo'nalishlar bilan bog'liq (hozirda ularning qirقدan ortig'i mavjud), ammo biz faqat bir nechtasini, asosiylarini ko'rib chiqamiz (quyidagi diagrammaga qarang).

1) Din psixologiyasining ijtimoiy-psixologik muammolari diniy guruhning (jamo'a, cherkov, sekta) ijtimoiy-psixologik tuzilishini, muloqot mexanizmlari, taqlid, munosabat va ularning dindorlarning ongi, his-tuyg'ulari va xulq-atvoriga ta'sirini o'rganishdan iborat. , shuningdek, jamoaviy diniy tuyg'ularning dinamikasini o'rganish , guruhdagi rasmiy va norasmiy munosabatlar. Ijtimoiy-psixologik masalalar, birinchi navbatda, din psixologiyasi uzoq vaqtdan beri ijtimoiy psixologiyaning "qanoti ostida" bo'lgani uchungina emas, balki bugungi kunda mamlakatimiz duch kelayotgan muammolar tufayli ham ko'rib chiqiladi. Siyosiy, iqtisodiy va boshqa qiyinchiliklar hayotning umumiy beqarorligi va nomuvofiqligi bilan birga, oxir-oqibatda zamonaviy insonning butun dunyoqarash tizimiga ta'sir qiladi, ko'pincha gilamni oyoqlari ostidan tortib, uni diniy yoki soxta diniy dunyoqarashga aylantiradi. . Mashhur rus psixiatri V. Kandinskiy 19-asrning oxirida Amerikada ko'p hollarda juda g'alati bo'lgan ko'p sonli sekta va ta'limotlar paydo bo'lishini va bu ba'zi ijtimoiy ofatlar va falokatlar paytida, masalan, falokat boshlanganidan keyin sodir bo'lishini yozgan edi. moliyaviy inqiroz (Kandinskiy. 1881, p.217). O'shanda bu kubok Rossiyadan uzoqda bo'lganga o'xshardi, ammo hozir va yaqin kelajakda biz "G'arbni quvib o'tib ketamiz" deb o'ylamagan edik.

2) Din psixologiyasining umumiy psixologik muammolari shunchalik keng va shu qadar muhimki, ular aslida umumiy psixologiyaning rivojlanishi uchun yangi ufqlarni ochadi. An'anaga ko'ra, ruhiy hodisalarning uchta asosiy sinfi mavjud:

psixik jarayonlar, psixik holatlar va shaxsning psixologik xususiyatlari. Keling, ularning har biriga (din psixologiyasi nuqtai nazaridan) to'xtalib o'tamiz.

Psixologik jarayonlar (fikrlash, his-tuyg'ular, his-tuyg'ular, iroda, xotira, diqqat, tasavvur, fantaziya, hissiy va boshqalar) uzoq vaqt davomida psixologiya tomonidan batafsil o'rganilgan va bu boy materiallarning barchasini din psixologiyasida qo'llash mumkin edi. kundalik stereotiplardan qochib, muammolarni har tomonlama hal qilishga imkon beradi. Shunday qilib, masalan, har qanday dini his-tuyg'ularga tushirishning asossiz stereotipi mavjud, ammo turli diniy oqimlarda hissiy komponentning roli butunlay boshqacha: turli xil mistik-ekstatik kultlarda maksimal va ratsionalizatsiya qilingan diniy ta'limotlarda minimal (masalan,). Masalan, konfutsiylik).

Ruhiy jarayonlar haqidagi umumiy psixologik ta'limotni va shunga o'xshash diniy-psixologik ta'limotni (asosiy farqlar va aloqa nuqtalarini aniqlash uchun) yaxlit tarzda solishtirish qiziqarli bo'ladi. Ruhning nasroniy ta'limotiga asoslangan bunday yondashuvni amalga oshirishning bir misoli allaqachon mavjud (Shexovtsova, Zenko. 2005). Psixofizika (sensorika) va psixosomatika mavzulari, shuningdek, psixofiziologiya va yuqori asabiy faoliyatni, birinchi navbatda, miya yarim sharlarining funktsional assimetriyasini o'rganish katta qiziqish uyg'otadi. Biz asosiy nasroniy konfessiyalarining: katoliklik, protestantizm, pravoslavlik va eski dindorlarning ushbu parametrlarining qiyosiy tahlilini tayyorlayapmiz.

Psixologik holatlar haqidagi ta'limot psixologiyada biz xohlaganchalik chuqur va batafsil ishlab chiqilmagan (aniq holatlarni tavsiflash nuqtai nazaridan ham, ularni tizimlashtirish nuqtai nazaridan ham), ammo xristianlikda ruhiy va ruhiy holatlarning butun bir zinapoyasi batafsil tasvirlangan. , Ular orasida psixologiyaga mutlaqo noma'lum bo'lganlar ham bor. Zamonaviy psixologiya "ongning o'zgargan holatlarini" o'rganishga harakat qilmoqda, ular orasida diniy (ma'rifat, ekstaz, nirvana, samadhi) mavjud. Xristianlikda ikkala inoyat holati ham, inoyatsiz ("tabiiy") va inoyatga qarshi (anti-ruhiy) holatlarning tavsifi mavjud bo'lib, ularni bilish har qanday masihiy uchun uning to'g'ri ma'naviy va ruhiy rivojlanishi uchun zarurdir. o'sish.

Insonning psixologik xususiyatlarini (temperament, xarakter, qobiliyat) o'rganish umuman psixologiya uchun ham, din psixologiyasi uchun ham markaziy o'rinni egallaydi. Shu bilan birga, diniy shaxs fenomenini o'rganish, umuman olganda, shaxsni tushunish uchun asosiy ahamiyatga ega bo'ladi. Xristianlikdagi shaxsiyat haqida batafsil ma'lumotni oldingi kitobimizda (Zenko, 2007) va

shaxsiyatning xristian ta'rifidan psixologik va pedagogik xulosalarni maqolalarda topish mumkin (qarang: Zenko, 2006; Zenko, 2007).

Xulosalardan biri sifatida shuni ta'kidlash kerakki, psixologlar xristian psixologik bilimlarining ahamiyati va amaliyligini hali to'liq baholay olmaganlar. Hech qanday mubolag'asiz aytishimiz mumkinki, nasroniylik zamonaviy psixologiyaga ma'lum bo'lgan deyarli barcha ruhiy jarayonlarga, ruhiy holatlarga va shaxsiyat xususiyatlariga o'z nuqtai nazariga ega. Ammo shu bilan birga, undan farqli o'laroq, xristian psixologik bilimlari o'zining amaliy yo'nalishini va aksiologik yondashuvini saqlab qoldi. Shu sababli, hozirgi vaqtda nasroniylikka o'xshab ko'rinadigan ko'plab mavzular katta talabga ega ekanligi ajablanarli emas: nasroniy tuyg'ulari va hissiyotlari (imon, umid, sevgi, kamtarlik va boshqalar), imon va bilim o'rtasidagi munosabatlar muammolari, iroda erkinligi, tozalash. xotira, e'tiborni rivojlantirish, tasavvurni cheklash, hissiy bilan ishlash (sezgilarni himoya qilish va tozalash), psevdoruhiy holatlarga qarshi kurashish va boshqalar. Psixologik bilim xristianlikdagi butun ta'limotni tashkil etadi, mazmuni jihatidan ancha murakkab va tavsifi jihatidan katta hajmli, diqqat bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi.

3) Psixologik antropologiya, nisbatan yosh psixologik yo'nalish, lekin u din psixologiyasi uchun ayniqsa muhim bo'lib, turli diniy oqimlar asosidagi antropologik tushunchalarni o'rganish va solishtirishni talab qiladi; va akademik psixologiyaning o'zi uchun, agar u ilmiy yo'nalish deb da'vo qilsa, uning antropologik asoslari (bu har doim ham oson emas, lekin har doim juda ibratli) haqida fikr yuritish uchun foydalidir. Hech kimga sir emaski, G'arbda ko'plab yangi psixologik tendentsiyalar okkultizm yoki sharqiy antropologiyaga o'tadi - bunga misol sifatida transpersonal psixologiyani ko'rsatish mumkin, u ruhlarning ko'chishi g'oyasini keng qo'llaydi. Ushbu jarayonga alternativa sifatida biz akademik psixologlar psixologik antropologik kontseptsiyani xristian antropologiyasi bilan solishtirishga murojaat qilishlarini taklif qilishimiz mumkin. Xristianlik nafaqat Xudo haqida, balki inson haqida ham vahiydir, xristian antropologiyasi o'zining yaxlitligi va amaliy yo'nalishini saqlab qoldi, bu zamonaviy antropologiya va psixologiya uchun juda qimmatli bo'lar edi (agar ular haqiqatan ham bizning davrimizning dolzarb muammolarini hal qilishni xohlasalar). Nafaqat nasroniy psixologiyasi, balki akademik psixologiya ham asosiy antropologik bilimlar bilan aloqasiz mumkin emas. Leningrad universitetining psixologiya fakulteti va Leningrad psixologik maktabining asoschisi Boris Gerasimovich Ananyev (1907-1972) o'z asarlarini va, aytish mumkinki, butun hayotini ushbu eng muhim pozitsiyani isbotlash va tushuntirishga bag'ishladi. Ajablanarlisi shundaki, Boris Gerasimovich

psixologiyada keng qamrovli va antropologik yondashuvni targ'ib qilar ekan, aslida psixologiya va antropologiya o'rtasidagi to'g'ri munosabatni tiklashga harakat qildi - nasroniylik ichidagi psixologik va antropologik bilimlarning mos keladigan munosabatlari printsipiga ko'ra; Sovet davrida mafkuraviy sabablarga ko'ra bunga ishora qilishning iloji bo'lmagani va buning chuqur foni Boris Gerasimovichning hayoti davomida ham, vafotidan keyin ham "ochiq" bo'lib qolgani aniq, ammo faktlar mantig'i o'jar narsadir va o'zi uchun gapiradi.

Zamonaviy xristian antropologiyasiga qiziquvchilar allaqachon nashr etilgan shaxsiy-bibliografik tahlilga (Zenko, 2008), shuningdek, 2800 dan ortiq nomdagi asarlarni o'z ichiga olgan batafsil ixtisoslashtirilgan bibliografik ma'lumotnomaga (Christian Anthropology... 2009) murojaat qilishlari mumkin.

4) Din psixologiyasining differensial psixologik muammolari diniy shaxslarning o'ziga xos psixologik tipologiyasini aniqlash, individual diniy tajriba xususiyatlarini o'rganishdan iborat. Umumiy psixologik xarakterdagi muammolar bilan bog'liq bo'lgan ushbu muammolar to'plami qiyosiy antropologik muammolar va diniy va madaniy xususiyatlarni taqqoslash bilan bog'liq. Bu erda taniqli odamlarning dinga bo'lgan munosabati va ruhiy xususiyatlari bilan bog'liqligini tasvirlash ham qiziq bo'lar edi, bu biografik usuldan foydalanishning alohida holatidir (u G'arbda paydo bo'lgan va u erda keng tarqalgan, ammo hozirgacha odatlanib qolgan. mamlakatimizda kamroq). Shuningdek, G'arbda gender tadqiqotlari (jinsiy farqlarni o'rganish) keng tarqalgan va bu erda qiziqarli diniy-psixologik naqsh mavjud: ayollar erkaklarga qaraganda ko'proq dindordirlar va dinlar asoschilarining aksariyati erkaklar bo'lsa-da, ularning eng ko'p va sodiq izdoshlari ayollardir (bu ilk nasroniylikda ham kuzatilgan).

5) Din psixologiyasida yoshga bog'liq psixologik muammolar xilma-xildir. Bu, birinchi navbatda, dinga bo'lgan munosabatni yosh bilan bog'liq holda o'rganishdir. Birinchi taxminga ko'ra, bu erda cho'qqisi pastga qaragan teskari qo'ng'iroq shaklidagi egri chiziq kuzatiladi: o'smirlik davrida minimal dindorlik bilan, mustaqillik rivojlanayotganda, hokimiyat (shu jumladan, diniy) bilan kurash, lekin dinga nisbatan sezilarli qiziqish. bolalik va balog'at yoshida dinga qaytish va ayniqsa qarilikka yaqinroq, ular aytganidek, "ruh haqida o'ylash vaqti keldi". Psixologiyada yoshga bog'liq inqirozlar va sezgir davrlar haqida ta'limot mavjud bo'lib, ularning ba'zilari axloqiy yoki mafkuraviy tusga ega: din psixologiyasining predmeti ularni diniy jihatdan o'rganishdir. Bunday holda, g'amxo'rlik qilinayotganlarning yosh xususiyatlarini (nafaqat etuk yoshdagi va yoshlar, balki bolalar va qariyalar ham)

hisobga oladigan maslahat berishning mavjud xristian tajribasidan foydalanish mumkin bo'ladi.

6) Din psixologiyasining pedagogik-psixologik muammolari, albatta, 1985-yilda ham faqat “aholi o‘rtasida ateistik ishlarni olib borishning samarali usullarini ishlab chiqish” bilan cheklanib qolmadi (Qisqacha psixologik lug‘at. 1985, 282-bet), ayniqsa hozir va ayniqsa hozir siz bola hayotidagi dinning o‘rni va rolini ilmiy va uslubiy jihatdan malakali (ateistik xarakterdagi mafkuraviy dogmalarning ustunligisiz) o‘rganishga harakat qilishingiz mumkin. Bolalar ko‘pincha din bilan o‘ynaydilar, o‘zlari ko‘rgan marosimlarni takrorlaydilar yoki o‘zlarini o‘ylab topadilar, ya‘ni ular tegishli ichki ehtiyojga ega. Sovet davrida ular bolalarga dinni majburan singdirmaslik kerakligini ta‘kidlashni yaxshi ko‘rar edilar (dindor otanalar nazarda tutilgan edi), lekin bu muammoning boshqa tomoni ham bor: bolani dindan majburan mahrum qilib bo‘lmaydi (erkin din qilish huquqi konstitutsiya, ammo, u faqat kattalar uchun amal qiladi).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O. Strunkning umidsizlikka uchragan prognozlariga qaytsak va G‘arb va Rossiyada din psixologiyasining rivojlanishi o‘rtasida bir qator o‘xshashliklarni keltirib, ma‘lum darajada nekbinlik bilan aytishimiz mumkin:

1) ha, bizning ichki din psixologiyasi haddan tashqari mafkuraviylashtirishni boshdan kechirdi, bu esa ko‘pincha dinning bunday psixologiyasining ilmiy mohiyatini (xolislik va xolislik sifatida) shubha ostiga qo‘yadi; biroq, shubhasiz, u shunga qaramay mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida saqlanib qolgan va bugungi kunda ham yaxshi rivojlanishi mumkin (boshqa savol bu qanday asoslar va metodologik tamoyillarda);

2) ha, ko‘pincha mamlakatimizda diniy va psixologik (hatto axloqiy va mafkuraviy) muammolar psixopatologiya prizmasi orqali qabul qilingan va barcha dindorlarni avtomatik ravishda tasniflamaslik uchun, albatta, bundan ma‘lum bir saboq olish kerak. ruhiy kasal sifatida; lekin shu bilan birga, bizningcha, har qanday diniy oqimning faoliyatini bir ma‘noda ijobiy deb hisoblagan holda, boshqa yo‘nalishda uzoqqa bormaslik kerak, chunki sektalar va buzg‘unchi kulturning ruhiy zararli ekanligi haqida allaqachon yetarli ma‘lumotlar mavjud;

3) din psixologiyasi mamlakatimizda umumiy psixologiyaning bo‘limlaridan biriga aylangani yo‘q va ularni bog‘laydigan aloqalar, ko‘rinadiki, o‘zaro foydali bo‘lishi mumkin (lekin buning uchun alohida ish kerak); Qolaversa, bu bizga ko‘plab yangi va g‘ayrioddiy g‘oyalar va kashfiyotlar (din psixologiyasi ham, umumiy psixologiya ham) olib keladigan juda qiziqarli va istiqbolli mavzu bo‘lib tuyuladi;

4) G'arbda roli juda muhim bo'lgan psixoanaliz haqida; Sovet davrida bu kubok bizdan o'tib ketdi, ammo hozir psixoanaliz psixoterapevtik yo'nalish sifatida qayta tiklandi va tobora muhim o'rinni egallaydi; Qolaversa, psixoanalizning dinga psixopatologiya sifatida yondashishiga kelsak, hozirgi vaqtda bu nafaqat mutlaqo xatosiz ko'rinadi, balki, aksincha, hech qanday asosga ega emas; psixoanalizning dinga (aniqrog'i nasroniylikka) bunday asossiz dushmanligi faqat uning o'zi madaniyatda hukmron mafkuraviy mavqega da'vo qilgani (va "raqobatchilarga" qarshi kurashganligi bilan izohlanadi, ularning asosiysi xristianlik edi); Albatta, psixoanaliz bu borada ma'lum muvaffaqiyatlarga erishdi, garchi o'zining zamonaviy shaklida u ko'plab zamonaviy diniy sektalarni juda eslatuvchi ongning o'ziga xos mafkuralashtirilgan shakliga aylangan;

5) din psixologiyasi pastoral psixologiyaga qo'shilib, o'zining ilmiy xususiyatini yo'qotishi to'g'risida ; ko'pgina sovet psixologlari uchun voqealarning bunday burilishlari umuman tushunarsiz edi, chunki o'sha paytda hech qanday "pastoral psixologiya" haqida gap bo'lishi mumkin emas edi, chunki bu iboraning o'zi ham qandaydir marslik yoki hech bo'lmaganda burjua tili sifatida qabul qilingan; hozirgi vaqtda tobora ko'proq psixologlar professional psixolog bo'lishdan to'xtamasdan, diniy yo'l bilan xristian bo'lib bormoqda; ularning nasroniy psixologiyasi muammolarini chuqurroq va ichki tushunishlari din psixologiyasi uchun juda foydali bo'lar edi va bu yo'nalishdagi ishlar hech qanday holatda din psixologiyasini xristian diniy psixologiyasiga kiritishni anglatmaydi;

6) din psixologiyasining ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanishi psixologiyaning o'zi uchun ayniqsa muhim bo'lar edi; uning axloq va ma'naviyatga bo'lgan intilishi o'z-o'zidan, albatta, yomon emas, lekin ayni paytda muhim bir muammo tug'iladi – qanday ma'naviyat; ko'pincha zamonaviy psixologiya okkultizm yoki sharqiy diniy-falsafiy ta'limotlarga (ularning o'ziga xos antropologik va psixologik munosabatiga ega) aylanadi; Shu tariqa, ko'pgina okkultiv, ilmiy bo'lmagan g'oyalar psixologiya orqali zamonaviy fanga kirib boradi; va aksincha, ko'plab sektalar va buzg'unchi kultlar nafaqat psixologik bilimlardan faol foydalanadilar, balki ko'pincha u bilan o'zlarining diniy yo'nalishini yashiradilar: ular o'zlarini yo "oddiy psixologiya" sifatida ko'rsatadilar, yoki bundan tashqari, yangi va mustaqil psixologik yo'nalish sifatida namoyon bo'ladilar. shunchaki psixologiyani fan sifatida obro'sizlantiradi; din psixologiyasi psixologiyaning o'zi uchun ushbu eng muhim muammolarni hal qilishda yordam berishi mumkin, uning vazifalari, aslida, psixologiya va din o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tahlil qilishni o'z ichiga olishi kerak (barcha darajalarda va uning barcha xilma-xilligida);

6) ha, dinning ichki psixologiyasi "shishmoqda", lekin dinga xos bo'lmagan sotsiologik, tarixiy va boshqa yondashuvlarni o'zlashtirish tufayli emas, balki ushbu yondashuvlarning har birida o'ziga xos psixologik jihatlarni uslubiy ta'kidlash orqali. Unga to'liq huquq bor, chunki bu psixologik muammolar birinchi navbatda psixologik bilimlar prizmasi orqali ko'rib chiqilishi kerak;

7) yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, bizning milliy din psixologiyasi o'z intizomining zarurligi va etarliligini qayta aniqlay oladi, deb umid qilish mumkin, bu ishni ham asl g'oyalar ruhida, ham asl g'oyalar asosida amalga oshiradi. zamonaviy psixologiyaning so'nggi yutuqlari va juda yaqin o'tmish saboqlarini hisobga olgan holda, va bu ayniqsa muhim, tegishli ilmiy darajada.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Березанцев А. Ю. Психосоматические аспекты религиозного опыта // Психиатрия и религия на стыке тысячелетий: Сборник научных работ. Т. 4. – Харьков, 2006, с. 19-22.
2. Бондаренко А. Ф. Христианская психотерапия в США и англоязычном мире // Московский психотерапевтический журнал. 1996, № 1, с. 115-128.
3. Братусь Б. С. К проблеме развития личности в зрелом возрасте // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. 1980, № 2, с. 3-12.
4. Братусь Б. С. К проблеме человека в психологии // Вопросы психологии. 1997, № 5, с. 3-19.
5. Братусь Б. С. Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии // Психология с человеческим лицом. – М., 1997, с. 67-91.
6. Братусь Б. С. Русская, советская, российская психология: Конспективное рассмотрение. – М.: Моск. психолого-соц. ин-т, 2000.
7. Будилова Е. А. Борьба материализма и идеализма в русской психологической науке. – М.: Изд-во АН СССР, 1960.
8. Буланова Н. Символика цвета на Востоке // Азия и Африка сегодня. 1983, № 8.
9. Булгаков С. Н. Философия хозяйства. – М.: Наука, 1990 (переизд.: М.: Путь, 1912).

МЕТОД КОНТУРНЫХ ТОКОВ ДЛЯ РЕШЕНИЯ СЛОЖНЫХ ЦЕПЕЙ ПОСТОЯННОГО ТОКА.

Ан А.Д.

Аннотация

В статье рассматриваются основные принципы метода, его теоретическая база и алгоритм применения. Основное внимание уделено построению контурных уравнений с использованием законов Кирхгофа и анализу их решения с учетом различных условий. Приводятся примеры практического применения метода, демонстрирующие его эффективность при расчете сложных цепей с несколькими источниками питания и узлами. Особое внимание уделено сравнительному анализу метода контурных токов с другими методами анализа цепей, такими как метод узловых потенциалов, для выявления их преимуществ и ограничений.

Ключевые слова: контур ток, действительный ток, контур, электрический узел, сопротивление, электродвижущая сила.

Метод контурных токов представляет собой аналитический подход, используемый для расчета электрических токов в сложных электрических цепях. Метод контурных токов использует виртуальные контурные токи, которые протекают в каждом из независимых контуров. Действительный ток в любой ветви определяется как алгебраическая сумма контурных токов, к которым эта ветвь принадлежит [1].

В основе метода лежит представление сложной электрической цепи в виде набора независимых замкнутых контуров. Для каждого из них составляются уравнения, связывающие контурные токи с напряжениями источников питания и параметрами элементов цепи (сопротивления, индуктивности, емкости). Эти уравнения формируются на основе второго закона Кирхгофа, который гласит, что алгебраическая сумма падений напряжений в замкнутом контуре равна алгебраической сумме электродвижущих сил в этом контуре.

Основные этапы метода:

1. Выбор независимых контуров: определяются минимально необходимые замкнутые пути для полного описания всех элементов цепи (при наличии в электрической цепи источников тока заменяются на эквивалентные источники напряжения).

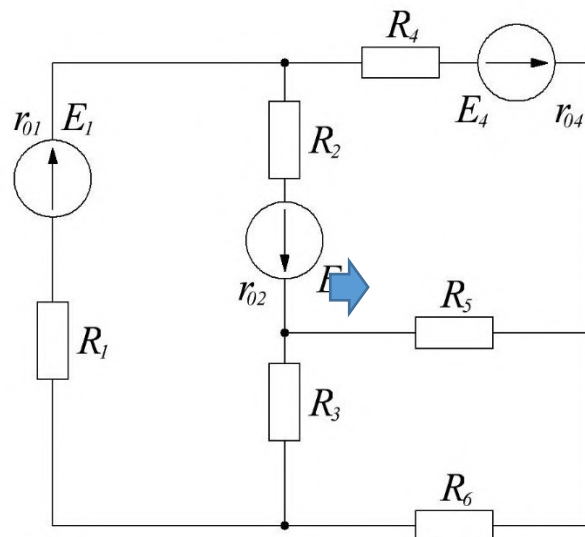
2. Задание направлений контурных токов: для каждого контура вводится произвольное положительное направление (по часовой или против часовой стрелки).

3. Задание произвольного направления действительных токов, протекающих в ветвях цепи.

4. Составление уравнений: для каждого выбранного контура записывается выражение второго закона Кирхгофа.

5. Решение системы уравнений: полученные уравнения решаются относительно контурных токов.

Контурные токи в цепи обычно обозначаются двойными индексами I_{11} , I_{22} , I_{33} и т.д. Действительные токи обозначаются единичными индексами I_1 , I_2 , I_3 , I_4 и т.д. Направления контурных токов выбираются произвольно по часовой или против часовой стрелки. Направления действительных токов выбираются произвольно, но чаще всего они совпадают с направлением ЭДС. Направления токов выбираются таким образом чтобы в каждом узле были как входящие в узел токи, так и уходящие от него токи. **Контурная ЭДС** – это сумма всех ЭДС входящих в этот контур. **Собственным сопротивлением** контура называется сумма сопротивлений всех ветвей, которые в него входят. **Общим сопротивлением** контура называется сопротивление ветви, смежное двум контурам.

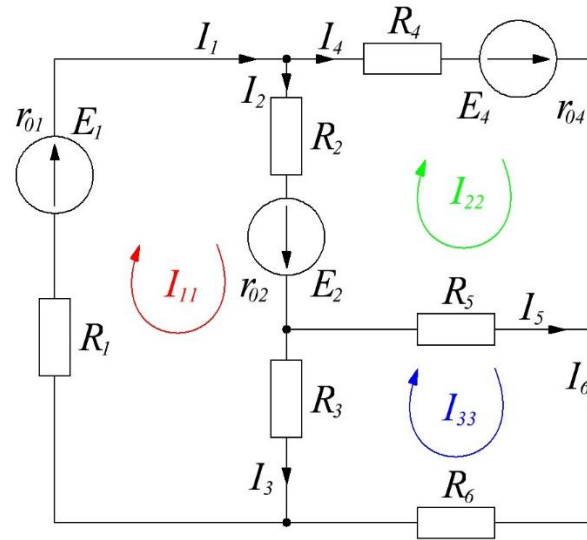

Рисунок 1. Пример выбора направлений действительных токов и выбора направления контурных токов.

После выбора направлений контурных токов составляются уравнения по второму закону Кирхгофа для независимых контуров.

$$\begin{cases} R_{kk}I_{kk} \pm \sum R_{km}I_{mm} \pm \sum R_{kn}I_{nn} = E_{kk} \\ \pm \sum R_{mk}I_{kk} + R_{mm}I_{mm} \pm \sum R_{mn}I_{nn} = E_{mm} \\ \pm \sum R_{nk}I_{kk} \pm \sum R_{nm}I_{mm} + R_{nn}I_{nn} = E_{nn} \end{cases}$$

где R_{kk}, R_{mm}, R_{nn} – соответственно суммарное сопротивление k, m, n – контуров.

I_{kk}, I_{mm}, I_{nn} – контурный ток k, m, n – контуров.

$R_{km} = R_{mk}, R_{kn} = R_{nk}, R_{mn} = R_{nm}$ – общее сопротивление между k -контуром и m -контуром, k -контуром и n -контуром, m -контуром и n -контуром соответственно.

E_{kk}, E_{mm}, E_{nn} – суммарная ЭДС k, m, n – контуров.

Контурный ток рассматриваемого контура умножается на сумму сопротивлений своего контура и перед этим произведением всегда ставится знак «+». Соседний контурный ток умножается на общее сопротивление между соседним и рассматриваемым контурными токами. Перед данным произведением ставится знак «+» если направления этих контурных токов в общем сопротивлении совпадают между собой и ставится знак «-» если направления их не совпадают.

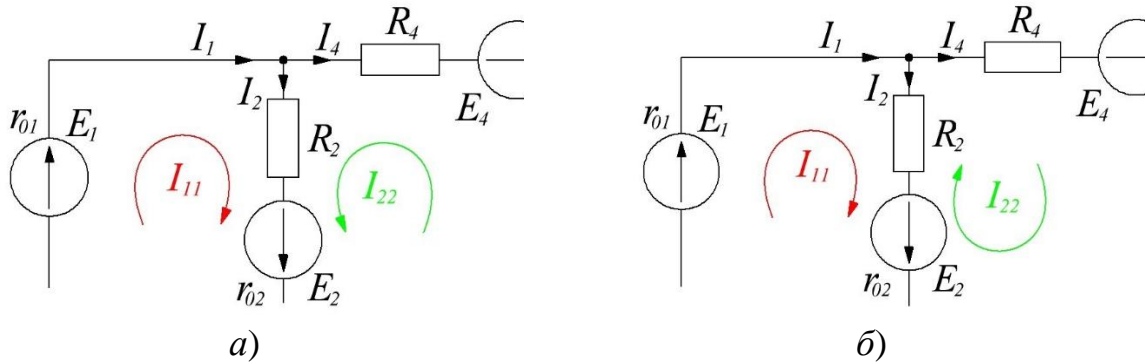

Рисунок 2. На схеме *а* общее сопротивление между двумя контурами складывается $(R_2 + r_{02})$ и ставится знак «+». На схеме *б* общее сопротивление между двумя контурами складывается $(R_2 + r_{02})$ и ставится знак «-».

Для трёхконтурной цепи, изображенной на рисунке 1. Система уравнений будет выглядеть следующим образом:

$$\begin{cases} R_{11}I_{11} + R_{12}I_{22} + R_{13}I_{33} = E_{11} \\ R_{21}I_{11} + R_{22}I_{22} + R_{23}I_{33} = E_{22} \\ R_{31}I_{11} + R_{32}I_{22} + R_{33}I_{33} = E_{33} \end{cases} \quad (1)$$

где R_{11}, R_{22}, R_{33} – суммарное сопротивление первого, второго и третьего контуров.

Для схемы на рисунке 1 собственные сопротивления контуров равны

$$\begin{aligned} R_{11} &= R_1 + r_{01} + R_2 + r_{02} + R_3 \\ R_{22} &= R_2 + r_{02} + R_4 + r_{04} + R_5 \end{aligned}$$

$$R_{33} = R_3 + R_5 + R_6$$

$R_{12}, R_{21}, R_{13}, R_{31}, R_{23}, R_{32}$ – общие сопротивления соответствующих контуров.

Для схемы на рисунке 1 общие сопротивления контуров равны

$$R_{12} = R_{21} = -(R_2 + r_{02})$$

$$R_{23} = R_{32} = -R_5$$

$$R_{13} = R_{31} = -R_3$$

E_{11}, E_{22}, E_{33} – суммарная ЭДС первого, второго и третьего контуров.

$$E_{11} = E_1 + E_2$$

$$E_{22} = E_4 - E_2$$

$$E_{33} = 0$$

Решается полученная система уравнений (1) по методу Гаусса, Крамера или обратной матрицы.

По методу Крамера сначала находят главный определитель Δ и далее находят дополнительные определители $\Delta_1, \Delta_2, \Delta_3$:

$$\Delta = \begin{vmatrix} R_{11} & R_{12} & R_{13} \\ R_{21} & R_{22} & R_{23} \\ R_{31} & R_{32} & R_{33} \end{vmatrix} \quad \text{– главный определитель}$$

$$\Delta_1 = \begin{vmatrix} E_{11} & R_{12} & R_{13} \\ E_{22} & R_{22} & R_{23} \\ E_{33} & R_{32} & R_{33} \end{vmatrix}; \quad \Delta_2 = \begin{vmatrix} R_{11} & E_{11} & R_{13} \\ R_{21} & E_{22} & R_{23} \\ R_{31} & E_{33} & R_{33} \end{vmatrix}; \quad \Delta_3 =$$

$$\begin{vmatrix} R_{11} & R_{12} & E_{11} \\ R_{21} & R_{22} & E_{22} \\ R_{31} & R_{32} & E_{33} \end{vmatrix}$$

Неизвестные контурные токи находят по формулам:

$$I_{11} = \frac{\Delta_1}{\Delta}; \quad I_{22} = \frac{\Delta_2}{\Delta}; \quad I_{33} = \frac{\Delta_3}{\Delta}$$

Действительные токи находят как алгебраическую сумму контурных токов, проходящих по той же ветви.

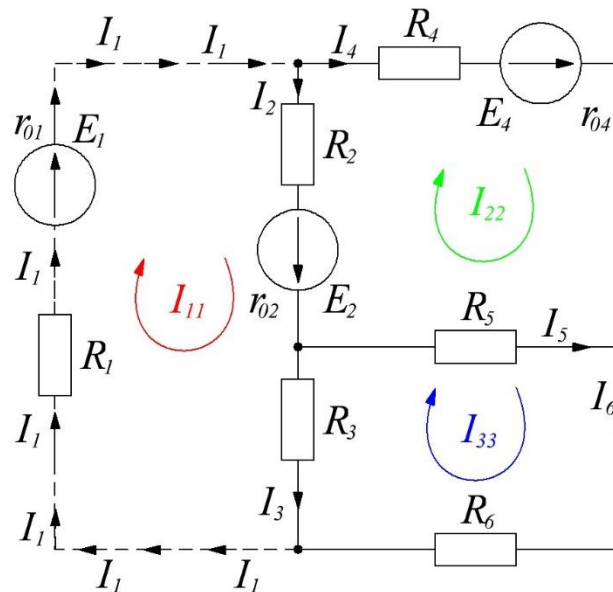

Рисунок 3. Направление движения действительного тока I_1

Для схемы на рисунке 3 действительный ток I_1 протекает с контурным током I_{11} в одном направлении. Так как других контурных токов нет в первой ветви то ток

$$I_1 = I_{11}$$

Так как направление контурного тока I_{11} совпадает с направлением действительного тока I_2 во второй ветви, то контурный ток I_{11} берётся со знаком «+», так как направление контурного тока I_{22} не совпадает с направлением действительного тока I_2 во второй ветви, то контурный ток I_{22} берётся со знаком «-». Тогда действительный ток I_2 равен

$$I_2 = I_{11} - I_{22}$$

Аналогично вычисляются остальные действительные токи для рисунка 3.

$$I_3 = I_{11} - I_{33}$$

$$I_4 = I_{22}$$

$$I_5 = I_{33} - I_{22}$$

$$I_6 = I_{33}$$

При получении отрицательного значения действительного тока, направление, выбранное в начале решения меняется на противоположное для этого тока.

Для проверки правильности решения составляются уравнения по первому и второму закону Кирхгофа для заданной цепи.

Для проверки также составляется баланс мощностей:

$$P_{\text{ист}} \approx P_{\text{потр}}$$

где $P_{\text{ист}}$ – суммарная мощность источников, Вт; $P_{\text{потр}}$ – суммарная мощность потребителей.

Данный метод удобен для расчёта сложных цепей с замкнутыми контурами и обеспечивает высокую точность при использовании современных вычислительных инструментов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасьев А.Ю. Теоретические основы электротехники: учебное пособие. – Москва; Вологда: Инфра-Инженерия, 2023. – 208 с.
2. Бессонов Л.А. Теоретические основы электротехники. Электрические цепи. — 9-е изд., перераб. и доп. — М.: «Высшая школа», 1996. — 638 с.

SOME ASPECTS OF CREATING VIRTUAL LABORATORY APPLICATIONS

¹*Raxmonqulov R.* ²*Manshurov Sh.T.*

¹*Almalyk Branch of Tashkent State Technical University,
Tashkent, Uzbekistan, PhD*

²*Almalyk Branch of Tashkent state technical university,
Tashkent, Uzbekistan*

E-mail: manshurov_sh@mail.ru

https://orcid.org/0000-0002-2654-6082

A B S T R A C T

In higher education, laboratory work is frequently used to illustrate mechanical processes in technical topics. It cannot be assumed, nonetheless, that these activities are carried out correctly everywhere. The utilization of virtual laboratory exercises is a useful substitute to improve this weakness. Furthermore, logical inferences about the processes are made possible by immediately transferring measured mechanical and physical parameters to computer memory. The global market offers a variety of reasonably priced chips made for monitoring mechanical and physical properties. By taking advantage of these features, measured parameter values can be sent straight to computer memory, doing away with the requirement for pricey measurement devices.

The process of recording and creating bootloader programs (applications) is the main topic of this article, which also shows how random numbers produced by the computer (randomizer) are used to replace data transmitted from chips.

Key words: Virtual laboratory, application, bootloader, video lecture, electronic textbook, trainers (software), testing program, operating system, modulus of elasticity, absolute elongation, timer.

Analysis of literature

The groundwork for educating students for life, the workforce, and creativity is established in higher education institutions. Because of this, teachers now employ different teaching strategies than in the past, modifying their approaches to suit the needs of the modern classroom. Teaching methodology's organization, structure, and content should encourage students to be freely creative while providing a foundation for learning new information and successfully putting it into practice.

One of the promising avenues for efficiently structuring education is the incorporation of multimedia technology into the informatization of educational activities. There are opportunities for professors and educators to successfully use contemporary information technologies in education by enhancing educational procedures and restructuring professional development courses to partially replace

the priceless technical foundation and educational materials with software and methodological support. [1].

Enhancing future specialists' creative activity and ensuring the development of their professional potential is currently one of the major challenges facing higher education. Teaching aspiring professionals how to engage with a professional, creative, and changing world on their own is the worldwide objective of educational reform.[2].

Most modern students are technically and psychologically prepared to use mobile technologies in the educational process. Exploring new opportunities to more effectively utilize information technologies, mobile devices, and applications in the learning process has become a pressing issue [2,3].

A mobile application is software designed for smartphones, tablets, and other mobile devices [6]. Mobile applications are specially developed programs that can be installed on specific platforms, allowing users to perform various tasks. These applications offer unlimited possibilities compared to traditional tools by providing opportunities to modify the subject of the educational process. Moreover, these capabilities create the most convenient conditions for implementing educational topics outside educational institutions by ensuring broad use of information resources [4,5].

For example, a virtual laboratory for natural sciences seminars developed at RUDN University has been introduced, installed on the local network of a computer classroom, and fully supports the educational process. The seminar is built on the principle of open architecture and has a flexible universal shell, making it easy to supplement with virtual and full-scale experiments, including the ability to control experiments remotely.

Main part

In the modern era, the penetration of information technologies into various fields, including the education system, has introduced numerous innovations. This naturally facilitates learners' comprehension of subjects and encourages a conscious approach to studying and acquiring knowledge. The modern teaching process poses various challenges for professors and educators.

It is well-known that no one has grounds to declare traditional teaching systems obsolete or ineffective. Regardless of the extent to which modern technologies evolve, they can never fully replace human involvement. However, this does not imply that new technologies should not be utilized. According to pedagogical principles, a person acquires the majority of their understanding through visual perception, while the rest is gained through hearing. Additionally, learners fully grasp the educator's thoughts during the first 20 minutes of a lecture. In the next 20 minutes, their ability to fully comprehend decreases, and they begin to feel bored. By the end of the lecture, this sense of boredom intensifies. Consequently, it becomes essential to enhance the amount of information received visually compared to that

received audibly. For this purpose, numerous efforts have been made to utilize computer programs, which can be exemplified by the following:

- Using slides (PowerPoint);
- Subject-related video clips (visual aids);
- Video lectures;
- Electronic textbooks;
- Simulators (software-based);
- Test evaluators (interactive quizzes);
- Informational references (encyclopedias);
- Specialized software solutions, among others.

In modern times, in addition to full-time education, distance learning, part-time, and evening education methods are being widely implemented. For students enrolled in these forms of education, the opportunities to conduct practical sessions directly on laboratory equipment are often limited. This challenge is not new, as it is evident how it is addressed in the educational systems of other countries. However, these issues have not been completely resolved everywhere. Due to insufficient classroom hours allocated for laboratory work in universities, it is often impossible for students to perform all laboratory tasks in the classroom. As a result, integrating the use of computer software into the teaching process has become one of the pressing issues of modern higher education. This article focuses on this issue, emphasizing the need to significantly increase the development of software applications in the Uzbek language for educational purposes in the country's universities.

From the above, it is evident that there is a need to encourage the widespread development of mobile applications aimed at the educational system and integrate them into the learning process. The software applications developed for this purpose must meet the following requirements:

- Independence from specific operating systems;
- Comprehensive coverage of the topic;
- Availability of diverse materials for testing (while many materials can be found online, in practice, the range of materials in manufacturing industries is limited);
- Provision of ample opportunities for students to perform laboratory work;
- Capability to perform mathematical calculations of results quickly and accurately;
- Ability to draw scientific conclusions based on the obtained results;
- Minimization of measurement errors in experimental parameters;
- Capability to modify parameters in a separate window or using a visual scale during laboratory work;
- Providing sufficient information based on the results obtained for scientific or practical purposes;

•Ensuring that users can analyze how solutions to a given problem vary under different parameters.

To achieve this, it is essential to divide the process into manageable segments and ensure control through specific buttons in the software. To maintain continuity in the process, it is necessary to use a “**timer**” to track its progress. Furthermore, the appearance of the testing equipment should be as natural as possible. Special attention should be paid to ensuring that the range of test samples is sufficient, which will undoubtedly make the application more comprehensible. To enhance understanding and simplify management, the purposeful use of multiple query buttons for specific tasks is advisable.

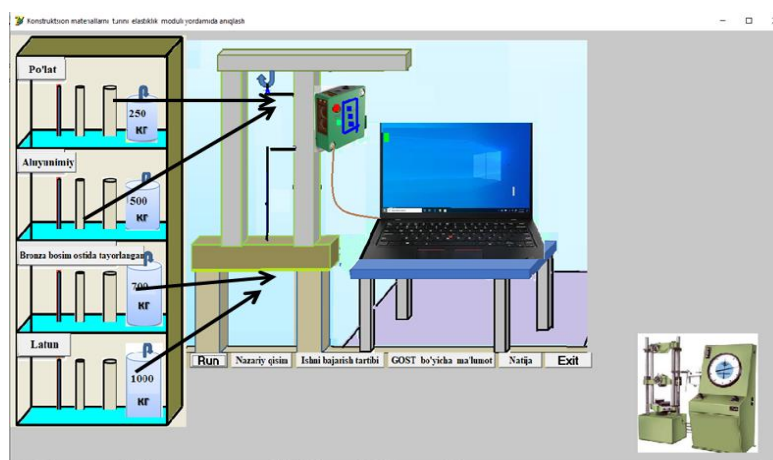

Figure 1. Screenshot of the window displayed when the application is launched (arrows indicate the movement of the tested material and the suspended loads).

Based on the provided ideas, let us consider an example of conducting the laboratory work titled *"Determining the Elastic Modulus of Materials"* from the course on the resistance of materials using a modular application. The key variable parameters include:

- The type of material being tested;
- The diameter of the sample (a rod with a length of 10 cm is typically chosen for testing);
- The load suspended on the material being tested.

The load and the type of material to be tested are sequentially arranged in a cabinet of the experimental setup. The sequence of conducting the experiment is provided in the questionnaire. During testing, the placement of the material and the load is depicted in Figure 1.

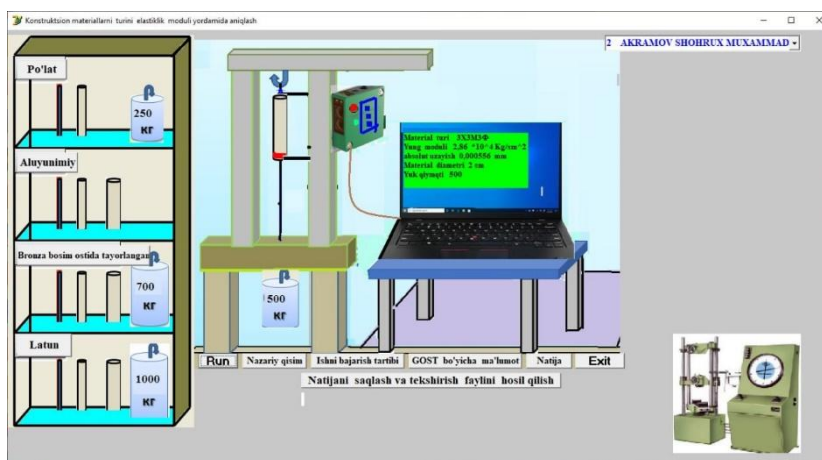

Figure 2. Screenshot of the window generated during the application loading process. (The movements of the tested materials and suspended loads are indicated with arrows.)

This application has been implemented by the author in the process of conducting laboratory work as part of the *Applied Mechanics* course. The application is capable of distinguishing between 18 types of "Steel" materials, 13 types of aluminum alloys, 22 types of brass alloys, and 17 types of bronze alloys.

It is well known that such physical testing equipment is unavailable in some universities. In such cases, the practical sessions are limited to verbal explanations and sketches, which provide students with an opportunity to visualize the information. In universities where such testing equipment is available, only a limited number of students can complete the laboratory work within a single session.

However, since almost all universities now have computer laboratories, conducting laboratory work using virtual applications allows an entire group of students not only to complete the tasks but also to have sufficient time for discussions and question-and-answer sessions.

Figure 3 shows a list of material types for the above-mentioned laboratory tests presented via a questionnaire.

The application developed by the author is independent of the computer operating system and does not require special training for use. Additionally, making some modifications to the application to update it to modern standards is not complicated.

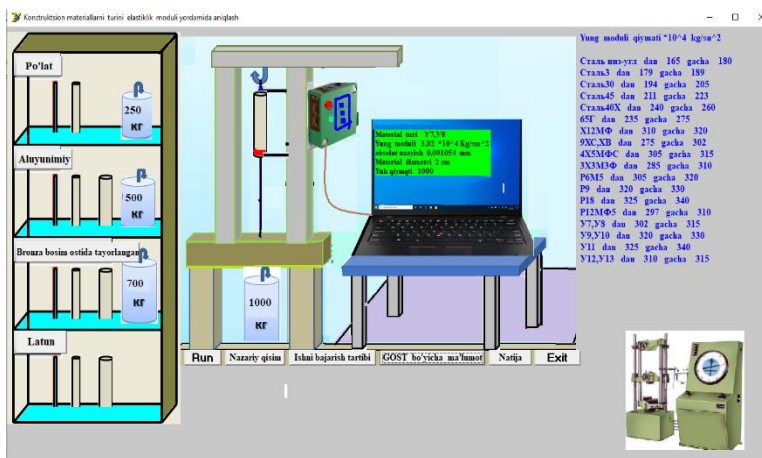

Figure 3. Screenshot of the window displayed during the use of the equipment.

Let's focus on another application for conducting laboratory work. This application is dedicated to the study of gearboxes (reducers) in laboratory settings. It is well known that equipment designed for conducting such laboratory work is quite rare. Meanwhile, it is difficult to imagine modern mechanical engineering without such devices. In such cases, using virtual laboratory work is clearly the most appropriate solution.

The gearbox is a device adapted to transmit rotational motion by changing the kinematic parameters of the wheels within it. The rotational motion angular velocity of shafts in industrial electric motors is typically 3000, 1500, 100, or 750 rpm. It is impossible to transmit this motion to other devices without modification. For example, the speed of belt drives used in mining operations needs to be adjusted according to the working conditions. As a result, conducting laboratory work under the title “mining operations” becomes mandatory for students pursuing education in this field.

A software application developed with the participation of the author and registered with the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan has been created for conducting such laboratory work. The application is launched via a computer and provides the following capabilities:

- Selection of the rotational speed of the electric motor shaft;
- Input of the output shaft rotation value of the gearbox (rpm);
- Input of the required power value at the output shaft (kW);
- Input of the efficiency value.

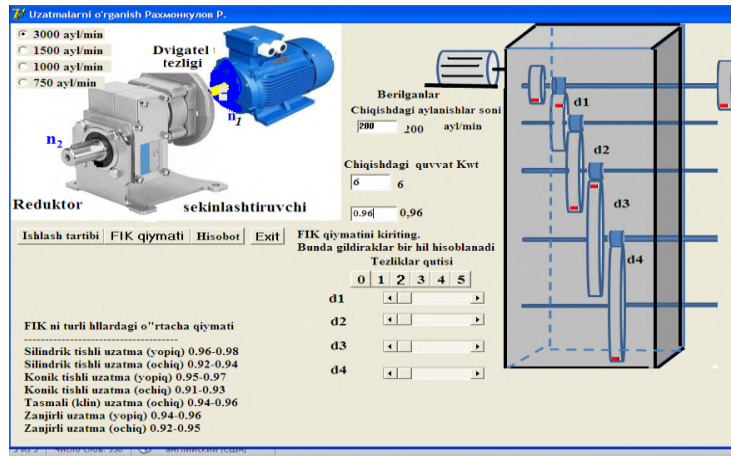

Figure 4. A screenshot of the application for studying the working processes of gearboxes

- **Specifying the parameters of the resulting motion on the output shaft** (e.g., the type of motion after transmission—chain-driven, gear-driven, belt-driven, friction-driven, etc., each with its specific FIK value).

- **Selecting the number of stages based on operational requirements.**

This application can be used not only for teaching students about laboratory work on gearbox topics but also for the broader purpose of designing gearboxes.

Below is a brief overview of gearboxes. A gearbox's type is determined by the composition of its transmissions and their arrangement, which governs the speed relationship between the input and output shafts.

For designation purposes, the following Russian alphabet letters are used:

Ц (Ts) – cylindrical, **П** (P) – planetary, **К** (K) – conical, **Ч** (Ch) – worm, **Г** (G) – globoid, **В** (V) – wave-shaped.

If there are two or more identical transmissions, a corresponding number is added after the letter. If all transmissions are located in the same vertical plane, they are given an index. If the transmission is intended to reduce the number of revolutions, a **T** index is added; otherwise, a **Б1** index is assigned.

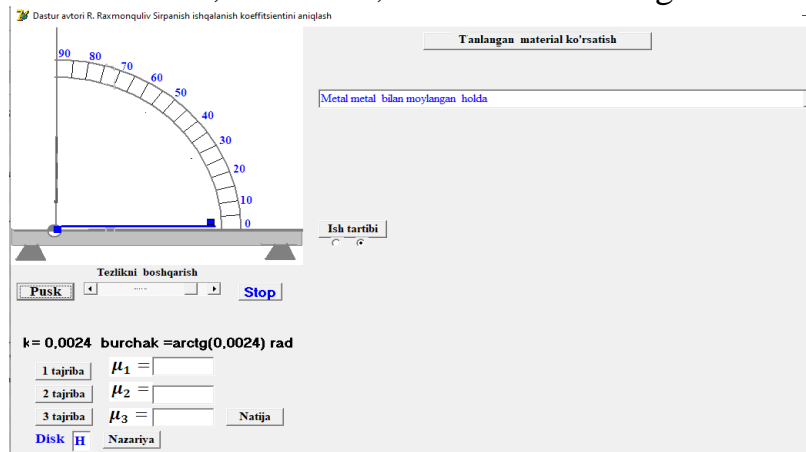

Figure 5. Screenshot of the application window for determining the coefficient of friction. "Title: Initial State"

Another virtual laboratory work developed by another author is dedicated to determining the friction coefficient that occurs between materials. The screenshots of the window produced during the application's use are shown in figure 5. The application provides the ability to visually determine the friction coefficient between over 60 different materials.

No special training is required to use the application. As shown in the figure on the monitor, the operation procedure of the application is presented by the "Operation Procedure" button.

In this process, the materials placed on the horizontal ruler should be lifted in relation to the ruler's horizontal line, ensuring that the test material does not slip off the ruler. The experiment is repeated three times, and the results are recorded in the μ coefficient window. To ensure the application works on any computer, the name of the downloaded hard disk is displayed.

The friction coefficient between materials is a critical factor to consider in manufacturing companies. From this perspective, it is essential for students studying mechanical engineering to learn and understand this laboratory work.

Conclusion

Based on the above points, the following can be concluded:

- Writing computer-based applications and implementing them can not only speed up the design process but also increase the accuracy of the project. An example of this is the "Determining the Elasticity Modulus of Materials" application. This problem occurs frequently in practice, and for this, there is no need to purchase expensive testing machines in enterprises. Especially in market economy conditions, such an offer is of significant importance.

- Through the second application, designers can modify project parameters and analyze and review the obtained results based on visual representation, thus improving the accuracy of the project without wasting time.

Based on the above points, it can be said that in engineering education, the use of application software can replace the laboratory equipment that is lacking in higher education:

- First, this provides an opportunity for students to gain knowledge while waiting for the purchase of equipment.

- Second, there is no need to purchase expensive equipment.

Furthermore, there are many chips available in the global market today, and they can be widely applied in technology. This creates the foundation to conduct virtual laboratory work and obtain results that are no different from those obtained on real laboratory equipment.

List of used literature

1. Baranova E.V., Bocharov M.I., Kulikova S.S., Pavlova T.B.; edited by T.N. Noskova. *Information Technologies in Education: Textbook*. Saint Petersburg: Lan, 2016. - 296 pages. - ISBN 978-5-8114-2187-9.
2. Amirov A.Zh., Ashimbekova A.E., Temirova A. *The Role of Modern Mobile Applications in the Educational Process of Universities*. // *Young Scientist*. 2017. No. 1 (135). Pp. 13-15.
3. Sergeev S.F. *Cognitive Pedagogy: User Properties of Cognitive Tools*. // *Educational Technologies*. 2012. No. 4. Pp. 69–78.
4. Samarina A.E. *Augmented Reality Mobile Applications and Their Usage Opportunities in the Educational Process*. // *Modern Pedagogy*. 2016. No. 1.
5. Golitsyna I.N., Polovnikova N.L. *Mobile Learning as a New Technology in Education*. // *Educational Technologies and Society*. 2011. No. 1.
6. Doskazhanov Ch.T. *The Role of Mobile Applications in the Education System*. *International Journal of Experimental Education*. ISSN 2618–7159. RSCI Impact Factor = 0.425. 2018. No. 2. Pp. 17-22.
7. Rakhmonqulov R., Yakubov L.E., Yusupov A.A. *Software for Visual Designing of Gearbox Wheel Diameters*. Registered in the State Register of Electronic Computers of the Republic of Uzbekistan by the Intellectual Property Agency under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. 13.12.2023. Registration No. DGU 31072.
8. Rakhmonqulov R., Samadov A.U., Djabbarova B.I. *Software for Visual Determination of Forces Acting on Design Supports During Development*. Registered in the State Register of Electronic Computers of the Republic of Uzbekistan by the Intellectual Property Agency under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. 02.04.2024. Registration No. DGU 35712.
9. Rakhmonqulov R., G.A. Toshtemirova. *Teaching the Subject "Strength of Materials" to Students Using Non-Traditional Methods*. Materials of the International Scientific-Practical Conference "Prospects for the Development of Technology and Engineering: Problems and Solutions," Namangan, October 1, 2023. Namangan Engineering Construction Institute. www.nammqi.uz. Pp. 458-460.
10. Rakhmonqulov R., Sulaymonova D.B. *Conducting Classes on "Theoretical Mechanics" Using Loading Program Methods*. *Pedagogue*. National Scientific-Methodological Journal. 15.10.2023. Volume 6, Issue 10.
11. Rakhmonqulov R. *On a Problem of Creating Algorithms for Problematic Situations in the Educational Process*. *European Journal*. Impact Factor 7.956. Vol. 13, March 2023. Pp. 171-177.
12. Rakhmonqulov R., Manshurov Sh.T., Sulaymonova D.B. *Software for Online Monitoring of Thermal Process Parameters*. Registered in the State Register of Electronic Computers of the Republic of Uzbekistan by the Intellectual Property Agency under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. 4.08.2023. Registration No. DGU 26447.
13. R Rahmonkulov, ST Manshurov- Visualization Of Technological Processes For Management Purposes, The Peerian Journal, 2023. No. 18, 8-14.
14. ST Manshurov, JT Jonqobilov - Finding N-Digit Palindromic Numbers in C++ Programming Language. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, No.4(6) June 2024. 173-178

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕЖИМЫ РАБОТ И ПОСТРОЕНИЕ В-А ХАРАКТЕРИСТИК И СНЯТИИ КРУГОВОЙ ДИАГРАММУ

Уралов Жасур Таипулатович

ст. преподаватель Алмалыкского филиала ТГТУ

Аннотация

Статья посвящена исследованию режимов работы электродуговых установок и построению вольтамперных характеристик, а также снятию круговых диаграмм. Описаны основные принципы работы электрической дуги, виды ионизации, способы регулирования режимов дугового разряда, а также области применения дуговых печей в различных отраслях промышленности.

Ключевые слова: электрическая дуга, ионизация, вольтамперные характеристики, дуговые печи, металлургия, регулирование режимов

Введение

Электрическая дуга была открыта в 1803г. В.В. Петровым.

В электрической дуге развивается очень высокая температура и в ней можно плавить любые вещества, в частности металлы, и даже можно восстанавливать их из окислов, нагревая в присутствии углеродистых восстановителей.

Электрическая дуга является одним из видов электрического разряда в газе или в парах. В дуговом разряде газ сильно ионизирован (неионизированные газы и пары, состоящие из нейтральных частиц, не проводят электрический ток), в нем присутствуют положительно заряженные ионы и отрицательно заряженные свободные электроны. Положительные ионы под воздействием электрического поля двигаются к катоду, а электроны к аноду, обуславливая протекание тока через дуговой промежуток.

До начала горения дуги промежуток между электродами не ионизирован и ток через него не протекает.

Одним из источников ионизации (ионизация ударом) является столкновение электрона, ускоряющего свое движение к аноду под действием электрического поля, нейтральной частицей, т.е. для первичной ионизации

промежутка нужно подать на него напряжение пробоя, в десятки или даже сотни раз превышающее напряжение горения дуги.

Вторым источником (основной) ионизации газа является соударение частиц, вызванное их интенсивным тепловым движением (термическая ионизация), т.е. для зажигания дуги производят сближение электродов до их контакта, а затем их разводят. При контакте электродов через них протекает ток короткого замыкания, который их разогревает, и поэтому при их разведении в ионизированном нагретыми электродами промежутке возникает дуга.

Регулирование режима работы дуговых установок осуществляется следующим образом:

- 1) путем перехода на другую вольтамперную характеристику, например при увеличении длины дуги ток уменьшится, а при уменьшении – ток увеличится;
- 2) путем изменения напряжения источника питания;
- 3) путем изменения сопротивления цепи.

Первые два способа широко используются в промышленности, а третий способ практически не применяют ввиду его неэкономичности.

Электрическая дуга широко применяется в электрических дуговых печах и в электродуговой сварке.

Электродуговые печи применяются в металлургической, химической, машиностроительной и в ряде других отраслей промышленности. Они могут быть классифицированы следующим образом:

Дуговые печи прямого действия. В них электрическая дуга горит между концами электродов и расплавляемым металлом. Нагрев металла осуществляется при выделении энергии в опорных пятнах дуги, протекании тока через расплав, а также за счет излучения плазмы дуги, конвекции и теплопроводности.

Дуговые печи сопротивление. В них дуга горит под слоем электропроводной шихты; теплота выделяется в дуговом разряде и преимущественно при прохождении тока через шихту в расплавленных материалах. Передача теплоты в объем печи осуществляется за счет теплопроводности, излучения и в меньшей мере конвекции.

Дуговые печи косвенного действия, где электродуговой разряд горит между электродами, расположенными над нагреваемым материалом, и теплообмен между электрической дугой и материалом осуществляется в основном за счет излучения.

А также **вакуумные, плазменные и плазменно-дуговые** печи.

Ввиду того, что кафедра располагает лабораторным стендом на основе электродуговой печи косвенного действия в дальнейшем будем рассматривать только этот тип.

Дуговая печь косвенного действия предназначена для переплава цветных металлов и их сплавов, а также для выплавки некоторых сортов чугуна и никеля. Её основное преимущество – небольшой угар металла, т.к. электродуговой разряд не соприкасается непосредственно с переплавляемым материалом. Однофазная дуговая печь косвенного действия (рис.1) представляет собой горизонтально расположенную ванну, футерованную изнутри огнеупором 1. В противоположных боковых стенках ее установлены электроды 2, перемещаемые по мере обгорания механизмами подачи. Переплавляемый материал 3 загружают на дно ванны через отверстие в боковой поверхности корпуса 5. На электроды подается напряжение, затем они сводятся до соприкосновения и возникновения тока в цепи и затем разводятся, что приводит к возникновению электрической дуги 4. Вследствие поглощения выделяемой дуговой энергии происходит нагрев и расплавление металла. После расплавления металла печь наклоняется механизмом наклона и из нее сливается расплав.

Дуговые печи косвенного действия производятся емкостью 0,25 и 0,5т. В них применяются графитизированные электроды.

Основное электрооборудование дуговых печей:

- печь с электродами и ванной;
- отдельный для каждой печи понизительный трансформатор мощностью 175-250 и 250-400 вВА, вместе с которым часто размещены дроссели;
- короткую сеть, соединяющую вторичные выводы трансформатора с электродами печи;
- коммутационную, измерительную и защитную аппаратуру.

В дуговые электропечных установках различают главные и вспомогательные цепи тока.

Главная цепь тока включает основные электрооборудование и электрические дуги печи.

К вспомогательным относятся цепи управления, измерения и защиты» автоматики и т.п.

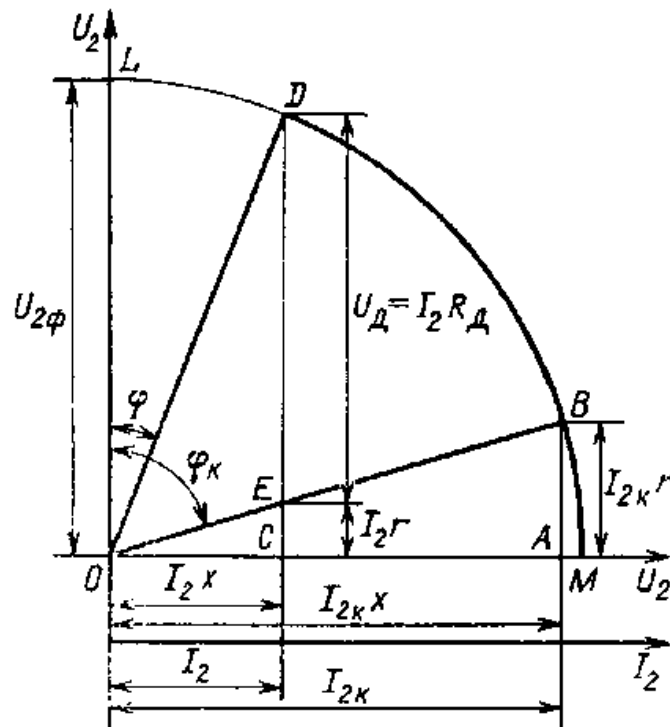
Печные трансформаторы предназначены для питания электродуговых печей. Они имеют следующие особенности:

- а) высокое значение номинального тока на стороне низкого напряжения (до десятков и сотен килоампер);
- б) большой коэффициент трансформации (напряжение с 6,10, 35,110кВ трансформируется до нескольких сотен вольт)
- в) число ступеней напряжения и диапазон его регулирования гораздо больше, чем у силовых трансформаторов (напряжение регулируется примерно на 500% при числе ступеней до 40 и более):
- г) трансформаторы обладают высокой стойкостью против эксплуатационных коротких замыканий с краткостью тока $(2,5 \div 3)I_n$, имеют высокую механическую прочность.

Наиболее полную картину изменения энергетических параметров дуговой печи с изменением режима работы печи можно получить при рассмотрении рабочих и электрических характеристик.

Рабочими энергетическими характеристиками печи принято считать зависимость от тока полной активной мощности установки P ; мощности дуги P_d , электрических потерь P_e ; тепловых потерь P_T ; электрического КПД; коэффициента мощности $\cos \varphi$; расхода электроэнергии на плавку;

производительности сети g ; продолжительности плавки t .

Короткой сетью называют токопровод от выводов вторичной стороны трансформаторов до электродов дуговой печи. По короткой сети идут очень большие токи, поэтому токопроводы короткой сети имеют большое сечение и выполнены в виде пакетов медной ленты, медных шин или водо-охлаждаемых труб.

Дроссель или реактор, служит для ограничения бросков тока при эксплуатационных коротких замыканиях и стабилизации горения дуг за счет создания падающей характеристики цепи питания.

В печных дуговых установках необходимы защиты от токов перегрузки и аварийного к.з. Защиту от перегрузки обычно обеспечивают на стороне низшего напряжения с помощью максимальных реле с зависимой выдержкой времени. Защита от токов аварийного к.з. осуществляется с помощью максимальных реле мгновенного действия на стороне высшего напряжения.

Заключение

В результате проведенного исследования установлено, что регулирование режимов работы дуговых установок осуществимо несколькими способами: изменением вольтамперных характеристик, напряжения и сопротивления цепи. Данные методы позволяют эффективно управлять плавлением металлов и оптимизировать работу дуговых печей. В условиях лабораторного стенда, изучение косвенных дуговых печей открывает новые возможности для улучшения процессов плавления и повышения качества переработки материалов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Электротехнические пром.установки - под. ред. Свенчанского А.Д (авторы И.П.Йвтюкова, Л.С.Кацевич, Н.М.Некрасова, А.Д. Свенчанский) Учебник для ВУЗов -М.; Энергоиздат, 1982,400с.
2. Фомичев Е.П.Электротехнологические промышленные установки /учебник для вузов. Киев :Вища школа, 1979. 262с.
3. Болотов А.В., Шепель Г.А. Электротехнологические установки /Учебник для вузов – М:Вышая школа 1988,336с.
4. Электрические промышленные печи. 4.П Дуговые печи. и установки специального нагрева /Под ред. Свенчанского – М: Энергоиздат, 1981, 296с.
5. Ergashovich, Yuldoshov Husniddin, Uralov Jasur Toshpo‘latovich, and Hamdamov Azizjon Olimjon o‘g‘li. "KOMPRESSORNING ORALIQ VA OXIRGI SOVUTGICHLARINING ISSIQLIK ALMASHINUV YUZALARIDA CHO ‘KINDILARNI SHAKLLANTIRISHNI

- KAMAYTIRISH UCHUN TEXNIK YECHIMLARNI ISHLAB CHIQISH." PEDAGOGS 47.2 (2023): 38-43.
6. Uralov, Jasur Tashpulatovich, and Komila Norqobil qizi Qudratova. "O'ZGARMAS TOK MOTORLARINING TEZLIK ROSTLASH USULLARI TAHLILI." Journal of new century innovations 43.2 (2023): 39-41.
 7. Shodiyev, Oqiljon Abdurashit O'G'Li, et al. "KONVEYER TRANSPORTINING ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI VA TEXNIK YECHIMLARINI ISHLAB CHIQISH." Academic research in educational sciences 4.2 (2023): 285-291.
 8. Toshpo'Latovich, Uralov Jasurbek. "EKSPLUATATSIYA JARAYONIDA POLIMER IZOLYASİYALI KABELLARNING MEKANIK BUZULISHNING PAYDO BO'LISH JARAYONIGA TEXNOLOGIK FAKTORLARNING TA'SIRI." Eurasian Journal of Technology and Innovation 2.3 (2024): 15-20.
 9. Ан, Артур Дмитриевич. "Уралов Жасурбек Ташпулатович, Хван Алексей Юрьевич СПОСОБЫ ОЧИСТКИ ПОВЕРХНОСТИ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ." Universum: технические науки 12-6 (2023): 117.
 10. Uralov, Jasurbek Tashpulatovich. "STUDY OF THE INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON FLEXIBLE CABLE COATINGS MADE UP OF POLYMER MATERIALS, THE APPLICATION OF TRANSPORT IN THE ELECTRICAL SUPPLY SYSTEM AND MINING ELECTRICAL EQUIPMENT." Modern Scientific Research International Scientific Journal 2.7 (2024): 109-112.
 11. Jumaeva, D. J., et al. "ANALYSIS OF HEAT PROCESSES OF CONNECTED POLYETHYLENE INSULATED CABLE LINES." Вестник науки 4.5 (50) (2022): 273-280.
 12. JUMAeva, DJ, et al. "ВЕСТНИК НАУКИ." ВЕСТНИК НАУКИ Учредители: Индивидуальный предприниматель Рассказова Любовь Федоровна 4.5 (2022): 273-280.
 13. Jumaeva, D. J., et al. "PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF POLYMER INSULATED MATERIALS FOR APPLICATION IN THE CABLE INDUSTRY." Вестник науки 4.5 (50) (2022): 281-287.
 14. qizi Uralova, Feruza Tojiboy. "POLIMER MODDALARNING XUSUSIYATLARI VA POLIMER KABELLARNING AHAMIYATI." Journal of new century innovations 65.2 (2024): 198-205.
 15. qizi Uralova, Feruza Tojiboy. "POLIMER IZOLATSIYALI KABELLAR ELEKTR XUSUSIYATLARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR MAVZUSINING DOLZARBLIGI VA O'RGANILGANLIK DARAJASI." Journal of new century innovations 65.3 (2024): 11-15.

ELEKTR YOYINI SO'NDIRISH USULLARI

Uralov Jasur Tashpulatovich

TDTU Olmaliq filaili katta o'qituvchisi

Аннотация

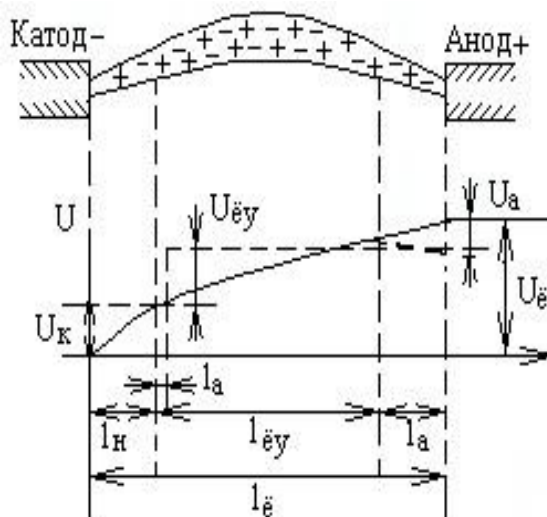
Ushbu maqolada elektr yoyining hosil bo'lishi va uni so'ndirish usullari haqida ma'lumot berilgan. Elektr yoyi katta kuchlanishli zanjirlar uzilganda kontaktlar orasida hosil bo'lib, ionlashgan gazlardan tashkil topadi. Yoyning hosil bo'lishi va so'nishi jarayonlari, shuningdek, o'zgaruvchan tok zanjirlarida yoyni so'ndirishning muhim jihatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Elektr yoyi, ionlashish, termik ionlashish, avtoelektron emissiya, termoelektron emissiya, o'zgaruvchan tok, yoyni so'ndirish usullari.

Кирис

Elektr energiyasini uzatishda va boshqarishda elektr yoyi muhim rol o'ynaydi. Katta kuchlanishli zanjirlar uzilganda kontaktlar orasida paydo bo'ladigan elektr yoyi yuqori haroratga ega bo'lib, ionlashgan gazlardan tashkil topadi. Ushbu maqolada elektr yoyining hosil bo'lishi, uning turg'un yonishi va o'zgaruvchan tok zanjirlarida yoyni so'ndirish usullari batafsil ko'rib chiqiladi.

Elektr yoyi. Katta kuchlanishli zanjirlar uzilganda kontaktlar orasida tok mavjud bo'lgan xollarda elektr yoyi hosil bo'ladi. Elektr yoyi yuqori haroratga va o'tkazuvchanlikka ega bo'lgan ionlashgan gazlardan tashkil topgan bo'ladi. Kontaktlar ajralish vaqtida ular orasida potentsiallarning katta farqi hosil bo'ladi va katta kuchlanganlikka ega bo'lgan elektr maydoni hosil bo'ladi. Bu maydon kontaktlararo bo'shliqdagi erkin elektronlarga ta'sir qilib, ularga kinetik energiya berib, katoddan anodga qarab harakatlanishiga majbur qiladi. Yoyning hosil bo'lishi va turg'un yonishi

1-rasm. O'zgaras tokning turg'un yoyidagi kuchlanish U (a) va kuchlanganlik Ye (b)-ning taqsimlanishi.

U_k -katod zonasi; U_a -anod zonasi; $U_{yo.u}$ -yoy ustuni; U_e -yoy kuchlanishi; l_{yo} -yoy uzunligi; l_k -katod bo'shlig'i; l_a -anod bo'shlig'i;

$l_{yo.u}$ -katod cho'g'lanish soxasi; l_o -musbat hajmli zaryad soxasi. kontaktlar orasidagi ionlashish hodisasiga bog'liq. Uzish apparatlarida quyidagi ionlashish faktorlari mavjud:

1. Zarbaviy ionlanish.
2. Avtoelektron emissiya.
3. Termik yoki issiqlik ionlanishi.
4. Termoelektron emissiya.

Zarbaviy ionlanishda katoddan anodga harakatlanayotgan erkin elektronlar yetarli kinetik energiyaga ega bo'lsa gazning neytral molekullari bilan to'qnashib, ularning elektronini ajratib yuboradi. Natijada musbat ion hosil bo'ladi va ular ham zarbaviy ionlanishida ishtirok etadi.

Avtoelektron emissiya kontaktlar ajralishining dastlabki vaqtida yuz beradi.

Kontaktlar orasidagi masofa hali kichik bo'lgan paytda elektr maydonining kuchlanganligi yuqori bo'ladi va katod yuzasidan erkin elektronlarning uchib chiqishiga sabab bo'ladi.

Bu faktorlar sababli elektr yoyi hosil bo'ladi. Yoy yuqori haroratga ega bo'lganligi tufayli termik yoki issiqlik ionlashishi sodir bo'ladi. Haroratning ko'tarilishi natijasida zaryadlangan zarrachalarning issiqlik harakati ko'payadi va yetarli haroratda neytral molekullar zaryadlangan zarrachalarga bo'linib ketadi.

Termoelektron emissiya hodisasida haroratning ortishi bilan katod materialidagi elektronlarning issiqlik harakati ortib boradi va yetarli energiyaga ega bo'lgan paytda, ular kontaktlar oralig'iga uchib chiqadi.

O'zgaruvchan tokda kuchlanish va tok sinusoida qonuni bo'yicha o'zgaradi, tok kuchlanishdan taxminan 90° -ga kech qoladi. Yoydagi kuchlanish doimiy emas.

Toklar kichikligida kuchlanish yoyni yondirish kattaligigacha ko'tariladi, keyin yoydagi tok ko'payishi va termoionlanish o'sishi sari kuchlanish pasayadi. Yarim davr oxirida, tok nolga yaqinlashganda, yoy o'chish kuchlanishida o'chadi. Keyingi yarim davrda xodisa qaytariladi, agar oraliqni aksionlashtirish uchun choralar ko'rilmagan bo'lsa.

Yoy so'ndirilganda uzgichni kontaktlari orasidagi kuchlanish ta'minlovchi tarmoq kuchlanishigacha tiklanishi kerak. Ammo, zanjirda induktiv, aktiv va sig'imiylar qarshiliklar mavjudligi tufayli o'tkinchi jaraen hosil bo'ladi, kuchlanishni tebranishlari paydo bo'ladi, ularni amplitudasi normal kuchlanishdan ancha katta bo'lishi mumkin. O'chiruvchi apparatura uchun ko'rilayotgan qismda kuchlanish qanday tezlik bilan tiklanayotganligi muhim.

Yoyning yonish jarayonida ionlanish hodisasi bilan birga aksionlashish yoki rekombinatsiya, ya'ni zaryadlangan zarrachalarning birlashish hodisasi ham ro'y beradi. Yoy hosil bo'lgan dastlabki paytda ionlashish ko'proq bo'ladi, so'nishga yaqin paytda aksionlashish hodisasi ko'proq bo'ladi.

O'zgaruvchan tok zanjirlarida yoyni so'ndirish.

O'chirish apparatlarida kontaktlarni ajratibgina qolmay, ular orasida paydo bo'lgan yoyni o'chirish kerak. O'zgaruvchan tok zanjirlarida yoy toki har yarim davrda noldan o'tadi, bu onlarda yoy o'zi o'chadi, ammo keyingi yarim davrda yana yonishi mumkin. Yoydagi tok noldan o'tishdan oldinroq nolga yaqin bo'lib qoladi, chunki tok kamayganda energiya ham kamayadi, demak, yoy temperaturasi pasayadi va termoionlanish to'xtaydi.

Toksiz pauza bir necha yuz mikrosekunddan oshmaydi, ammo yoyni o'chirishda muhim rolga ega. Agar pauza vaqtida kontaktlar ajratilib, yetarli tezlik bilan elektr teshilish bo'lmaydigan masofaga siljitsa, zanjir juda tez o'chiriladi.

Toksiz pauza vaqtida ionlanishni intensivligi keskin pasayadi, chunki termoionlanish to'xtaydi. Kommutatsiya apparatlarida. undan tashqari, yoy xududini sovutish va zaryadlangan zarralar sonini kamaytirishga qaratilgan sun'iy choralar ko'riladi.

Tok noldan o'tgandan keyin kontaktlar oralig'ini elektr mustahkamligini oshishi, asosan, katodoldi xududni mustahkamligini oshishi hisobiga bo'ladi (o'zgaruvchan tok zanjirlarida 150-250 V). Bu bilan bir vaqtda tiklanayotgan kuchlanish u_t o'sadi. Agar har qanday onda $u_{tesh.} - u_{fik.}$ -ligida oraliq teshilmasa, yoy tok noldan o'tgandan keyin yangidan yonmaydi. Agar qaysidir onda $u_{,tesh.} - u_{fik.}$ bo'lsa, oraliqda yoy qaytadan yonadi.

SHunday qilib, yoyni so'ndirish masalasi kontaktlar oralig'ini elektr mustahkamligi $u_{tesh.}$ ular orasidagi kuchlanish $u_{fik.}$ -dan katta bo'lishini ta'minlashdan iborat.

Kontaktlar orasidagi kuchlanishni tiklanish jaraeni aperiodik (aktiv qarshilikli zanjir bo'lsa), tebranishli (induktivlik va sig'im bo'lsa), bo'lishi mumkin. Kuchlanishni tiklanish tezligi $du_{fik.} \square dt$ qancha katta bo'lsa, oraliq teshilishi va yoyni qayta yonishini ehtimoli kattaroq.

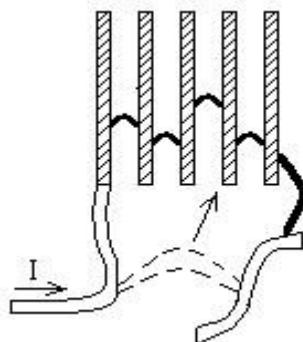
Yoyni o'chirish sharoitlarini yengillashtirish uchun o'chirilayotgan tok zanjiriga aktiv qarshiliklar kiritiladi, bunda kuchlanishni tiklanish xarakteri aperiodik bo'ladi.

1 kV-gacha bo'lgan uzuvchi apparatlarda yoyni quyidagi so'ndirish usullari keng qo'llaniladi:

1. Kontaktlarni tezlik bilan ajratish orqali yoyning uzunligini oshirish.

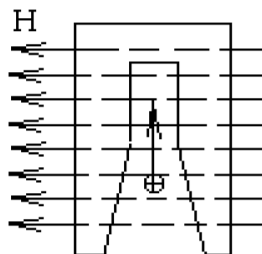
Bunda yoy ustuni qanchalik uzun bo'lsa uni yonib turishi uchun shuncha ko'p kuchlanish

kerak bo'ladi. Agar manba kuchlanishi yetarli bo'lmasa yoy so'nadi.

2-rasm. Uzun yoini qisqalarga bo'lib so'ndirish.

2. Yoini qator kichik qismlarga bo'lish. Agar hosil bo'lgan yoini metall plastinkalardan yig'ilgan yoy so'ndiruvchi panjaraga tortilsa, u kichik yoylarga bo'linib ketadi.
3. Har bir yoy o'zining katod va anod kuchlanishiga ega bo'ladi. Agar bu kuchlanishlar yig'indisi tarmoq kuchlanishidan kam bo'lsa yoy so'nadi.
4. Yoini tor tirqishlarda so'ndirish. Agar yoy yoyga chidamli material hosil qilgan tor tirqishda

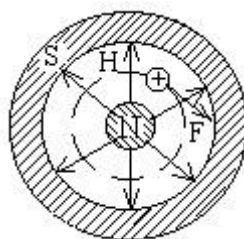
3-rasm. Yoini yoy so'ndirish kamerasini tor tirqishiga tortib so'ndirish.

yonsa, sovuq yuzaga tegish orqali intensiv sovush va zaryadlangan zarrachalarni atrof muhitga diffuziyasi sodir bo'ladi. Bu esa aksionlashish

hodisasini tezlashuviga va yoyning so'nishiga olib keladi.

5. Yoini magnet maydonda harakatlantirish. Elektr yoyiga tokli o'tkazgich sifatida qarash mumkin. Agar yoy magnet maydonda bo'lsa, unga kuch ta'sir etadi. Yoy o'qiga perpendikulyar yo'naltirilgan magnet maydoni hosil qilinsa, yoy ilgarilanma harakatga erishib, yoy so'ndirish kamerasi tirqishiga tortilib cho'ziladi va so'nadi.

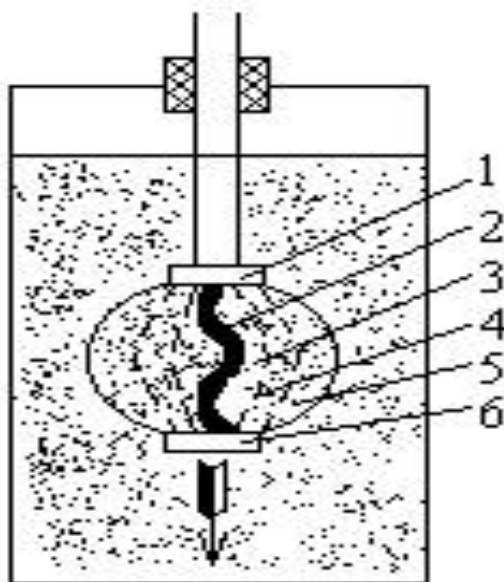
3 va 4 usullar 1 kV-dan yuqori kuchlanishlarda ham qo'llaniladi.

3-rasm. Yoyni magnet maydonida aylantirib so'ndirish.

1000 kV-dan yuqori kuchlanishli apparatlarda yoy so'ndirish usullari.

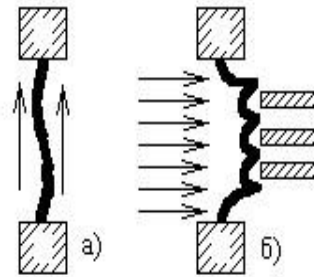
1. Yoyni moyda so'ndirish. Agar uzuvchi apparat kontaktlarini moyga joylashtirilsa hosil bo'lgan yoy moyni bug'lanishi va intensiv gaz hosil bo'lishiga olib keladi. Yoy atrofida asosan vodoroddan tashkil topgan

4-rasm. Yoyni moyda so'ndirish

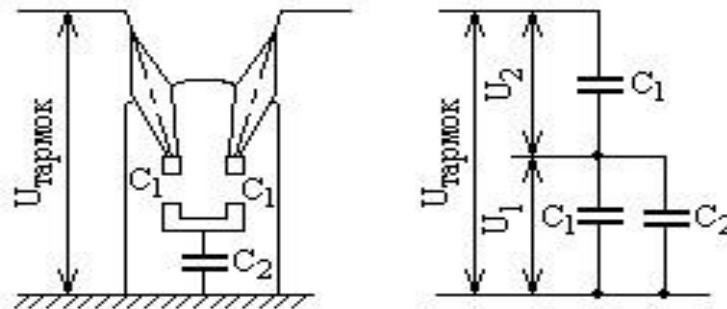
(70-80%) gaz pufak hosil bo'ladi. Moyning tez bug'lanishi pufakdagi bosimni ortishiga olib keladi. Vodorod yaxshi yoy so'ndirish xususiyatlariga ega bo'lgan holda yoy ustuniga bevosita tegish orqali uni tez sovushiga yordam beradi. Gaz pufak ichida gaz va moy bug'larining tinimsiz harakati sodir bo'lib turadi. Bu usul uzgichlarda keng qo'llaniladi.

1. Gazli havoli puflash. Agar gazlarning yo'naltirilgan harakati puflash hosil qilinsa yoyning sovushi yanada tezlashadi. Gazni bo'ylama yoki ko'ndalang puflashini hosil qilinsa yoy ustuniga gaz zarrachalarini kirishiga, intensiv diffuziyaga va yoyning sovushiga olib keladi.

5-rasm. Gaz-havo puflash: a) bo'ylama; b) ko'ndalang.

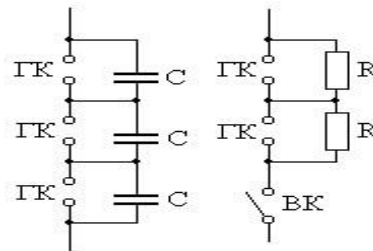
2. Tok zanjirini ko'pgina qismlariga ajratib yuborish. Yuqori kuchlanishlarda katta toklarni uzish bir muncha qiyinchiliklar tug'diradi. Bu holda energiya va tiklanayotgan kuchlanishning qiymati katta bo'lganligi

6-rasm. Kuchlanishni moyli uzgich uzilishlariga taqsimlash.

uchun kontaktlar oralig'ining aksionlashuvi murakkablashadi. SHuning uchun yuqori kuchlanishli uzgichlarda yoyni har bir fazada qismlarga ajratish usuli qo'llaniladi.

Bir fazaga to'g'ri keladigan bo'linishlar soni uzgich turi va kuchlanishga bog'liq bajariladi. Misol uchun 500-750 kV kuchlanishli uzgichlarda 12-ta va undan ortiq bo'linishlar bo'lishi mumkin.

7-rasm. Kuchlanishni sig'imlar va qarshiliklar yordamida bo'lish.

3. Yoyni vakkumda so'ndirish. Vakuumdagi gaz atmosfera bosimidagi gazga qaraganda o'nlab marta yuqori elektr mustahkamlikka ega. Agar uzgich kontaktlari vakuumda ajratilsa tok birinchi marta noldan o'tgan paytidayoq oraliqning elektr mustahkamligi tiklanadi va yoy so'nadi.
4. Yoyni yuqori bosimli gazlarda so'ndirish. 2 MPa va undan yuqori bosimda havo ham yuqori elektr mustahkamlikka ega. Bu narsa siqilgan havoli yoy so'ndiruvchi ixcham qurilmalar qurish imkonini beradi. Bu usulda havodan tashqari yana yuqori mustahkamlikka ega bo'lgan gazlar ham ishlatiladi. Misol uchun elegaz (SF_6) havo va vodorodga nisbatan yuqoriroq bo'lgan elektr mustahkamlikka ega. Undan uzgichlarda keng foydalaniladi.

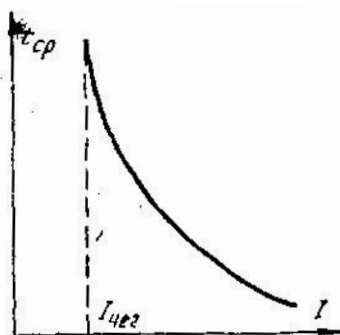
a) Umumiy ma'lumotlar

Elektr zanjirda qisqa tutashuv yoki o'tayuklanish bo'lsa uni avtomatik ravishda bir marta uzshi uchun xizmat qiladigan apparat saqlagich deb ataladi. Zanjirni saqlagich vositasida uzish eruvchan qo'ymaning erishi orqali amalga oshadi, bu eruvchan qo'yma o'zidan muhofazalanmagan zanjirning toki o'tganda qizib eriydi. Zanjir uzilgandan so'ng eruvchan qo'yma qo'lda almashtirilishi lozim.

Konstruktsiyasining soddaligi va arzonligi sababli eruvchan saqlagichlar sanoat elektroqurilmalarida, elektrostantsiyalar va nimstantsiyalarda, turmushda keng qo'llaniladi.

Saqlagichlar turli konstruktsiyalarga ega bo'lishi mumkin va milliamperdan minglab amperlargacha toklarga mo'ljallanadi. Hamma saqlagichlarda asosiy elementlar bo'lib: korpus, eruvchan qo'yma, kontakt qism, yoy so'ndiruvchi qurilma yoki yoy so'ndiruvchi muhit hisoblanadi.

Saqlagichlar eruvchan qo'ymaning nominal toki bilan, ya'ni eruvchan qo'yma uzoq ishlashi uchun hisoblangan tok bilan xarakterlanadi. Saqlagichning birgina korpusiga turli nominal toklarga mo'ljallangan eruvchan qo'ymalar

8-rasm. Saqlagichning vaqt-tokli xarakteristikasi

o'rnatilishi mumkin, shuning uchun ayni saqlagich saqlagichning nominal toki bilan xarakterlanib, u mana shu konstruktsiyadagi saqlagich uchun mo'ljallangan

eruvchan qo'ymalarning nominal toklari ichida eng kattasiga teng. Normal rejimda yuklama toki ta'sirida eruvchan qo'ymadan ajrayotgan issiqlik atrof-muhitga tarqaladi va saqlagichning hamma qismlarining tempera-turasi ruxsat etilgandan oshmaydi. O'tayuklaish va qisqa tutashuvlarda qo'yma harorati ortib, uning erishiga olib keladi. Demak, tok qancha katta bo'lsa, qo'ymaning erish vaqti shuncha kichik bo'ladi. Erish (ishlay boshlash) vaqtining tokka bog'liqligi saqlagichning vaqt-tok xarakteristikasi deb yuritiladi (55-rasm). Saqlagich ishlay boshlashidagi minimal tok—chegara tok— I_{cheg} deb yuritiladi. Tekshirishlarda saqlagich qo'ymasining erish vaqti 1 soatdan oshgandagi tok—chegara tok deb qabul qilinadi. Eruvchan qo'ymaning nominal toki shunday tanlanadiki, bunda normal rejimda va qisqa ruxsat etiladigan o'tayuklanishlarda uzish sodir bo'lmay, balki uzoq o'tayuklanishlarda va q.t. da zanjir mumkin qadar tez uzilishi lozim.

Saqlagichlar ishining selektivligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Dvigatelda shikastlanish bo'lganda q.t. toki uchta saqlagich orqali ketma-ket o'tadi, lekin hammadan oldin shikastlangan joyga yaqin bo'lgan saqlagich qo'ymasi erib ketishi kerak. Uzish vaqti t_1 , t_2 , t_3 avtomatning muhofaza xarakteristikasiga o'xshash, saqlagich xarakteristikasi bo'yicha aniqlanadi. Xarakteristika eruvchan qo'ymaning materiali, uning kesimi, sovish sharoitlari va boshqa faktorlarga bog'liq.

Eruvchan qo'yma-saqlagichning asosiy elementi bo'lib, mis, rux, qo'rg'oshin va kumushdan tayyorlanishi mumkin. Rux va qo'rg'oshinning erish harorati kichik (tegishlicha 419 va 327°S). Rux korroziyaga chidamli, shuning uchun eruvchan qo'ymaning kesmi ishlatish vaqtida o'zgarmaydi, xarakteristikasi doimiy qoladi. Biroq mustahkam oksid plyonka tufayli qo'yma eriganda buzilmaydi, suyuq metall plyonka ichida saqlanadi. Bu esa I_{cheg} ning keng chegaralarda o'zgarishiga olib keladi. Rux va qo'rg'oshinning solishtirma qarshiligi katta, shuning uchun ulardan tayyorlangan eruvchan qo'ymalar katta kesimga ega. Bunday qo'ymalarni saqlagichlarda to'ldirgichsiz ishlatish mumkin. Rux va qo'rg'oshindan qilingan qo'ymali saqlagichlar o'ta yuklanishda katta tutib turish vaqtiga ega.

Mis va kumush kichik solishtirma qarshilikka ega bo'lib, ko'ymaning kesimi katta emas, bu ularning tez ishlab ketishini ta'minlaydi. Bunday qo'ymalar eriydigan metallning hajmini kamaytirish muhim bo'lgan to'ldirgichli saqlagichlarda qo'llaniladi. Ishlatish jarayonida oksidlanishni kamaytirish uchun, odatda, ustiga qalay suvi yuritilgan mis qo'ymalar qo'llaniladi. Kumush qo'ymalar oksidlanmaydi va ularning xarakteristikalari turg'un, lekin qimmat bo'lganligi uchun, bunday qo'ymalar faqat ayrim muhim hollardagina qo'llaniladi. Misning erish harorati 1080°S bo'lgani uchun chegara toklarida saqlagichning hamma elementlarining harorati ancha katta bo'ladi. Yuqori haroratlar hosil bo'lishiga yo'l qo'ymasdan saqlagichning tez ishlab ketishini ta'minlash uchun metallurgiya effekti deb ataladigan usuldan foydalaniladi. Bu oson eriydigan suyuq metallda qiyin eriydigan metallni eritish hodisasidir. Agar, masalan, diametri 0,25 mm li mis simga erish harorati 182°C bo'lgan qalay-qo'rg'oshin qotishmadan tayyorlangan sharchalar

kavsharlansa, bu holda sim harorati 650°C ga yetganda u 4 minut ichida eriydi, 350°C da esa 40 minut ichida eriydi. Xuddi shu sim erituvchisiz 1000°C dan past bo'lmagan haroratda eriydi. Odatda, mis va kumush qo'yularida metallurgiya effektini xosil qilish uchun ancha turg'un xossalarga ega bo'lgan toza qalay qo'llaniladi. Normal ish rejimida qalayli sharcha saqlagich ishiga ta'sir etmaydi.

Qo'yma erigandan so'ng elektr yoy hosil bo'lib, uni mumkin qadar tez o'chirish lozim. Saqlagichlarda yoini so'ndirish uchun tor tirqish, gazlarning yuqori bosimi, puflash effektidan foydalaniladi. Hech qanday shikastlanish yoki deformatsiya sodir bo'lmasdan saqlagich uzishi mumkin bo'lgan eng katta tok uzishning chegara, toki deb yuritiladi.

Xulosa

Elektr yoyining hosil bo'lishi va so'nishi jarayonlari elektr energiyasini uzatishda muhim ahamiyatga ega. O'zgaruvchan tok zanjirlarida yoini so'ndirish usullari samaradorligini oshirish uchun turli ionlashish jarayonlarini hisobga olish zarur. Maqolada keltirilgan ma'lumotlar elektr energiyasini boshqarishda va xavfsizligini ta'minlashda foydali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gurevich, M. A. "Elektr energiyasi va uning texnologiyalari." Tashkent: Fan, 2010.
2. Sokolov, V. I., Petrov, A. A. "Yuk tashuvchi tizimlarda elektr yoyi." Moskva: Energiya, 2015.
3. Ivanov, A. N. "O'zgaruvchan tok apparatlari." Tashkent: Texnika, 2018.
4. Ergashovich, Yuldoshov Husniddin, Uralov Jasur Toshpo'latovich, and Xamdamov Azizjon Olimjon o'g'li. "KOMPRESSORNING ORALIQ VA OXIRGI SOVUTGICHLARINING ISSIQLIK ALMASHINUV YUZALARIDA CHO'KINDILARNI SHAKLLANTIRISHNI KAMAYTIRISH UCHUN TEXNIK YECHIMLARNI ISHLAB CHIQUISH." PEDAGOGS 47.2 (2023): 38-43.
5. Uralov, Jasur Tashpulatovich, and Komila Norqobil qizi Qudratova. "O'ZGARMAS TOK MOTORLARINING TEZLIK ROSTLASH USULLARI TAHLILI." Journal of new century innovations 43.2 (2023): 39-41.
6. Shodiyev, Oqiljon Abdurashit O'G'Li, et al. "KONVEYER TRANSPORTINING ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI VA TEXNIK YECHIMLARINI ISHLAB CHIQUISH." Academic research in educational sciences 4.2 (2023): 285-291.
7. Toshpo'Latovich, Uralov Jasurbek. "EKSPLUATATSIYA JARAYONIDA POLIMER IZOLYASIIYALI KABELLARNING MEXANIK BUZULISHNING PAYDO BO'LISH JARAYONIGA TEXNOLOGIK FAKTORLARNING TA'SIRI." Eurasian Journal of Technology and Innovation 2.3 (2024): 15-20.

8. Ан, Артур Дмитриевич. "Уралов Жасурбек Ташпулатович, Хван Алексей Юрьевич СПОСОБЫ ОЧИСТКИ ПОВЕРХНОСТИ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ." *Universum: технические науки* 12-6 (2023): 117.

9. Uralov, Jasurbek Tashpulatovich. "STUDY OF THE INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON FLEXIBLE CABLE COATINGS MADE UP OF POLYMER MATERIALS, THE APPLICATION OF TRANSPORT IN THE ELECTRICAL SUPPLY SYSTEM AND MINING ELECTRICAL EQUIPMENT." *Modern Scientific Research International Scientific Journal* 2.7 (2024): 109-112.

10. Jumaeva, D. J., et al. "ANALYSIS OF HEAT PROCESSES OF CONNECTED POLYETHYLENE INSULATED CABLE LINES." *Вестник науки* 4.5 (50) (2022): 273-280.

11. JUMAЕVA, DJ, et al. "ВЕСТНИК НАУКИ." *ВЕСТНИК НАУКИ* Учредители: Индивидуальный предприниматель Рассказова Любовь Федоровна 4.5 (2022): 273-280.

12. Jumaeva, D. J., et al. "PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF POLYMER INSULATED MATERIALS FOR APPLICATION IN THE CABLE INDUSTRY." *Вестник науки* 4.5 (50) (2022): 281-287.

13. qizi Uralova, Feruza Tojiboy. "POLIMER MODDALARNING XUSUSIYATLARI VA POLIMER KABELLARNING AHAMIYATI." *Journal of new century innovations* 65.2 (2024): 198-205.

14. qizi Uralova, Feruza Tojiboy. "POLIMER IZOLATSIYALI KABELLAR ELEKTR XUSUSIYATLARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR MAVZUSINING DOLZARBLIGI VA O'RGANILGANLIK DARAJASI." *Journal of new century innovations* 65.3 (2024): 11-15.

СИНТЕЗ РЕГУЛЯТОРОВ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОПРИВОДОМ ПЕРЕМЕННОГО ТОКА

Шодиев Окилжон Абурашитович

ст. преподаватель Алмалыкского филиала ГГТУ

Shodiyevokiljon2@gmail.com

При реализации в системе релейных токовых контуров асинхронный короткозамкнутый двигатель (АКЗ) управляется от источника тока, переменными режима в этом случае становятся токи статора и уравнения принимают вид [1]:

$$\begin{cases} k_R r i_{sx} = \frac{1}{T_R} \psi_{rx} + p \psi_{rx} - (\omega_k - p_n \omega_1) \psi_{ry}, \\ k_R r i_{sy} = \frac{1}{T_R} \psi_{ry} + p \psi_{ry} + (\omega_k - p_n \omega_1) \psi_{rx}, \\ M = 1.5 p_n k_R (\psi_{rx} i_{sy} - \psi_{ry} i_{sx}), \\ T_n p \omega = M - M_c. \end{cases} \quad (1)$$

Если в качестве базового вектора принять вектор тока статора i_s и совместить его с осью x системы координат, то система уравнений (1) переписывается в виде:

$$\begin{cases} k_R r i_{sx} = \frac{1}{T_R} \psi_{rx} + p \psi_{rx} - (\omega_k - p_n \omega_1) \psi_{ry}, \\ 0 = \frac{1}{T_R} \psi_{ry} + p \psi_{ry} + (\omega_k - p_n \omega_1) \psi_{rx}, \\ M = 1.5 p_n k_R (\psi_{rx} i_{sy} - \psi_{ry} i_{sx}), \\ T_n p \omega = M - M_c. \end{cases} \quad (2)$$

Структура двигателя, построенная по уравнениям (2) представлена на рис.1. В этой структуре ток статора и частота, являясь переменными режима, могут изменяться независимо друг от друга.

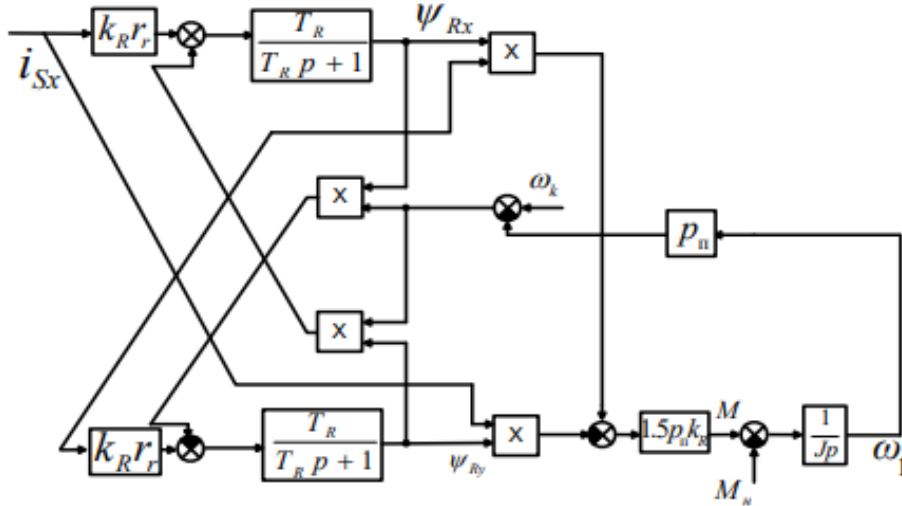

Рис.1. Структура АКЗ при питании от источника тока с базовым вектором тока статора

Если за базовый вектор принять вектор потокоцепления ротора и совместить вектор ψ_R с осью x вращающейся системы координат, то в уравнениях следует принять $\psi_{Ry}=0$.

Тогда при питании статорных обмоток от источника напряжения получим:

$$\begin{cases} u_{sx} = r(1 + T'_S p)i_{sx} - \omega_k L'_S i_{sy} - \frac{k_R}{T_R} \psi_{rx}, \\ u_{sy} = r(1 + T'_S p)i_{sy} + \omega_k L'_S i_{sx} + k_R p_n \omega_1 \psi_{rx}, \\ 0 = -k_R r_r i_{sx} + \frac{1}{T_R} \psi_{rx} + p \psi_{rx}, \\ 0 = -k_R r_r i_{sy} + (\omega_k - p_n \omega_1) \psi_{rx}, \\ M = 1.5 p_n k_R \psi_{rx} i_{sy}, \\ T_m p \omega = M - M_C. \end{cases} \quad (3)$$

Существенной особенностью этой математической модели является то обстоятельство, что угловая скорость вращения системы координат зависит от значений переменных состояния машины и определяется из четвертого уравнения системы (3)

$$\omega_k = \frac{k_R r_r i_{sy}}{\psi_{Rx}} + p_n \omega_1 \quad (4)$$

Структурная схема АКЗ во вращающейся системе координат при питании от источника напряжения с базовым вектором потокосцепления ротора представлена на рис.2.

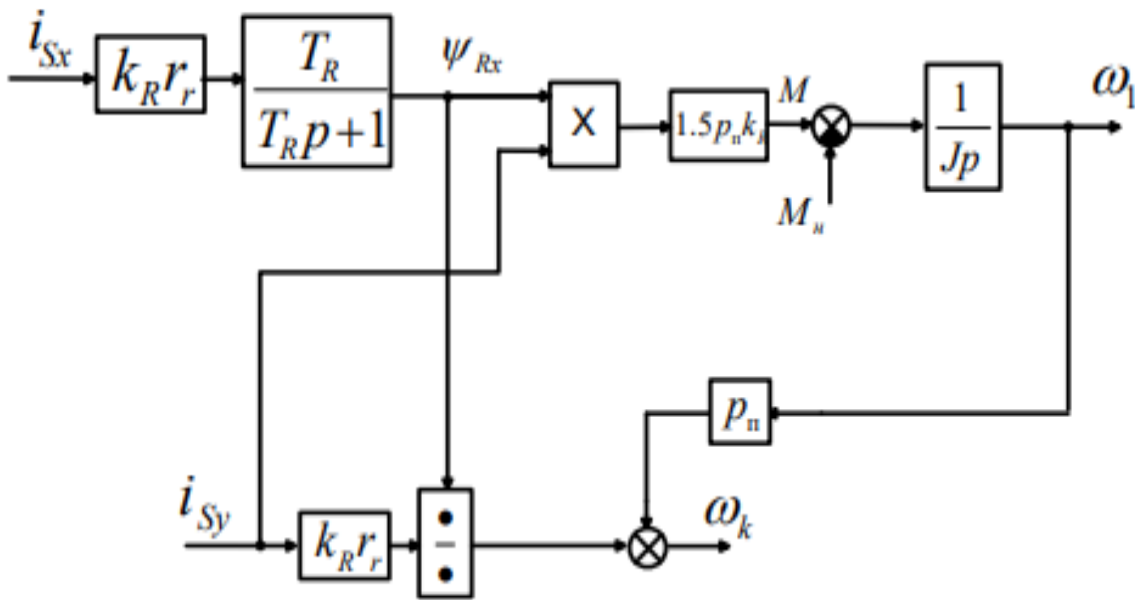

Рис. 2. Структурная схема АКЗ при питании от источника напряжения с базовым вектором потокосцепления ротора

При питании статорных обмоток от источников тока уравнения преобразуются к виду:

$$\begin{cases} k_R r_r i_{sx} = \frac{1}{T_R} \psi_{rx} + p \psi_{rx}, \\ k_R r_r i_{sy} = (\omega_k - p_n \omega_1) \psi_{rx}, \\ M = 1.5 p_n k_R \psi_{rx} i_{sy}, \\ T_m p \omega = M - M_c. \end{cases} \quad (5)$$

Структура АКЗ во вращающейся системе координат, совмещенной с потокоцеплением ротора и управлением от источников тока, показана на рис.3.

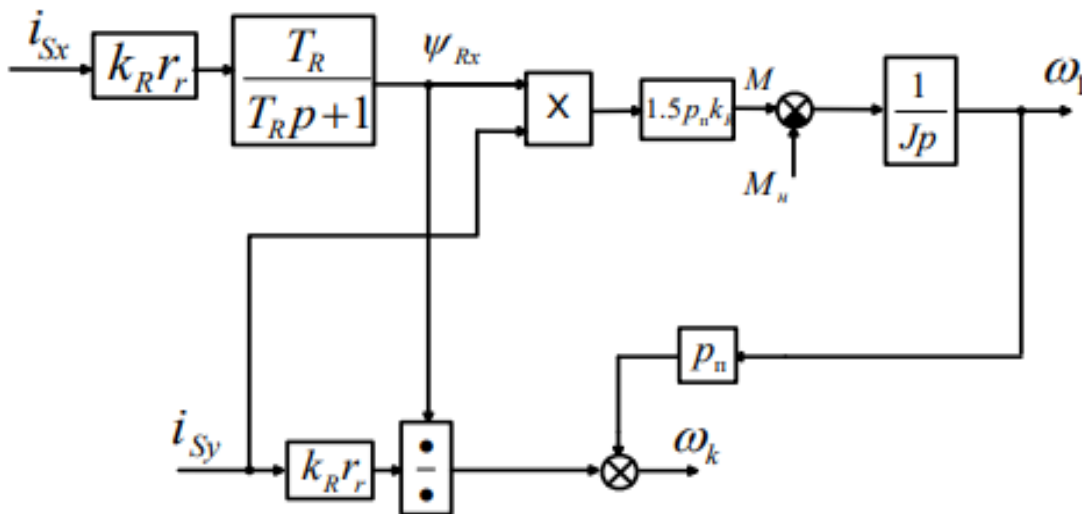

Рис.3. Структурная схема АКЗ во вращающейся системе координат при питании от источника тока с базовым вектором потокоцепления ротора

Можно заметить, что при постоянном сигнале i_{sx} электромагнитный момент машины определится только составляющей тока статора i_{sy} . В этом случае структура АКЗ повторяет структуру двигателя постоянного тока при управлении по цепи якоря. Математическое описание АКЗ во вращающейся системе координат, совмещенной с потокоцеплением ротора как при питании АКЗ от источника напряжения, так и при питании АКЗ от источника тока,

является основой для синтеза асинхронных систем с векторным управлением [2]. Следовательно, если при управлении асинхронным двигателем оперировать в цепях управления не с реальными переменными машины, а с преобразовательными к координатным осям, ориентированным по полю, можно управлять магнитным потоком и моментом двигателя, имея дело не с переменными синусоидальными величинами, а с постоянными их преобразованными значениями. Это позволяет строить систему управления асинхронным двигателем аналогично системе управления двигателем постоянного тока. Основой построения таких систем является информация о мгновенном значении и пространственном положении вектора потокосцепления в воздушном зазоре, непосредственное изменение которого обычно производят с помощью датчиков Холла.

Из уравнений (1), (2) получаем математическое описание двухмассовой электромеханической системы с электроприводом ПЧ - АД при питании от источника тока в виде системы дифференциальных уравнений. Основными регулируемыми величинами являются потокосцепление ротора ψ_r и частота вращения вала двигателя ω . Для применения метода подчиненного регулирования необходимо выполнить развязку каналов управления. В системе «Трансвектор» реализуется прямая компенсация перекрестных обратных связей в (5) [5, 7]:

$$\omega_k L'_s i_{sy}; \omega_k L'_s i_{sx}; \frac{k_R}{T_R} \psi_{rx}$$

Пренебрегаем обратной связью по ЭДС двигателя, которая равна:

$$\frac{k_R}{L'_s} P_n \omega \psi_{rx}$$

Учитывая динамические свойства преобразователя частоты, проекции напряжения статора по осям «х» и «у» на выходе преобразователя обозначим

соответственно " u_1 " и " u_2 ". Математическую модель контура регулирования потокосцепления ротора представим в следующем виде:

$$\begin{cases} \frac{d\psi_{rx}}{dt} = -\frac{1}{T_r}\psi_{rx} + r_r k_R i_{sx}; \\ \frac{di_{sx}}{dt} = -\frac{1}{T_s}i_{sx} + \frac{1}{L'_s}u_1; \\ \frac{du_1}{dt} = -\frac{1}{T_{np}}(k_{np}u_{sx} - u_1), \end{cases} \quad (6)$$

Математическое описание контура регулирования частоты вращения для одномассовой электромеханической системы примет вид:

$$\begin{cases} \frac{du_2}{dt} = -\frac{1}{T_n}(k_{np}u_{sy} - u_2); \\ \frac{di_{sy}}{dt} = -\frac{1}{T_s}i_{sy} + \frac{1}{L'_s}u_2; \\ \frac{d\omega_\Sigma}{dt} = \frac{m}{2J_\Sigma}p_n k_R \psi_{rx} i_{sy}, \end{cases} \quad (7)$$

Структура регулирования частот вращения двухмассовой электромеханической системы может быть представлена следующими уравнениями:

$$\begin{cases} \frac{du_2}{dt} = -\frac{1}{T_n}(k_{np}u_{sy} - u_2); \\ \frac{di_{sy}}{dt} = -\frac{1}{T_s}i_{sy} + \frac{1}{L'_s}u_2; \\ \frac{d\omega_1}{dt} = \frac{m}{2J_{1\Sigma}}p_n k_R \psi_{rx} i_{sy} - \frac{1}{J_{1\Sigma}}M_y; \\ \frac{dM_y}{dt} = c_{12}(\omega_1 - \omega_2) + \beta_{нт}(\dot{\omega}_1 - \dot{\omega}_2); \\ \frac{d\omega_2}{dt} = \frac{1}{J_2}M_y, \end{cases} \quad (8)$$

Первое уравнение системы (7) получается из первого уравнения системы (6). Второе уравнение системы (7) получается из первого уравнения системы (4) с учётом реализации прямой компенсации перекрёстных обратных связей в системе «Трансвектор» и пренебрежение обратной связи по ЭДС двигателя. Третье уравнение системы (7) учитывает динамические свойства ПЧ. Первое уравнение системы (8) учитывает динамические свойства ПЧ. Второе уравнение системы (8) получается из второго уравнения системы (4) с учётом реализации прямой компенсации перекрёстных обратных связей в системе «Трансвектор» и пренебрежение обратной связи по ЭДС двигателя. Третье уравнение системы (8) получается из третьего уравнения системы (4) и предыдущих уравнений. Первое уравнение системы (9) учитывает динамические свойства ПЧ. Второе уравнение системы (3.11) получается из второго уравнения системы (1) с учётом реализации прямой компенсации перекрёстных обратных связей в системе «Трансвектор» и пренебрежение обратной связи по ЭДС двигателя. Третье, четвёртое и пятое уравнение системы (9) получается из третьего уравнения системы (9) и предыдущих уравнений. Далее строятся стандартные схемы подчиненного регулирования по каждому из каналов. Для расчета регуляторов используется линеаризованная структура системы управления автоматизированного электрического привода.

Если пренебречь упругими связями в передачах, то получаем структурную схему одномассовой электромеханической системы (рис. 4)

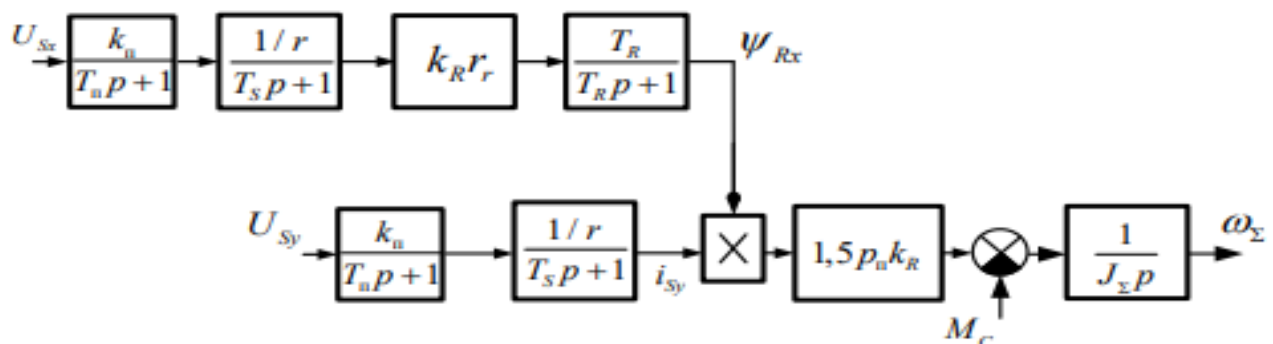

Рис. 4. Структурная схема одномассовой электромеханической системы

Структурная схема двухмассовой электромеханической системы электропривода переменного тока представлена на рис.5.

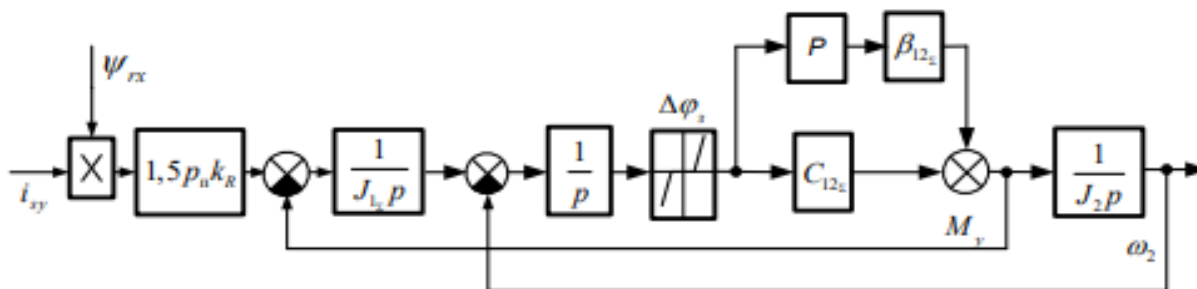

Рис. 5. Структурная схема двухмассовой электромеханической системы

Таким образом, в зависимости от целей исследования и степени упрощения механизм поворота экскаватора может быть представлен различными структурными схемами, которые соответствуют математическим моделям одно- или двухмассовой систем.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Yo'lchi Yusupovich Shoyimov, Komila Norqobil qizi Qudratova, & Oqiljon Abdurashit o'g'li Shodiyev. (2023). KONVEYER QURILMASIDAGI TEZLIKNI ROSTLOVCHI RELE. *Journal of New Century Innovations*, 41(2), 45–51. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/new/article/view/9650>
2. .Oqiljon Abdurashit O'G'Li Shodiyev, Erali Nurali O'G'Li Abdukarimov, Iroda Abdulhakim Qizi Usmanaliyeva KARIYER EKSKAVATORI ELEKTR YURITGICHI TIZIMLARINI MODERNIZATSIYA QILISHNING SAMARADORLILIGI // Academic research in educational sciences. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kariyer-ekskavatori-elektr-yuritgichi-tizimlarini-modernizatsiya-qilishning-samaradorliligi>.
3. Jasur Tashpulatovich Uralov, Oqiljon Abdurshit o'g'li Shodiyev, & Komila Norqobil qizi Qudratova. (2024). O'ZGARMAS TOK MOTORLARINING TEZLIK ROSTLASH USULLARI TAHLILI. *Journal of New Century Innovations*, 43(2), 39–41. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/10478>
4. Shodiyev, O. A., Yuldashev, E. U., Yuldasheva, M. A., & Jalolov, I. S. (2022). KONVEYER TRANSPORTINI ELEKTR YURITMASINI

- TESKARI ALOQALI DATCHIKLARI VOSITASIDA BOSHQARISH.
Academic Research in Educational Sciences, 3(10), 660–664. <https://doi.org/>
5. Oqiljon Abdurashit o'g'li Shodiyev, Mohinur Abduhakim qizi Yuldasheva, Shoxrux Baxriddin o'g'li Xudayberdiyev, & Komila Norqobil qizi Quдрatova. (2024). O'ZGARUVCHAN TOK DVIGATELLARINING TEZLIK ROSTLASH USULLARINING TAHLILI . *Journal of New Century Innovations*, 43(2), 35–38. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/10477>
 6. Oqiljon Abdurashit O'G'Li Shodiyev, Elmurod Umaraliyevich Yuldashev, Jasurbek Tashpulatovich Uralov, Abbas Bahodir Ogli Nomonov KONVEYER TRANSPORTINING ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI VA TEXNIK YECHIMLARINI ISHLAB CHIQISH // Academic research in educational sciences. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konveyer-transportining-energiya-samaradorligini-oshirish-usullari-va-texnik-yechimlarini-ishlab-chiqish>.
 7. Shodiyev Oqiljon Abdurashit o'gli, FILTR KOMPENSATSIYALOVCHI QURILMA (ФКУ) // YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI Vol. 1 No. 3 (2024) <https://phoenixpublication.net/index.php/TTVAL/article/view/59>
 8. qizi Quдрatova K. N. et al. ZAMONAVIY SHAMOL GENERATORLARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI //Journal of new century innovations. – 2023. – T. 25. – №. 1. – С. 16-19.

ГИБРИДНЫЕ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ ДОМА/КВАРТИРЫ

Райхонов Шухрат Зарипович

*Алмалыкский филиал Ташкентского Государственного Технического
Университета, Республика Узбекистан, г. Алмалык*

Shuhrat Raykhonov

*Almalyk Branch of Tashkent state technical University
Uzbekistan, Almalyk*

Аннотация

В статье рассматриваются различные типы солнечных электростанций: On-grid, Off-grid и гибридные системы. Описаны их основные функции, преимущества и недостатки. Обсуждаются аспекты подключения инверторов, а также возможности автономного энергоснабжения и продажи электроэнергии в сеть. Статья предназначена для тех, кто заинтересован в установке солнечных панелей и хочет понять, какая система наиболее подходит для их потребностей.

Ключевые слова: Солнечные электростанции, On-grid, Off-grid, гибридные системы, инверторы, автономное энергоснабжение, зеленый тариф.

Введение

Солнечные электростанции (СЭС) становятся все более популярными благодаря своей способности генерировать экологически чистую энергию. Существует несколько типов СЭС, каждая из которых имеет свои особенности и предназначение. В данной статье рассматриваются три основных типа солнечных электростанций: On-grid, Off-grid и гибридные системы. Понимание их принципов работы и отличий поможет пользователям выбрать наиболее подходящее решение для своих нужд.

Что такое гибридная система электроснабжения дома/квартиры

Слово «гибридная» предполагает энергообеспечения вашей квартиры, дома, предприятия кроме сети 220/380V еще из одного или нескольких источников. В качестве последних лучше всего использовать возобновляемые, например, солнечную и ветровую.

Как работают гибридные системы электроснабжения

Гибридные системы электроснабжения состоят из оборудования, обеспечивающего доступ к нескольким источникам энергии (например, солнечные панели, аккумуляторная батарея, сеть 220/380V) и из оборудования, обеспечивающего автоматическое подключение вашего хозяйства к одному или сразу к нескольким из этих источников по определенной заданной вами программе. В качестве последнего чаще всего используют гибридный инвертор. Обычно инвертор программируется на приоритетное питание от возобновляемой энергии. А если ее будет недостаточно, то возможны два варианта приоритетов:

1. Автономия. Инвертор переключается на питание от сети 220/380V, чтобы максимально сохранить заряд батареи на случай блэкаута.
2. Экономия. Инвертор берет энергию от батареи, чтобы минимизировать потребление от сети.

Как гибридная система электроснабжения помогает экономить электроэнергию

Гибридные системы электроснабжения за счет использования возобновляемых источников энергии, снижают потребление энергии вашего хозяйства от сети, экономя ваш бюджет. Кроме этого, вы можете реализовать возможность заработка на разнице дневных и ночных тарифов, заряжая аккумуляторную батарею вашей системы ночью и разряжая днем.

Ликбез по солнечным электростанциям

Частным случаем гибридной системы электроснабжения является солнечная электростанция (СЭС). Солнечная энергетика становится самой привлекательной по причине простоты, надежности, долговечности и снижения цен на оборудование для нее. Поэтому рассмотрим этот частный случай гибридной системы электропитания подробнее.

Структура солнечной электростанции

Классическая СЭС состоит из трех основных составляющих:

Рис-1

1. Солнечных панелей.
2. Солнечного инвертора.
3. Батареи для хранения энергии.

А также дополнительных составляющих:

1. Элементы крепления солнечных панелей.
2. Комплект электрической «обвязки»: провода, разъемы, переключатели, элементы защиты.

Установка гибридной системы электроснабжения дома и квартиры

Как видно из структуры солнечной электростанции, она довольно проста. Ее установка так же не является сложной. Для сборки электрической части понадобятся опыт электромонтажных работ и практические знания электротехники. Монтаж солнечных панелей потребует слесарных навыков и соблюдения техники безопасности при работе на высоте.

Стоимость установки гибридной системы электроснабжения

По стоимости компонентов солнечной электростанции типичная картина такая: на первом и втором месте – массив солнечных панелей и батарея, на третьем — инвертор, на четвертом — стоимость монтажных работ. Батарея может быть самой дорогой частью системы, если нужна длительная автономия и может вообще отсутствовать, если отключений электричества практически не бывает.

Типы солнечных электростанций

Солнечная электростанция кроме экологической пользы, дает автономию и экономию. В зависимости соотношения значимости автономии и экономии, возможны три типа СЭС. У каждой из них может быть одинаковым почти все оборудование, кроме инвертора. Потому что тип инвертора определяет тип солнечной электростанции. Рассмотрим эти типы.

Сетевая On-grid (Grid-tie) солнечная электростанция

Такая СЭС имеет одну функцию – немедленно отдавать в сеть всю выработанную панелями энергию. В самом простом варианте вы ставите солнечную панель, подключаете её к Grid-tie инвертору, а инвертор включаете в розетку и уменьшаете потребление электроэнергии на ее количество, выработанное панелью. В более сложном – устанавливаете массив панелей, заключаете договор на зеленый тариф, ставите специальный счетчик и не только экономите, но и продаете избыток электричества. Батарея отсутствует, инвертор простой и дешевый. Но система работает только, если в сети есть напряжение, иначе ваша СЭС может случайно убить электрика, который отключил сеть и ведет там работы. Распространена в местах со стабильным электроснабжением, популярна в Европе.

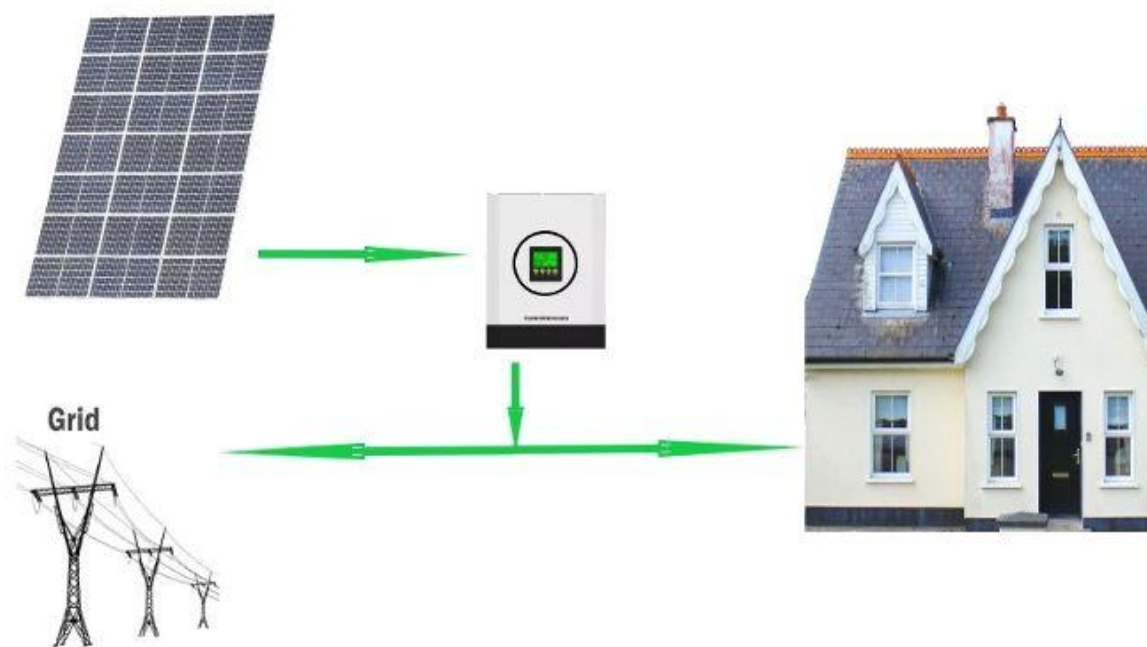

Рис-2

- Подключение инвертора в сеть: параллельно вашим потребителям.
- Достоинства: минимальная стоимость и высокая окупаемость.
- Недостаток: нет автономии.

Off-grid гибридная солнечная электростанция

СЭС такого типа предназначена не для продажи электричества, а для снижения его потребления и для обеспечения автономии. Поток сгенерированной панелями энергии может быть направлен на питание вашего хозяйства и/или на заряд батареи. Если солнца мало, то аналогично может быть направлена энергия от сети и/или батареи. Приоритеты выбираете в настройках инвертора. У продвинутых моделей возможно подмешивание энергии сети к энергии солнца.

Рис-3

На схеме зеленой стрелкой показан поток энергии от солнечных панелей, красной – от сети 220/380V. Желтыми стрелками указаны потоки энергии из того источника, который в данный момент выбрала программа инвертора.

- Подключение инвертора в сеть: последовательно (т.е. в разрыв) между счетчиком и вашими потребителями, требующими автономии.
- Достоинства:
 - Возможность бесперебойного питания при отключениях.

- Возможность автономного энергоснабжения. Вплоть до полной автономии, т.е. работать вообще без сети: днем от солнца, потом от батарей. Иногда такой случай использования СЭС выделяют в отдельный тип: автономная солнечная электростанция. На самом деле это — частный случай off-grid гибридной солнечной электростанции.

- Недостатки:

- Более дорогой инвертор.
- Добавляется стоимость батареи.

Off-grid / On-grid гибридная солнечная электростанция

Такая гибридная система электроснабжения совмещает все функции предыдущих двух типов. Кроме обеспечения автономного питания потребителей и заряда батареи, солнечную энергию можно направить в сеть (Grid-tie) и продавать по зеленому тарифу. Разумеется, только в случае если в сети есть напряжение. Ранее только такая солнечная электростанция называлась гибридной, теперь это слово применяется и к предыдущему типу. А при покупке инвертора следует обращать внимание не столько на слово «гибридный», а на термины Off-grid/On-grid и Grid-tie.

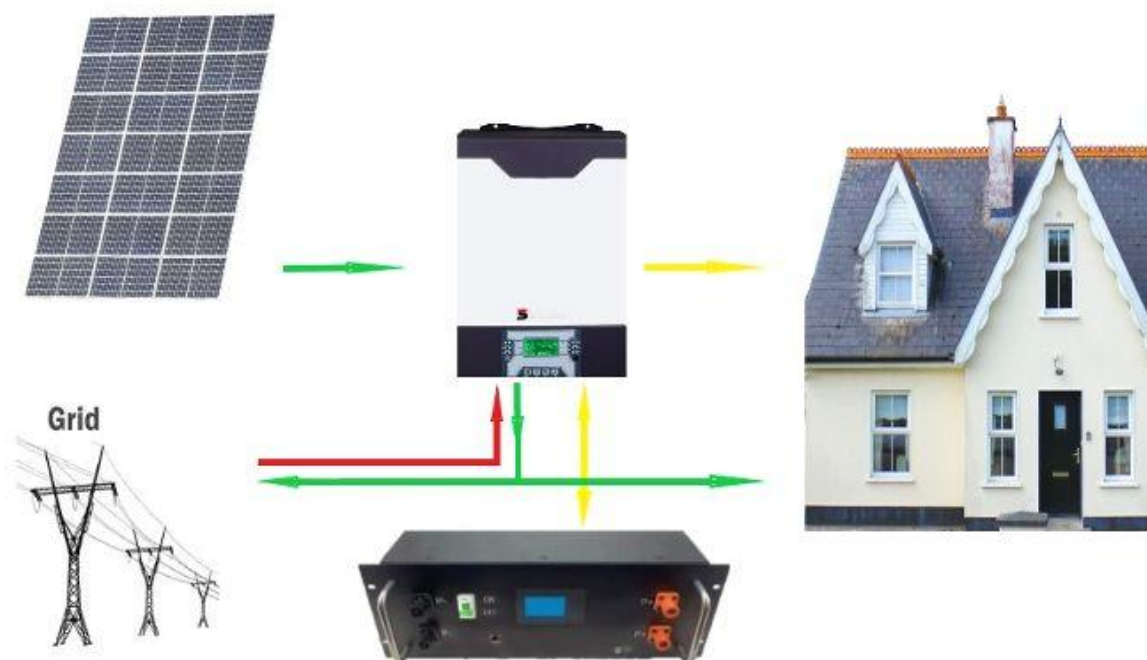

Рис-4

- Подключение инвертора в сеть: последовательно между счетчиком и вашими потребителями, требующими автономии и параллельно вашим потребителям, не требующим автономии. Если последних у вас нет, то на схеме зеленая стрелка к дому отсутствует.

- Достоинства:

- Возможность бесперебойного питания при отключениях.
- Возможность автономии, вплоть до полной, т.е. работать вообще без сети: днем от солнца, потом от батарей.

- Возможность продавать электроэнергию в сеть.

- Возможность зарабатывать на разнице тарифов в зонах, например, заряжать батарею от сети ночью по низкому тарифу и продавать энергию днем по высокому.

- Недостатки:

- Самый дорогой инвертор.

- Добавляется стоимость батареи.

Заключение

Солнечные электростанции предлагают разнообразные решения для получения энергии из возобновляемых источников. On-grid системы обеспечивают экономию на электроэнергии и возможность продажи избыточной энергии в сеть, в то время как Off-grid системы предлагают автономность и независимость от внешних источников. Гибридные системы объединяют преимущества обеих технологий, позволяя пользователям получать максимальную выгоду от солнечной энергии. Выбор подходящей системы зависит от конкретных потребностей и условий эксплуатации.

Использованные источники

1. Мартынов, И. А. (2020). "Солнечные электростанции: принципы работы и применение". Издательство "Энергия".

2. Петров, С. В. (2019). "Гибридные энергетические системы: новые технологии и перспективы". Журнал "Энергетика", № 5.

3. Сидоров, А. Н. (2021). "Возобновляемые источники энергии: от теории к практике". Издательство "Экология".

4. <https://auto-future.land/gibridnye-sistemy-elektrosnabzheniya-doma-kvartiry>

5. Муратов, Гуламжан Гафурович, et al. "Автоматизированные системы управления технологическими процессами." *Точная наука* 25 (2018): 16-19.

6. Муратов, Гуламжан Гафурович, et al. "Исследование применяемых в крановом электроприводе тиристорных систем." *Вестник науки и образования* 4-2 (58) (2019): 16-20.

7. Райхонов, Шухрат Зарипович. "Работоспособность ленточных конвейеров в условиях эксплуатации." *Вопросы науки и образования* 4 (49) (2019): 25-29. 8. Juraev, R. U. "POSSIBILITIES AND RESULTS OF STUDIES FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF DRILLING EQUIPMENT ON THE BASIS OF USEFUL UTILIZATION OF SECONDARY ENERGY RESOURCES." *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*. Vol. 2. No. 8. 2023.

8. Сотиболдиев, Абдурахмон Юлдашевич. "ЦЕПИ ТРЕХФАЗНОГО ПЕРЕМЕННОГО ТОКА. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ." *Лучшие интеллектуальные исследования* 1.1 (2024): 32-41.

10. Сотиболдиев, Абдурахмон Юлдашевич. "ЦЕПИ ОДНОФАЗНОГО ПЕРЕМЕННОГО ТОКА. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ." *Лучшие интеллектуальные исследования* 1.1 (2024): 42-60.

11. Jumaeva, D. J., et al. "ANALYSIS OF HEAT PROCESSES OF CONNECTED POLYETHYLENE INSULATED CABLE LINES." *Вестник науки* 4.5 (50) (2022): 273-280.

ELEKTR MASHINALARINI O'RGANISH

Rayxonov Shuhrat Zaripovich

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali

Annotatsiya

Ushbu maqolada elektr mashinalarining nazariyasi va amaliyotini o'rganish masalalari ko'rib chiqiladi. Elektr mashinalar, ularning quvvat va ishlash qobiliyati, shuningdek, turli sohalarda qo'llanilishi haqida barcha muhim jihatlari tavsiflanadi. Ushbu tadqiqot yordamida elektr mashinalarini yanada samarali ishlatish va yangi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: elektr mashinalar, quvvat, ishlash qobiliyati, texnologiyalar, energiya samaradorligi.

Kirish

Elektr mashinalari zamonaviy muhandislik va sanoat jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Ular energetikani elektr energiyasiga aylantirish, transport qilish yoki boshqa energiya turlariga o'zgartirishda qo'llaniladi. Ushbu maqolada elektr mashinalarini ishlab chiqarish, ularning dizayni, ishlash printsiplari va turli sohalarda qo'llanilishi haqida so'z yuritimiz.

Elektr mashinalarining generator va motor rejimlarida ishlatilishi ularning asosiy qo'llanishidir, chunki elektr va mexanik energiyalarining o'zgartirilishi bilan bog'liqdir. Elektr mashinalarining turli texnika va texnologiyalarda qo'llanishidan boshqa maqsadlar ko'zlanishi ham mumkin. Masalan, elektr energiyasini iste'mol qilish aksariyat o'zgaruvchan tokni o'zgarmas tokka aylantirish yoki chastotani o'zgartirish bilan bog'liq bo'ladi. Elektr mashinalari elektr signallarining quvvatini oshirish uchun ham ishlatiladi. Bunday mashinalari "elektr mashina kuchaytirgichlari" deb nomlanadi. elektr energiya iste'mol-chilari-ning quvvat koeffitsientini oshirish uchun qo'llaniladigan elektr mashinalari sinxron kompensatorlar deb ataladi. O'zgaruvchan tokning kuchlanishini rostlash uchun xizmat qiluvchi elektr mashinalari induksion regulyatorlar deyiladi.

Avtomatika va hisoblash texnikasida qo'llaniluvchi mikro-mashinalar turli xillari mavjud. Bunda elektr mashinalari na faqat motor sifatida, balki taxogenerator (aylanish tezligini o'lchash uchun, ya'ni aylanish tezligiga proporsional bo'lgan elektr signalini olish), selsinlar, aylanuvchi transformatorlar (val burilish burchagiga proporsional bo'lgan elektr signalini olish) va h.k. siqatida ishlatiladi.

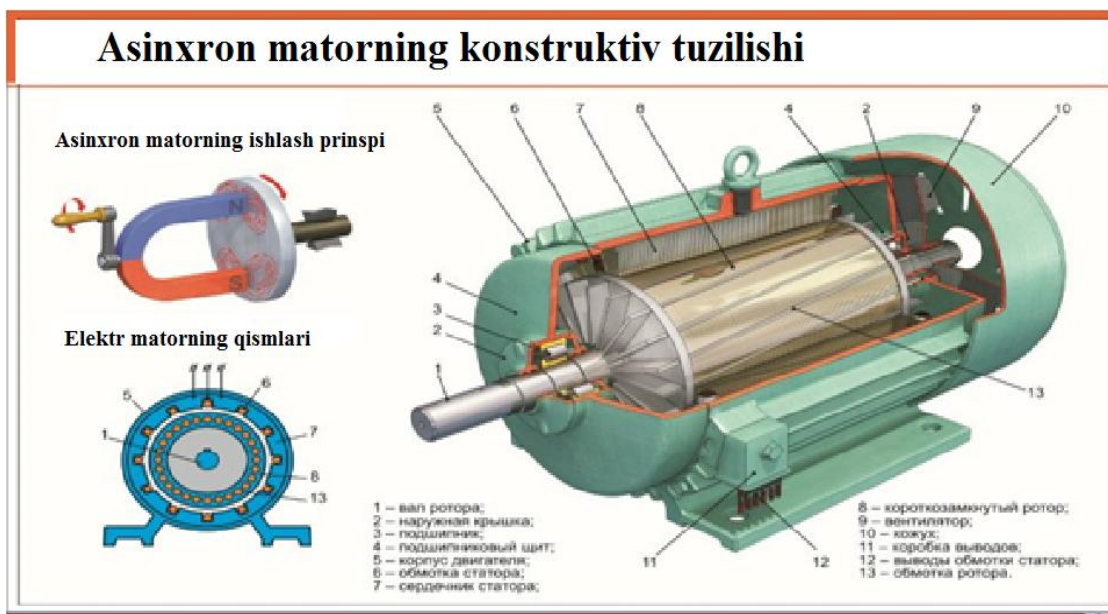
Keltirilgan misollardan ko‘rinadiki, elektr mashina-larining vazifalariga ko‘ra ularning turlari har xil ekan.

Elektr mashinalari ishlash prinsipiga ko‘ra o‘zgaruvchan tok va o‘zgarmas tok mashinalariga bo‘linadilar. O‘zgaruvchan tok mashina-lari asinxron va sinxron mashinalarga bo‘linadilar. Asinxron mashinalar aksariyat motor rejimida ishlatilsa, sinxron mashinalar ko‘proq generator rejimida ishlatiladi. Biroq, tog‘-kon sanoati, gidrotexnik qurilmalarda katta quvvatli tegirmon, maydalagichlar, nasoslar va boshqa jihoz-larda sinxron motorlari o‘z o‘rnini topgandir. O‘zgarmas tok mashinalari motor va generator rejimlarida ishlatilmoqda.

Bir xil ishlash prinsipiga ega bo‘lgan elektr mashinalari bir biridan sxemalarining ulanishi yoki mashina eksplu-atatsiya xossalariga ta’sir etuvchi boshqa xususiyatlari bilan ajralishi mumkin. Masalan, asinxron va sinxron mashinalari uch fazali (uz fazali tarmoqqa ulangan), kondensatorli yoki bir fazali bo‘lishi mumkin. Asinxron mashinalari rotor chulg‘aming tuzilishiga ko‘ra qisqa tutashgan rotorli va faza rotorli bo‘lishi mumkin. Sinxron mashinalari va o‘zgarmas tok mashinalari qo‘zg‘atish magnit maydonini hosil qilish usuliga ko‘ra ikki turga – qo‘zg‘atish chulg‘amli va o‘zgarmas magnitli mashinalarga bo‘linadi.

Transformatorlar o‘zgaruvchan tokli statik elektromagnit apparatdir. Biror aylanuvchi qismi bo‘lmas-ligi, transformatorga elektr mashina-laridan prinsipial ravish-da farqlanuvchi o‘zgacha konstruktsiya bag‘ishlaydi. Biroq, transformatorning ishlash prinsipi ham, elektr mashinalarining ishlash prinsipi ham elektromagnit induksiyasi hodisasiga asoslangan bo‘lib, transformatorlar nazariyasining birqancha qismlari o‘zgaruvchan elektr mashinalarining nazariy asoslarini tashkil etadi.

Elektr mashinalari va transformatorlar – har qanday energetik tizimning yoki elektr qurilmasining asosiy elementlaridir. Shuning uchun elektr mashinalarini ekspluatatsiya qiluvchi personal, ayniqsa tog‘-kon sanoati xodimlari, elektr mashinalari va transformatorlar elektromagnit, mexanik va qizish jarayonlari nazariy va fizik asoslarini bilishlari zarur.

1. Elektr mashinalarining umumiy ko‘rinishi

O‘zgaruvchan tok elektr mashinalari

Asinxron mashina turlari, tuzilishi va ishlash prinsipi.

Asinxron motorning rotori stator ichiga o‘rnatiladi. Rotor - val, po‘lat o‘zak va uning pazlariga joylashtirilgan qisqa tulashgan chulg‘am yoki uchta fazaviy chulg‘amdan iborat. Stator — tana, po‘lat o‘zak va uning pazlarida joylashgan bir, ikki yoki uch fazali chulg‘amdan iborat. Stator va rotorlarning po‘lat o‘zaklari maxsus elektrotexnik po‘latdan tayyorlangan yupqa plastinalardan yig‘iladi.

Asinxron motorlar rotorining tuzilishiga qarab ikki xil bo‘ladi:

- 1) qisqa tutashgan rotorli asinxron motor (rotor chulg‘ami qisqa tutashgan) ;
- 2) faza rotorli asinxron motor (rotor chulg‘ami uch fazali)

Qisqa tutashgan rotorli asinxron motor — rotorining po‘lat o‘zagi pazlariga eritilgan alyuminiy quyilib chulg‘am o‘tkazgichlari (sterjenlar) hosil qilinadi va ularning pazlardan tashqari uchlari ikki tomondan quyma alyuminiy halqalar orqali qisqa tutashgan bo‘ladi. Natijada, yaxlit «olmaxon xalqasi» ko‘rinishidagi qisqa tutashgan chulg‘am hosil qilinadi.

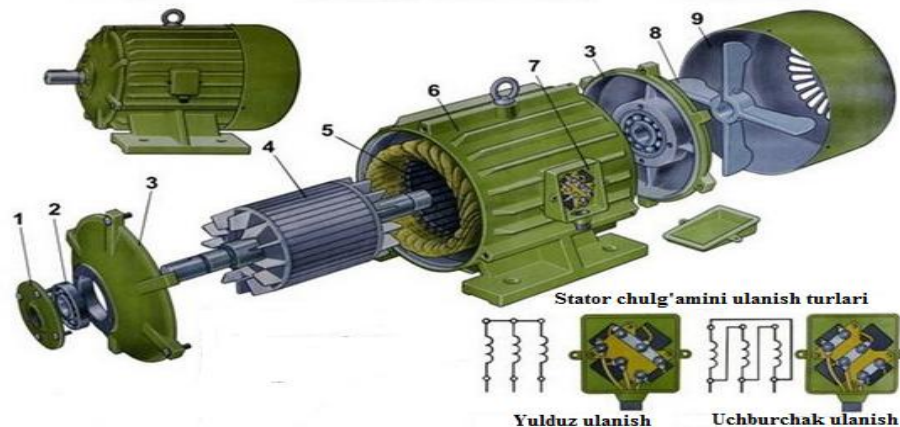
Faza rotorli asinxron motori ham val, valga o‘rnatilgan po‘lat o‘zak, uning pazlariga bir-biriga nisbatan 120° ga siljigan uch fazali chulg‘am joylashtiriladi. Rotoring fazaviy chulg‘amlari yulduz usulida ulangan bo‘ladi va ularning uchlari esa valning bir tomonida o‘rnatilgan uchta mis yoki jez (mis va rux aralashmasi) halqalarga ulanadi. Aylanma magnet maydonning aylanish chastotasi n_1 bilan

rotoring aylanish chastotasi n orasidagi nisbiy farqga sirpanish (s) deyiladi va u quyidagicha aniqlanadi (n.b. — nisbiy birlik):

$$S_{(n.b.)} = (n_1 - n) / n_1; \quad b) S_{(\%)} = (n_1 - n) / n_1 \cdot 100$$

Uch fazali asinxron elektr dvigateli

2 rasm. Asinxron elektr dvigatelning konstruktiv tuzilishi va chulg'am chiqishlarining ulanish usullari

1-Podshipnik qapqog'i 2-Podshipnik 3-Stator qapqog'i 4-Rotor 5-Stator 6-Stanina 7-Barno 8-Parrak 9- Parrak qapqog'i

Qisqa tutashgan rotorli asinxron mashinani ishga tushirish- To'g'ridan to'g'ri tarmoqqa ulab ishga tushirish. Kichik va o'rta quvvatli qisqa tutashgan rotorli asinxron motorlar ana shunday usul bilan ishga tushiriladi. Bunda motorning stator chulg'ami yetarli darajadagi quvvatga ega bo'lgan elektr tarmog'iga magnit ishga tushirgich yoki oddiy ulagich yordamida qo'shiladi va uning tezligi tabiiy mexanik xarakteristikasi bo'yicha o'sib boradi. Ishga tushirish momenti quyidagicha topiladi (ishga tushirish paytida $s = 1$ bo'ladi)

$$M_{i,t} = (m_1 U_1^2 \cdot r'_2) / \{ \omega_1 [(r_1 + r'_2)^2 + (x_1 + x'_2)^2] \}$$

Tarmoq kuchlanishini pasaytirib ishga tushirish. Bunday usul bilan quvvati katta bo'lgan qisqa tutashgan rotorli asinxron motorlar ishga tushiriladi. Tarmoq kuchlanishini pasaytirish usullari quyidagidan iborat:

a)stator chulg'amini yulduz usulidan uchburchak usuliga o'tkazish yo'li bilan ishga tushirish. Asinxron motorni bunda stator chulg'ami fazalariga berilayotgan kuchlanish $\sqrt{3}$ marta kamayadi, xuddi shuningdek faza toklari ham $\sqrt{3}$ marta kamayadi. Liniya toklari esa 3 marta kamayadi. Stator chulg'amlarining ulanish sxemasini o'zgartirish 3 fazali kontaktor yoki ulagich yordamida amalga oshiriladi.

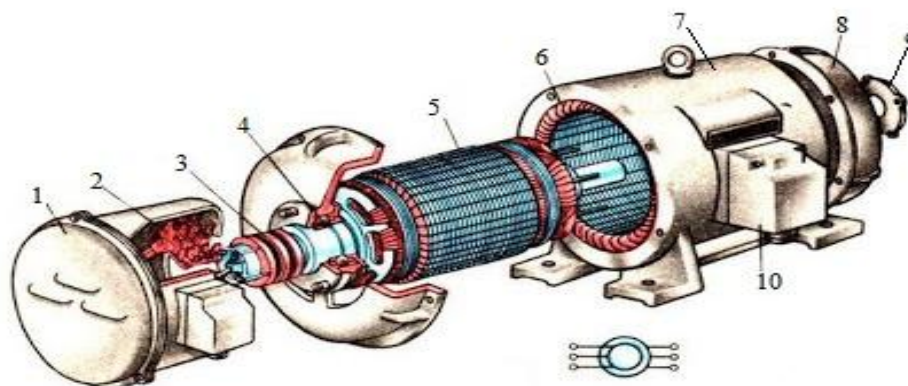
b) asinxron motorni reaktor yordamida ishga tushirish. Bunday usul bilan ishga tushirishda reaktiv qarshiliklarda ishga tushirish tokiga to'g'ri mutanosiblikda bo'ladigan kuchlanish pasayishi ΔU vujudga kelib, stator chulg'amlariga pasaygan kuchlanish beriladi.

Faza rotorli asinxron motorlarni ishga tushirish. Faza rotorli asinxron motorlar maxsus uch fazali ishga tushirish reostati yordamida ishga tushiriladi. Ishga tushirish toki quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$I_{i,t} = U_1 / \sqrt{(r'_{i,t} + r'_2 + r_1)^2 + (x_1 + x'_2)^2}$$

Faza rotorli asinxron motorlarni ishga tushirish. Faza rotorli asinxron motorlar maxsus uch fazali ishga tushirish reostati yordamida ishga tushiriladi. Ishga tushirish toki quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$I_{i,t} = U_1 / \sqrt{(r'_{i,t} + r'_2 + r_1)^2 + (x_1 + x'_2)^2}$$

3 rasm. Faza rotorli asinxron motorning qismlarga ajralgan holda ko'rinishi: 1-kontakt halqalari va cho'tkalar joylashgan tomondagi qopqoq; 2 - cho'tka tutqich va cho'tkalar; 3 - kontakt halqalar; 4- podshipnik; 5 -rotorning po'lat o'zagi (uning pazlarida uch fazali chulg'am); 6- stator chulg'ami; 7- korpus; 8- podshipnik qalqoni; 9- valning mexanizmga ulanadigan tomonidagi podshipnik qalqonining qopqog'i; 10- stator chulg'ami chiqish uchlari jamlangan quticha.

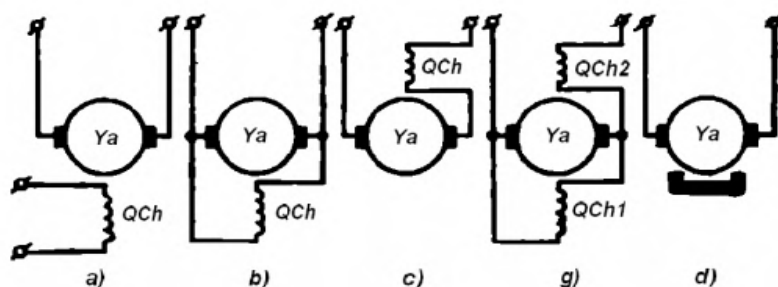
Ishlash prinsipi. Uch fazali asinxron motorning stator chulg'amiga uch fazali tok berilganda vujudga kelgan magnit yurituvchi kuch (magnit yurituvchi kuch) statorda aylanish chastotasi $n_1 = 60 f / p$ bo'lgan aylanma magnit maydonni hosil qiladi. Bu maydon kuch chiziqlari stator chulg'ami o'ramlarini va rotorning qisqa tutashgan chulg'am sterjenlarini yoki uch fazali chulg'ami o'ramlarini kesib o'tib, ularda elektr yurituvchi kuchlar hosil qiladi. Agar rotor chulg'ami qisqa tutashgan bo'lsa, undagi elektr yurituvchi kuch ta'sirida qisqa tutashgan rotor chulg'amlari

o'tkazgichlaridan tok o'tib, bu tokning stator hosil qilgan aylanma magnet maydoni bilan o'zaro ta'siri natijasida rotor chulg'ami o'ramlariga elektromagnit kuch ta'sir qiladi. Bu kuch hosil qilgan aylantiruvchi (elektromagnit) moment tormozlovchi momentdan katta bo'lsa, rotorni aylanma magnet maydon yo'nalishida aylantiradi.

O'zgarmas tok elektr mashinalari

Elektr mashinalarini ishlashi uchun unda magnet maydoni bor bo'lishi kerak bo'ladi. O'zgarmas tok mashinalarida bu maydon qo'zg'atish chulg'amidagi tok tomonidan hosil qilinadi.

6- rasm. O'zgarmas tok mashinasining qo'zg'atish usullari: a) mustaqil, b) ketma-ket, c) parallel, g) aralash qo'zg'atishli va d) doimiy magnetli.

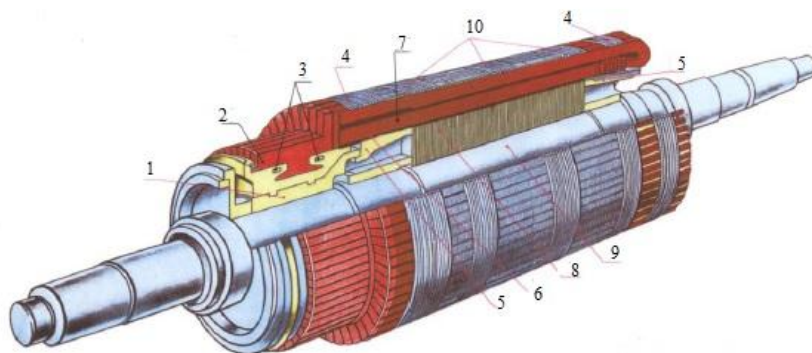
O'zgarmas tok mashinasining generator rejimda ishlash prinsipi.

O'zgarmas tok mashinasining rotori birlamchi motor bilan aylantirilganda yakor chulg'ami o'tkazgichlari qo'zg'atgich chulg'ami magnet maydonini kesib o'tishi tufayli ularning har birida elektromagnit induksiya hodisasiga binoan o'zgaruvchan elektr yurituvchi kuch hosil bo'ladi. Uning oniy qiymati quyidagiga teng:

$$e = B l v ,$$

bunda B - magnet maydon induksiyasi; l -o'tkazgichning uzunligi; v - tezlik.

Elektr yurituvchi kuchning yo'nalishi "o'ng qo'l" qoidasi bilan aniqlanadi.

7- rasm. O'zgarmas tok mashinasining yakori: 1-kollektor vtulkasi, 2-kollektor plastinalari, 3-mustahkamlovchi halqalar, 4-chulg'amlarning old

qismidagi bandajlari, 5-qisuvchi vtulkalar, 6-vtulka va chulg'am orasidagi izolyatsiya, 7-yakor chulg'ami, 8-yakor magnit o'tkazgichi, 9-val, 10-chulg'amlarning pazlari qismidagi mahkamlovchi bandajlari

Yakor - val va unga o'rnatilgan silindrik shakldagi po'lat o'zak, uning pazlariga joylashtirilgan yakor chulg'ami va uning seksiyalarini ulash uchun ma'lum tartibda yig'ilgan maxsus shakldagi mis plastinalari majmuasi (kollektor)dan iborat.

Yakorning po'lat o'zagi qalinligi 0,35 yoki 0,5 mm bo'lgan elektrotexnik po'lat listlardan yig'ilgan bo'ladi. Bu holda magnit maydonda yakor aylanishida o'zakda hosil bo'ladigan uyurma toklar ta'siri keskin kamayadi.

Xulosa

Elektr mashinalarini o'rganish va ularning imkoniyatlarini tahlil qilish bizga yanada samarali energiya foydalanishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot elektr mashinalarining yangi texnologiyalarini amalga oshirish, ularning ish samaradorligini oshirish va energiya iste'molini kamaytirish bo'yicha muhim tavsiyalar beradi.

Adabiyotlar:

1. M. Shirinov, "Elektr mashinalar va ularning qo'llanilishi", Tashkent, 2022.
2. A. Qodirov, "Yangi energiya texnologiyalari", Samarkand, 2023.
3. B. Ahmadov, "Elektr energiyasi va uning tejash usullari", Bukhara, 2021.
4. Муратов, Гуламжан Гафурович, et al. "Автоматизированные системы управления технологическими процессами." Точная наука 25 (2018): 16-19.
5. Djurayev, R. U., and S. T. Ganiyev. "BURG 'ULASH ISHLARIDA QO 'LLANILADIGAN DIZEL ELEKTR STANSIYASI ICHKI YONUV DVIGATELINING TUTUN GAZLARI EJEKSIYASI UNING SAMARADORLIGIGA TA'SIRINI TADQIQ QILISH." Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 1.15 (2022): 29-33.
6. Муратов, Гуламжан Гафурович, et al. "Исследование применяемых в крановом электроприводе тиристорных систем." Вестник науки и образования 4-2 (58) (2019): 16-20.
7. Райхонов, Шухрат Зарипович. "Работоспособность ленточных конвейеров в условиях эксплуатации." Вопросы науки и образования 4 (49) (2019): 25-29.
8. Juraev, R. U. "POSSIBILITIES AND RESULTS OF STUDIES FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF DRILLING EQUIPMENT ON THE BASIS OF USEFUL UTILIZATION OF SECONDARY ENERGY

RESOURCES." Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. Vol. 2. No. 8. 2023.

9. Juraev, R. U. "DEVELOPMENT OF TECHNICAL SOLUTIONS FOR FAVORABLE USE OF THE HEAT OF DRILLING EQUIPMENT WHEN CLEANING WELLS WITH WASHING LIQUIDS." American Journal of Applied Science and Technology 3.08 (2023): 20-27.

10. Juraev, R. U. "EXPERIMENTAL INVESTIGATIONS OF A DEVICE FOR USEFUL HEAT UTILIZATION OF DRILLING EQUIPMENT INTERNAL COMBUSTION ENGINE." American Journal of Applied Science and Technology 3.08 (2023): 38-47.

11. Juraev, R. U. "EXPERIMENTAL INVESTIGATIONS OF A DEVICE FOR USEFUL HEAT UTILIZATION OF DRILLING EQUIPMENT INTERNAL COMBUSTION ENGINE." American Journal of Applied Science and Technology 3.08 (2023): 38-47.

12. Джураев, Рустам, and Шухрат Райхонов. "БУРҒИЛАШ ИШЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ДИЗЕЛЬ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРИНИ ЮРИТМАСИНИНГ ИССИҚЛИГИНИ ФОЙДАЛИ УТИЛИЗАЦИЯ ҚИЛИШ АСОСИДА УЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ." Innovatsion texnologiyalar 49.01 (2023): 9-1

13. Гафоров, Ш. У. "СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ЛИЧНОСТИ." ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ МАКТАБГАЧА ВА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ФАКУЛЬТЕТИ БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ МЕТОДИКАСИ КАФЕДРАСИ: 488.

ELEKTRON TO'G'IRLAGICHNI O'RGANISH

Sotiboldiyev Abduraxmon Yuldashevich

I.A.Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Olmaliq filiali "Energetika va mashinasozlik" fakulteti

"Elektr texnikasi va elektr mexanikasi" kafedrasida assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada elektron to'g'irlagichlarning nazariyasi, tuzilishi va amaliy qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Elektron to'g'irlagichlar, asosan, elektron qurilmalar va tizimlar uchun muhim bo'lib, ularning ish samaradorligini oshirishda va signal sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga egadir. Maqolada, elektron to'g'irlagichlarning turli turlari va ulardan foydalanish imkoniyatlari taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Elektron to'g'irlagich, signal sifatini yaxshilash, muvozanat, tizimlar, qurilmalar.

Kirish

Elektron to'g'irlagichlar, elektron qurilmalarning ishlashini ta'minlash va ularning ishonchligini oshirish uchun zarur bo'lgan muhim komponentlardir. Ular signalning deformatsiyasini kamaytirish, shovqinlarni yo'qotish va tasodifiy xatoliklarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada elektron to'g'irlagichlarning asosiy printiplari, ishlash mexanizmlari va ular uchun mo'ljallangan yangi texnologiyalar ko'rib chiqiladi.

To'g'irlagichlar haqida umumiy tushunchalar

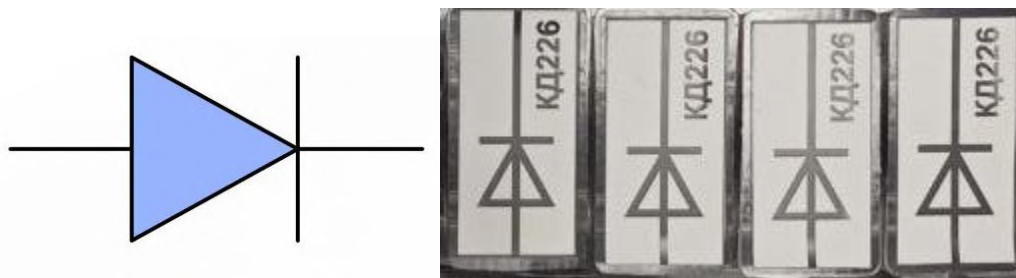
To'g'irlagichlar deb, o'zgaruvchan tokni bir yo'nalishdagi o'zgarmas tokka yoki pulsatsiyalanuvchi tokiga aylantirib beradigan qurilmalarga aytiladi. Bu aylantirishlar ko'p hollarda ventillar(diodlar) yordamida amalga oshiriladi. To'g'irlagichlarning sifatli tavsiflari ko'pgina hollarda ventillarning volt-amper tavsifiga bog'liq bo'ladi.

Diodlar shunday qurilmak ularga o'z qiymatiga mos o'zgaruvchan tok ta'sir ettirilganda ular faqat bir tomonlama va bir davrli o'tishni hosil qila oladi. Shuningdek diodlar qarama qarshi tomondan ulanish orqali o'zgaruvchan tokning o'tis yarimdavrini boshqarishi mumkin. Diodli to'g'irlagichlar yuqori unumdorlikka ega hisoblanadi.

Diod– bir tomonlama elektr o'tkazuvchanlik xossasiga ega bo'lgan ikki elektrodli asbob. Elektrvakuumli, yarim o'tkazgichli diod, gazotron xillari bor. Radiotexnika, elektronika, energetika va texnikaning boshqa sohalarida asosan,

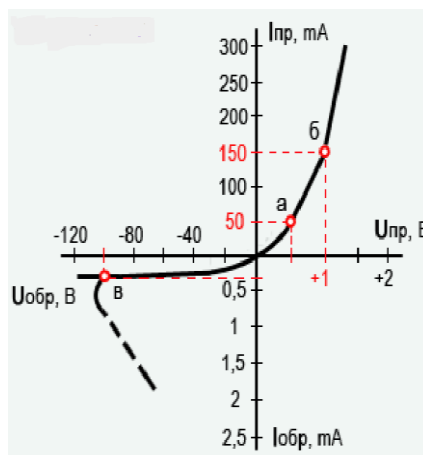

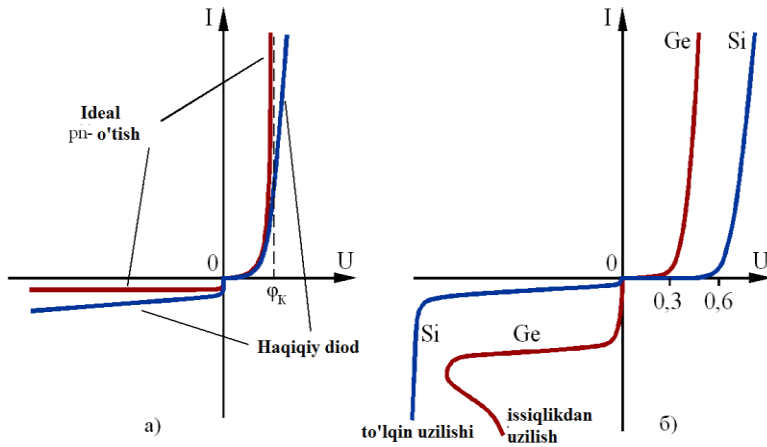
o'zgaruvchan tokni to'g'irlash, detektrlash, chastotani qayta o'zgartirish, elektr zanjirlarni almashlab ulashda ishlatiladi.

1-rasm. Diodning sxematik tasvirlanishi va ko'rinishi

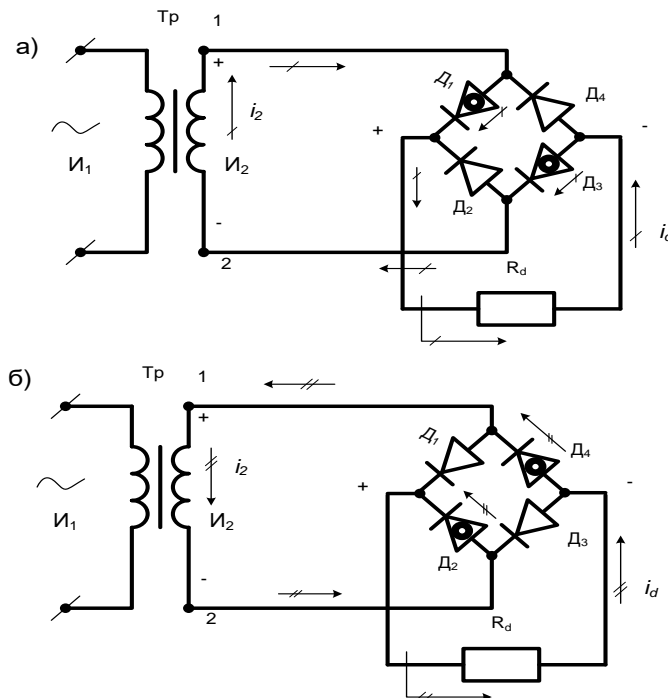
Volt amper xarakteristikasi — tokning elektr zanjir elementiga qo'yilgan kuchlanishiga yoki elektr zanjir elementidagi kuchlanish tushishining element orqali o'tayotgan elektr tokiga bog'lanishini ifodalovchi grafik: $I=f(U)$. Volt amper xarakteristikasi asboblarning turiga qarab to'g'ri chiziq yoki egri chiziq ko'rinishida bo'lishi mumkin. Agar element qarshiligi tok qiymatiga bog'liq bo'lmasa, Volt amper xarakteristikasi koordinata boshi orqali o'tuvchi to'g'ri chiziqdan iborat bo'ladi. Volt amper xarakteristikasi yordamida asboblarning xususiyatlari to'g'risida ma'lumotlar olish va ularning tegishli parametrlarini aniqlash mumkin. Elektron asboblarning qanday sxema va qurilmalarda ishlatilishi ularning Volt amper xarakteristikasiga qarab belgilanadi.

2-rasm. to'g'irlagich diodlarning Volt-Amper xarakteristikasi

Stabilitron- bu kremniyli diod. Qarama-qarshi kuchlanish rejimida ishlaydi va iste'mol manbasida kuchlanish o'zgaranda iste'molchidagi o'zgarmas tok hosil qilishda kuchlanishni barqaror holatda saqlash uchun qo'llaniladi. To'g'rilovchi diodlarda yopiq qatlam bir xildagi strukturaga ega bo'lmaydi. Bunda mikrohududlarda kuchaytirilgan nisbiy o'tkazuvchanlik hosil qiladi. Qarama-qarshi kuchlanishda tok zichligi katta va kichik mikrohududlarda yuqori energiya ko'rsatkichini hosil qiladi. Bunda -n o'tishda mahalliy ortiqcha qizish sodir bo'ladi.

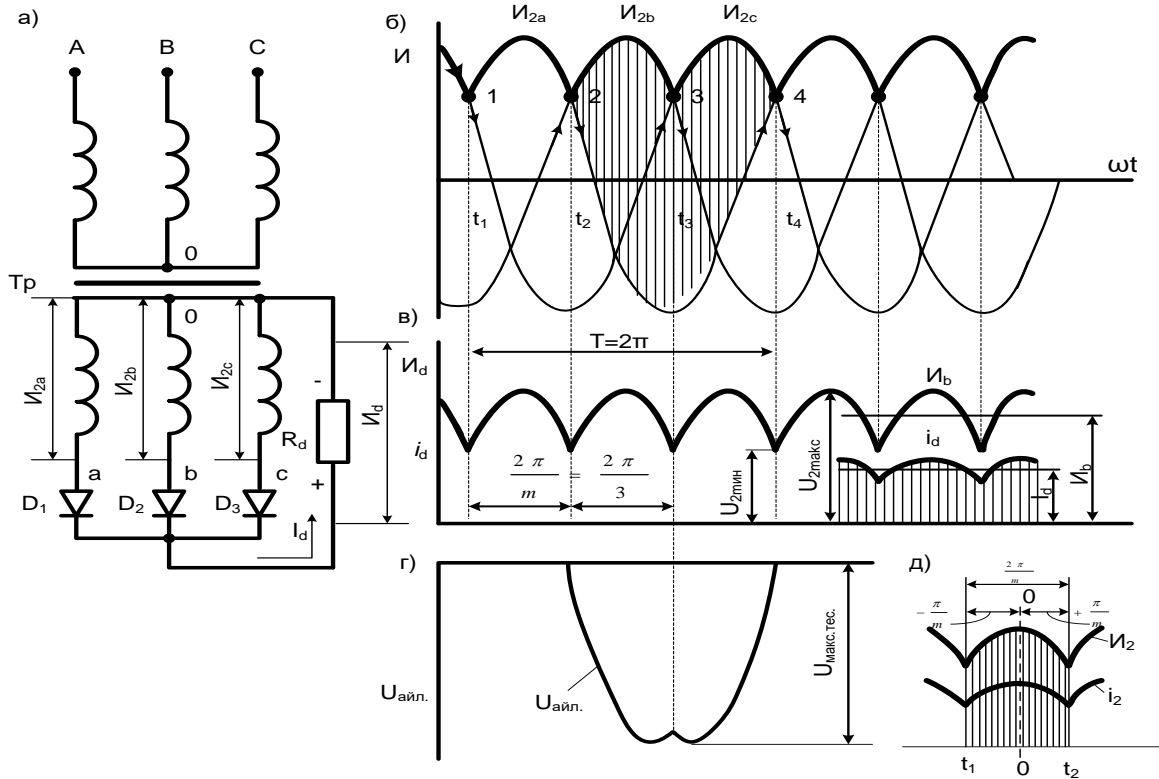
3- rasm. Ikki yarim davrli to'g'irlagich ko'prik sxemasi a) birinchi yarim davr b) ikkinchi yarim davr o'tishi

$$U_d = 0,9U_2 \text{ yoki } U_2 = 1,11U_d;$$

$$U_1 = k_T U_2 = 1,11k_T U_d$$

Bu yerda: U_d – to‘g‘rilangan kuchlanishning yuklamadagi o‘rtacha miqdori
 U_2 – transformatorning ikkilamchi cho‘lg‘amidagi kuchlanish miqdori
 U_1 – transformatorning birlamchi cho‘lg‘amidagi kuchlanish miqdori
 k_T – transformatsiya koefitsienti

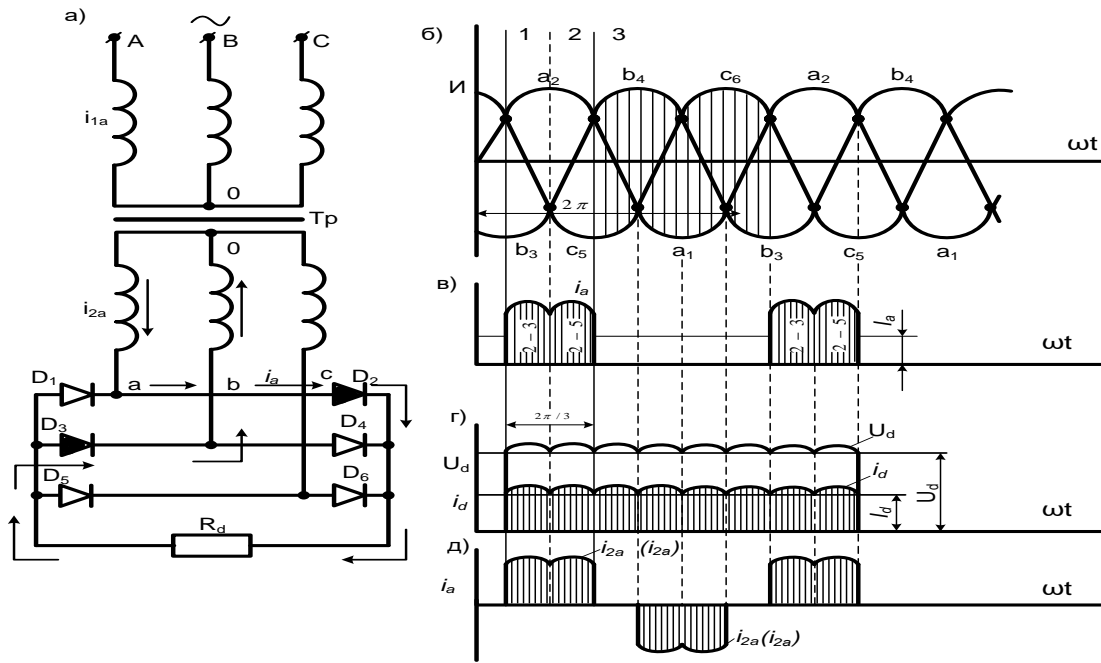
4- rasm. Uch fazali to‘g‘irlagichning sxemasi va xarakteristikalari

Bu sxemada transformator va yuklamadagi kuchlanishlar nisbati quyidagicha bo‘ladi:

$$U_d = 1,17U_2$$

$$U_2 = \frac{U_d}{1,17}$$

$$U_1 = K_t U_2 = K_t \frac{U_d}{1,17}$$

5- rasm. Uch fazali to'g'irlagichning fazalar bo'yicha va davrlar bo'yicha xarakteristikalari

Bu sxemada transformator va yuklamadagi kuchlanishlar nisbati quyidagicha bo'ladi:

$$U_d = 2,34U_{2f} \text{ yoki } U_{2f} = \frac{U_d}{2,34}$$

$$U_{1f} = K_t U_{2f} = K_t \frac{U_d}{2,34}$$

$$U_{1f} = K_t U_{2f} = K_t \frac{U_d}{2,34}$$

Xulosa

Elektron to'g'irlagichlarni o'rganish, ularning afzalliklari va kamchiliklarini tushunish, muhandislik va texnologiyada innovatsion yechimlarni taklif etadi. Olingan natijalar, signal sifatini yaxshilash va elektr qurilmalarining ishlashini takomillashtirishda foydalaniladi. Ushbu tadqiqot, elektr to'g'irlagichlar sohasida yangi usullar va bilimlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. I.M.Saydumarov, S.M.Shukurova “ELEKTRONIKA VA SXEMOTEXNIKA” o‘quv qo‘llanma Toshkent 2014
2. X.K. Aripov, A.M. Abdullaev, N.B. Alimova. Elektronika. O‘quv qo‘llanma–Toshkent: TATU, 2008, 137 b.
3. J.S.Salimov, N.B. Pirmatov “ELEKTR MASHINALARI” o‘quv qo‘llanma Toshkent 2014
4. O.A.Shodiyev, E.U. Yuldashev, M.A.Yuldasheva, J.T.Uralov “Elektrik kundaligi” Oliy o‘quv yurti va texnikum talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent 2023
5. GalSen Tajriba mashg‘ulotlarini bajarish stendi yo‘riqnomalari.
6. Tursunboyevich, Sarvar Ganiev, and Abduraxmon Sotiboldiyev Yuldashevich. "YUQORI ENERGETIK SAMARADORLIKKA EGA VENTILYATSIYA TIZIMINI YARATISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI." *Лучшие интеллектуальные исследования* 11.5 (2023): 195-201.
7. Toirov, Olimjon, et al. "Power Losses Of Asynchronous Generators Based On Renewable Energy Sources." *E3S Web of Conferences*. Vol. 434. EDP Sciences, 2023.
8. Сотиболдиев, Абдурахмон Юлдашевич. "ЦЕПИ ОДНОФАЗНОГО ПЕРЕМЕННОГО ТОКА. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ." *Лучшие интеллектуальные исследования* 1.1 (2024): 42-60.
9. Сотиболдиев, Абдурахмон Юлдашевич. "ЦЕПИ ТРЕХФАЗНОГО ПЕРЕМЕННОГО ТОКА. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ." *Лучшие интеллектуальные исследования* 1.1 (2024): 32-41.
10. Muminov, Makhmudzhon, et al. "Investigation of automobile generator G-273 A with excitation from photovoltaic converter." *E3S Web of Conferences*. Vol. 563. EDP Sciences, 2024.
11. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon. "MIKRO GIDROELEKTRSTANSIYALAR RIVOJLANISHIDA JAHON TAJRIBASI." (2023): 208-215.
12. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon, and Yoldoshev Ozodbek Nodirovich. "SHAMOL ENERGETIKASINING RIVOJLANISH TARIXI." *TADQIQOTLAR* 30.3 (2024): 13-18.

13. Muminov, M. U., et al. "Analysis of the state of the issue and review of the application of renewable energy sources to power excitation systems of synchronous machines." *JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE* 3.2 (2024): 34-37.
14. Yuldashevich, Abduraxmon Sotiboldiyev. "MIKROGIDROELEKTROSTANSIYA DETALLARI UCHUN MATERIALLAR TANLASH." *Journal of new century innovations* 43.2 (2023): 42-46.
15. Abduraxmon, Abduraxmon, and Ozodbek Yoldoshev. "QUYOSH BATAREYASI YORDAMIDA ISHLAYDIGAN NASOSLARNI AFZALLIK TOMONLARI." *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi* 3.1 (2024): 101-105.
16. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon, and Bekmurodov Elmurod Dilmurod o'g'li. "O 'ZBEKISTONDA KICHIK GIDRO ENERGETIK RESURSLARIDAN FOYDALANISH HOLATI VA IMKONIYATI." *TADQIQOTLAR* 30.3 (2024): 19-25.
17. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon, Yoldoshev Ozodbek Nodirovich, and Bekmurodov Elmurod Dilmurod o'g'li. "QAYTA TIKLANUVCHAN ENERGIYA MANBALARIDAN FOYDALANISH TAHLILI." *TADQIQOTLAR* 30.3 (2024): 3-12.
18. Muminov, M. U., A. Yu Sotiboldiyev, and M. M. Gulomaliev. "MIKROGES GIDROAGREGAT MEXANIZMLARINI TADQIQ ETISH." *Евразийский журнал технологий и инноваций* 2.3 (2024): 7-10.
19. Tursunboyevich, Sarvar Ganiev, and Abduraxmon Sotiboldiyev Yuldashevich. "YUQORI ENERGETIK SAMARADORLIKKA EGA VENTILYATSIYA TIZIMINI YARATISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI." *Лучшие интеллектуальные исследования* 11.5 (2023): 195-201.

YARIM O‘TKAZGICHLI ASBOBLAR ASOSIDAGI ELEKTRON QURILMALARNI O‘RGANISH

Sotiboldiyev Abduraxmon Yuldashevich

I.A.Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Olmaliq filiali ‘‘Energetika va mashinasozlik’’ fakulteti

‘‘Elektr texnikasi va elektr mexanikasi’’ kafedrası assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada yarim o‘tkazgichli asboblarning asosidagi elektron qurilmalarning nazariyasi, ular orqali axborot uzatish imkoniyatlari va texnologiyalari ko‘rib chiqiladi. Elektronika, axborot uzatish va qayta ishlashni ta‘minlaydigan yarim o‘tkazgichli asboblarning asosiy prinsiplari va kiritma atomlarining roli o‘rganiladi. Maqola, yarim o‘tkazgichli elektron qurilmalarining joriy salohiyati va kelajakdagi rivojlanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Yarim o‘tkazgich, elektron qurilmalar, kiritma atomlari, axborot uzatish, o‘tkazuvchanlik.

Kirish

Yarim o‘tkazgichli elektronika inson jamiyatining axborot uzatish va qayta ishlash talablariga javob berish maqsadida rivojlangan texnologiyalardir. Bugungi kunda elektronika ishlab chiqarish jarayonida kiritmali yarim o‘tkazgichlar keng qo‘llanilmoqda. Kremniy asosidagi yarim o‘tkazgichlar, osonlik bilan ishlab chiqarilishi va yuqori samaradorligi bilan xarakterlanadi. Ushbu maqolada yarim o‘tkazgichli elektron qurilmalar, kiritma atomlarining o‘tkazuvchanlikka ta‘siri va ularning amaliyotdagi ahamiyati ko‘rsatiladi.

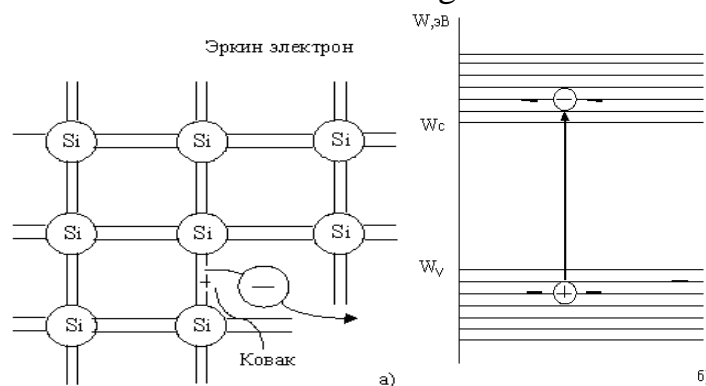
Elektronika – elektronlarni elektr maydoni bilan ta‘sirini va axborot uzatish, qayta ishlash va saqlashda qo‘llaniladigan elektron asbob va qurilmalarni yaratish usullarini o‘rganish bilan shug‘ullanadigan fan.

Elektronika, avvalambor inson jamiyatining axborotga bo‘lgan talablarini qondirishga mo‘ljallangan. Ishlab chiqarish kuchlarining va ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi texnika va texnologiyaning yangi turlarini yaratishga asoslangan va axborot vositalarining rivojlanishi bilan kuchli ravishda bog‘liq. Insonlar o‘rtasidagi axborot almashish qurilmalarining rivojlanish tarixi bir necha bosqichlardan iborat: harakat va mimika, tovush, yozuv, kitob bosmasi, elektronika. Hozirgi kunda axborot uzatish, qayta ishlash va saqlash qurilmalarining barchasi

inson jamiyati tomonidan ishlatilmoqda. Axborot uzatishning yangi usuliga o'tish doim jamiyatda ishlab chiqarish kuchlarini keskin o'sishiga olib kelgan. Elektronika uzoq masofalarga uzatilayotgan axborotning uzatish tezligi va hajmini keskin orttirdi.

Yarim o'tkazgichli elektronika maxsulotlarining deyarli 97 % kremniy asosida yasaladi. 1 – rasmda kiritmasiz kremniy panjarasining soddalashtirilgan modeli (a) va uning zona energetik diagrammasi (b) keltirilgan. Agar yarim o'tkazgich kristalli tarkibida kiritma umuman bo'lmasa va kristall panjaraning tuzulmasida nuqsonlar (bo'sh tugunlar, panjara siljishi va boshqalar) mavjud bo'lmasa, bunday yarim o'tkazgich xususiy deb ataladi va *i* harfi bilan belgilanadi.

1 – rasm. Xususiy yarimo'tkazgichlar.

1 – rasmdan ko'rinib turibdiki, kremniy xususiy kristallida uning atomining to'rtta valent elektroni kremniyning qo'shni atomining to'rtta elektroni bilan bog'lanib, mustahkam sakkiz elektronli qobiq (to'g'ri chiziq) hosil qiladi. 0 K temperaturada bunday yarim o'tkazgichda erkin zaryad tashuvchilar mavjud bo'lmaydi. Lekin temperatura ortishi bilan yoki yorug'lik nuri tushirilganda kovalent bog'lanishlarning bir qismi uziladi va valent elektronlar o'tkazuvchanlik zonasiga o'tish uchun yetarlicha energiya oladilar (6.1 b-rasm).

Natijada valent elektron erkin zaryad tashuvchiga aylanadi va kuchlanish ta'sir ettirilsa, u tok hosil qilishda ishtirok etadi. Elektron yo'qotilishi natijasida atom musbat ionga aylanadi.

Bir vaqtning o'zida valent zonada bo'sh sath hosil bo'ladi va valent elektronlar o'z energiyalarini o'zgartirishlariga, ya'ni valent zonasining biror ruxsat etilgan sathidan boshqasiga o'tishiga imkon yaratiladi. Shunday qilib, u tok hosil bo'lish jarayonida qatnashishi mumkin. Temperatura ortgan sari ko'proq valent elektronlar o'tkazuvchanlik zonasiga o'tadilar va elektr o'tkazuvchanlik ortib boradi.

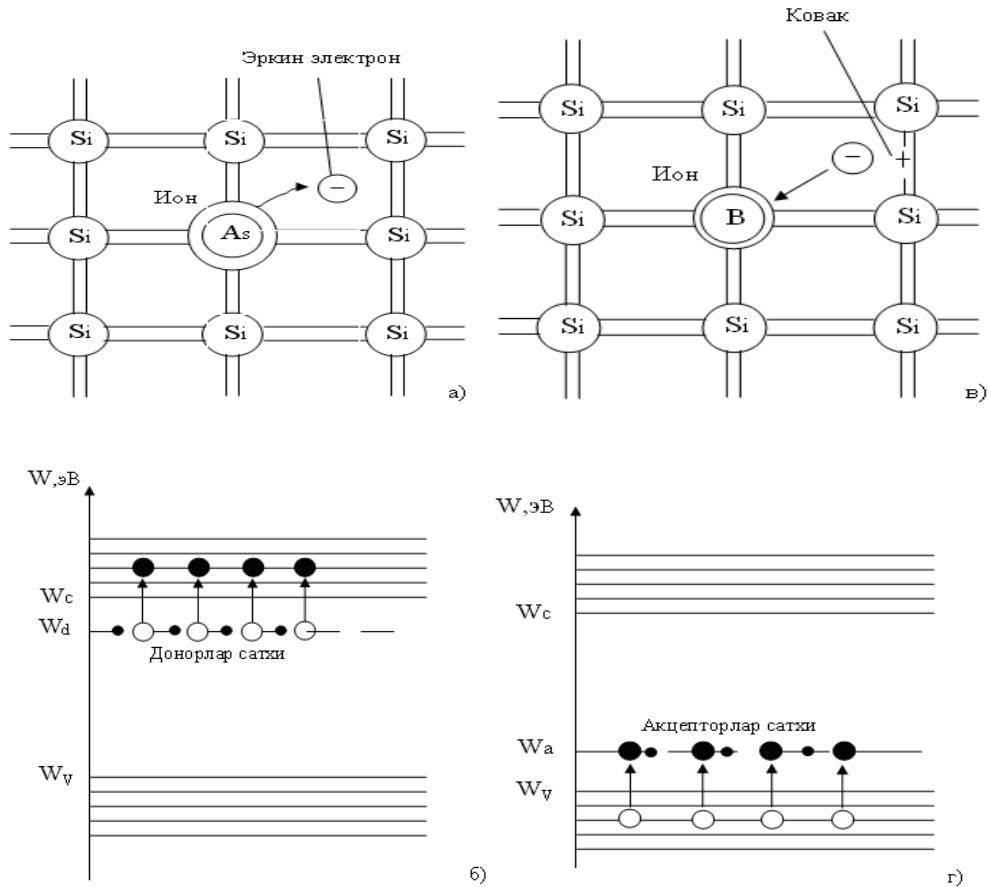
Valent zonadagi erkin energetik sath yoki erkin valent bog‘lanish qovakli deb ataladi va u elektron zaryadining absolyut qiymatiga teng bo‘lgan erkin musbat zaryad tashuvchi hisoblanadi. Kovakning harakatlanishi valent elektroni harakatiga qarama – qarshi bo‘ladi.

Shunday qilib, atomlar orasidagi kovalent bog‘lanishning uzilishi bir vaqtning o‘zida erkin elektron va elektron ajralib chiqqan atom yaqinida kovak hosil bo‘lishiga olib keladi. Elektron – kovak juftligining hosil bo‘lish jarayoniga **zaryad tashuvchilar generatsiyasi** deb ataladi. Agar bu jarayon issiqlik ta‘sirida amalga ohsa, u issiqlik generatsiyasi deb ataladi. O‘tkazuvchanlik zonasida elektronning hosil bo‘lishi va valent zonasida kovakning yuzaga kelishi 8 b-rasmda mos ishoralar yordamida aylanalar ko‘rinishida tasvirlangan. Strelka yordamida elektronning valent zonasidan o‘tkazuvchanlik zonasiga o‘tishi ko‘rsatilgan.

Yarim o‘tkazgichli asboblarning ko‘p qismi kiritmali yarim o‘tkazichlar asosida yaratiladi. Elektr o‘tkazuvchanligi kiritma atomlari ionizatsiyasi natijasida hosil bo‘ladigan zaryad tashuvchilar bilan asoslangan yarim o‘tkazgichlar – kiritmali yarim o‘tkazgichlar deyiladi.

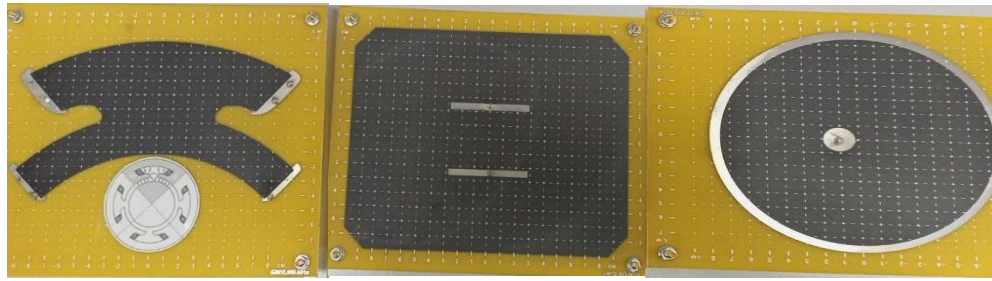
Kremniy atomiga D.I. Mendeleev davriy elementlar tizimidagi V guruh elementlari (masalan, margumush As) kiritilsa uning 5ta valent elektronidan to‘rttasi qo‘shni kremniy atomining to‘rtta valent elektronlari bilan bog‘lanib - sakkiz elektrondan tashkil topgan mustahkam qobiq hosil qiladilar. Beshinchi elektron ortiqcha bo‘lib, o‘zining atomi bilan kuchsiz bog‘langan bo‘ladi. Shuning uchun kichik issiqlik energiyasi ta‘sirida u uziladi va erkin elektronga aylanadi (9 a - rasm), bu vaqtda kovak hosil bo‘lmaydi. Energetik diagrammada bu jarayon elektronning donor sathi W_d dan o‘tkazuvchanlik zonasiga o‘tishiga mos keladi (9 b - rasm). Kiritmali atom musbat zaryadlangan qo‘zg‘almas ionga aylanadi. Bunday kiritma donor deb ataladi.

Yarim o‘tkazgichli asboblarda yasashda ko‘p kiritma atomlari kiritiladi (1 sm³ hajmga 1014-1018 darajadagi atomlar). Xona temperaturasida kiritmaning har bir atomi bittadan erkin elektron hosil qiladi. Kovaklar esa xususiy yarim o‘tkazichlardagi kabi kremniy atomi elektronlarining o‘tkazuvchanlik zonasiga o‘tishidagi termogeneratsiya hisobiga hosil bo‘ladi.

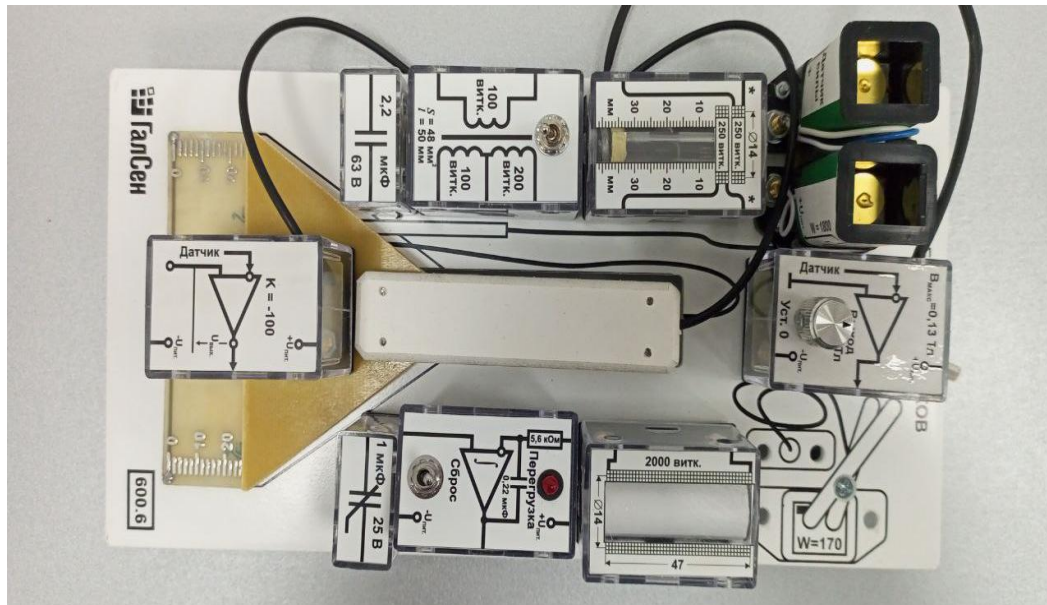

2 – rasm. Kiritmali yarim o‘tkazgichlar

Yarim o‘tkazgich tarkibiga katta darajadagi donor kiritmaning kiritilishi erkin elektronlar konsentratsiyasini oshiradi, kovaklar konsentratsiyasi esa xususiy yarim o‘tkazgichdagiga nisbatan sezilarli kamayadi. Erkin zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining ko‘paytmasi n-p o‘zgarish temperaturada o‘zgarish qoladi va faqat yarim o‘tkazgich ta‘qiqlangan zona kengligi bilan aniqlanadi. Shuni yodda tutish kerakki, $T=300\text{ K}$ (xona temperaturasida) kremniyda $n_p 0,64 \cdot 10^{20}\text{ sm}^{-3}$, germaniyda esa $n_p 4 \cdot 10^{26}\text{ sm}^{-3}$. Shunday qilib, agar kremniy kristalliga konsentratsiyasi 10^{16} sm^{-3} bo‘lgan donor kiritma kiritilsa, $T=300\text{ K}$ da elektronlar o‘tkazuvchanligi $n=10^{16}\text{ sm}^{-3}$, kovaklarniki esa – atigi 10^4 sm^{-3} ga teng bo‘ladi. Demak bunday kiritmali yarim o‘tkazgichda elektr o‘tkazuvchanlik asosan elektronlar hisobiga amalga oshiriladi, yarim o‘tkazgich esa – elektron yoki n-turdagi elektr o‘tkazuvchanlik deb ataladi. n –turdagi yarim o‘tkazgichda elektronlar - asosiy zaryad tashuvchilar, kovaklar esa - asosiy bo‘lmagan zaryad tashuvchilar deb ataladi.

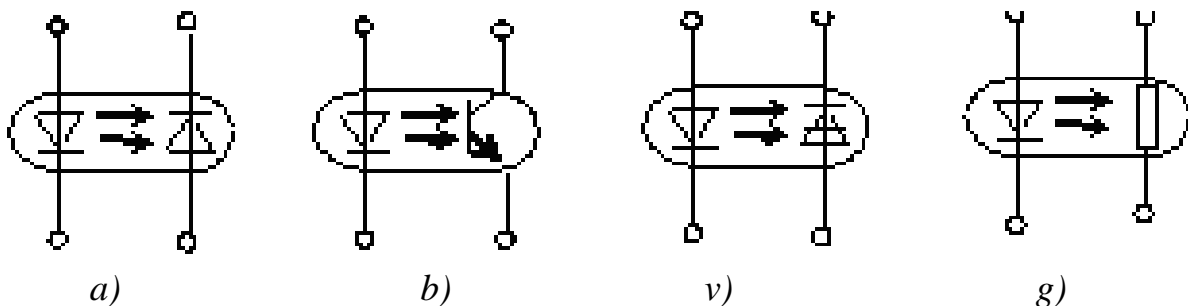

3-rasm. Yarimoʻtkazgichlarni oʻrganish uchun Tajriba elementlari

4-rasm. Yarim oʻtkazgichli asboblarda asosidagi elektron qurilmalar

Оптронар. Kirish elektr signali taʼsirida yorugʻlik diodi yorugʻlik nurlatadi, foto qabul qilgich (fotodiod, fotorezistor va x.z.) esa yorugʻlik taʼsirida tok generatsiyalaydi.

5-rasm. Fotodiodlar.

5-rasmda yorugʻlik diodi va fotodiod (a), fototranzistor (b), fototiristor (v), fotorezistor (g) dan tashkil topgan optoparalar keltirilgan. Optoparalar raqamli va impuls qurilmalar, analog signallarni uzatish qurilmalari, yuqori voltli manbalarni

kontaktsiz boshqarish avtomatik tizimlari va boshqalarda ajratuvchi element sifatida qo'llaniladi.

Xulosa

Yarim o'tkazgichli asboblari asosidagi elektron qurilmalarni o'rganish, axborot texnologiyalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Yarim o'tkazgichlarning ishlash prinsiplari, kiritma atomlari bilan bog'liq holda, elektr o'tkazuvchanlikni oshirishda hamda yangi elektron qurilmalarni ishlab chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Olingan natijalar kelajakda yangi texnologiyalar va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. M. Ergashev, "Yarim o'tkazgichli elektronika", Tashkent, 2021.
2. B. Abdullayev, "Elektron qurilmalar va ularning ishlash prinsiplari", Samarkand, 2022.
3. X. Qodirov, "Yarim o'tkazgichlar va ularning amaliy qo'llanilishi", Bukhara, 2023.
4. Tursunboyevich, Sarvar Ganiev, and Abduraxmon Sotiboldiyev Yuldashevich. "YUQORI ENERGETIK SAMARADORLIKKA EGA VENTILYATSIYA TIZIMINI YARATISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI." *Лучшие интеллектуальные исследования* 11.5 (2023): 195-201.
5. Toirov, Olimjon, et al. "Power Losses Of Asynchronous Generators Based On Renewable Energy Sources." *E3S Web of Conferences*. Vol. 434. EDP Sciences, 2023.
6. Сотиболдиев, Абдурахмон Юлдашевич. "ЦЕПИ ОДНОФАЗНОГО ПЕРЕМЕННОГО ТОКА. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ." *Лучшие интеллектуальные исследования* 1.1 (2024): 42-60.
7. Сотиболдиев, Абдурахмон Юлдашевич. "ЦЕПИ ТРЕХФАЗНОГО ПЕРЕМЕННОГО ТОКА. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ." *Лучшие интеллектуальные исследования* 1.1 (2024): 32-41.
8. Muminov, Makhmudzhon, et al. "Investigation of automobile generator G-273 A with excitation from photovoltaic converter." *E3S Web of Conferences*. Vol. 563. EDP Sciences, 2024.

9. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon. "MIKRO GIDROELEKTRSTANSIYALAR RIVOJLANISHIDA JAHON TAJRIBASI." (2023): 208-215.
10. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon, and Yoldoshev Ozodbek Nodirovich. "SHAMOL ENERGETIKASINING RIVOJLANISH TARIXI." *TADQIQOTLAR* 30.3 (2024): 13-18.
11. Muminov, M. U., et al. "Analysis of the state of the issue and review of the application of renewable energy sources to power excitation systems of synchronous machines." *JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE* 3.2 (2024): 34-37.
12. Yuldashevich, Abduraxmon Sotiboldiyev. "MIKROGIDROELEKTROSTANSIYA DETALLARI UCHUN MATERIALLAR TANLASH." *Journal of new century innovations* 43.2 (2023): 42-46.
13. Abduraxmon, Abduraxmon, and Ozodbek Yoldoshev. "QUYOSH BATAREYASI YORDAMIDA ISHLAYDIGAN NASOSLARNI AFZALLIK TOMONLARI." *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi* 3.1 (2024): 101-105.
14. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon, and Bekmurodov Elmurod Dilmurod o'g'li. "O 'ZBEKISTONDA KICHIK GIDRO ENERGETIK RESURSLARIDAN FOYDALANISH HOLATI VA IMKONIYATI." *TADQIQOTLAR* 30.3 (2024): 19-25.
15. Yuldashevich, Sotiboldiyev Abduraxmon, Yoldoshev Ozodbek Nodirovich, and Bekmurodov Elmurod Dilmurod o'g'li. "QAYTA TIKLANUVCHAN ENERGIYA MANBALARIDAN FOYDALANISH TAHLILI." *TADQIQOTLAR* 30.3 (2024): 3-12.
16. Muminov, M. U., A. Yu Sotiboldiyev, and M. M. Gulomaliev. "MIKROGES GIDROAGREGAT MEXANIZMLARINI TADQIQ ETISH." *Евразийский журнал технологий и инноваций* 2.3 (2024): 7-10.
17. Tursunboyevich, Sarvar Ganiev, and Abduraxmon Sotiboldiyev Yuldashevich. "YUQORI ENERGETIK SAMARADORLIKKA EGA VENTILYATSIYA TIZIMINI YARATISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI." *Лучшие интеллектуальные исследования* 11.5 (2023): 195-201.

DEVIANT XULQQA EGA BO'LGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHDA IJTIMOIIY ISH

Musurmonova Dilso'z Majid qizi

Samarqand davlat universitetining Kattqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish ta'lim yo'nalishi talabasi:

Ilmiy rahbar: Phd. Abbasova Maftuna Sbxonovna

Samarqand davlat universitetining Kattqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulqqa ega bo'lgan yoshlar bilan ijtimoiy ish olib borishning asosiy usul va yo'nalishlari tahlil etiladi. Maqolada yoshlar orasida deviant xulq-atvorning yuzaga kelish sabablari, uning jamiyatga ta'siri va deviant xulqqa qarshi kurashishning samarali metodlari yoritilgan. Yoshlarni ijtimoiy normalarga moslashtirish uchun ijtimoiy ishchilarning roli va ular bilan ishlashda qo'llaniladigan yondoshuvlar haqida so'z yuritiladi. Maqola, ayniqsa, ijtimoiy ishchilar uchun foydali bo'lib, yoshlar bilan ishlashda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Deviant xulq, yoshlar, ijtimoiy ish, reabilitatsiya, psixologik yordam, ijtimoiy me'yorlar, ijtimoiy integratsiya, prevensiya, reabilitatsiya dasturlari.

Kirish

Yoshlar — jamiyatning eng faol va dinamik qatlamini tashkil etadi. Ularning ijtimoiy normallarga rioya qilishlari, jamiyatda o'z o'rnini topishlari muhimdir. Ammo ba'zi yoshlar deviant xulq-atvorni namoyon etishadi, ya'ni ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va qonunlarga zid harakatlar qiladilar. Deviantlik yoshlar o'rtasida turli shakllarda, jumladan, jinoyatchilik, mastlik, o'g'irlik, giyohvandlik kabi xulqlarda namoyon bo'ladi. Ushbu holatlar yoshlarning shaxsiy rivojlanishi, o'zini anglash va ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qiladi.

Deviant xulqqa ega bo'lgan yoshlar bilan ishlash, ijtimoiy ishchilarning eng mas'uliyatli va murakkab vazifalaridan biridir. Ularning asosiy maqsadi — bu yoshlarning xulqini ijtimoiy normallarga moslashtirish, ularni jamiyatga qaytarish va ijtimoiy integratsiyalarini ta'minlashdir. Ushbu maqolada deviant xulqning sabablari va unga qarshi kurashishning samarali usullari tahlil qilinadi.

Deviant xulqning sabablari

Deviant xulq yoshlar o'rtasida bir necha sabablar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Ushbu sabablar ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va shaxsiy omillar bilan bog'liqdir:

1. Ijtimoiy omillar:

Yoshlarning deviant xulq-atvori ko'pincha ijtimoiy tengsizlik, oila muammolari, jamiyatdagi nomutanosiblik va jamiyatdan ajralib qolish kabi omillar bilan bog'liq bo'ladi. Oila, maktab va do'stlar muhitining yomon ta'siri yoshlarning salbiy xulq-atvorini rivojlantirishi mumkin.

2. Psixologik omillar:

Psixologik muammolar, stress, depressiya, o'zini past baholash kabi holatlar deviant xulqni yuzaga keltirishi mumkin. Yoshlarning shaxsiy rivojlanishida yuzaga keladigan qiyinchiliklar ham ularni deviant xulqlarga olib kelishi mumkin.

3. Madaniy omillar:

Globalizatsiya, madaniy ta'sirlar va ijtimoiy o'zgarishlar yoshlarning qarashlarini o'zgartirib, deviant xulqni rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan yomon xulq-atvorlar ham yoshlarni salbiy yo'lga olib borishi mumkin.

Deviant xulq bilan ishlashda ijtimoiy ishning roli

Deviant xulqqa ega bo'lgan yoshlar bilan ijtimoiy ish olib borishda quyidagi usullar va yondoshuvlar qo'llaniladi:

1. Preventiv usullar:

Ijtimoiy ishchilarning asosiy vazifalaridan biri deviant xulqning oldini olishdir. Buning uchun yoshlar orasida ijtimoiy me'yorlar, huquqiy bilimlar va axloqiy qadriyatlar bo'yicha treninglar, aksiyalar va targ'ibotlar o'tkazilishi kerak. Oilalar va maktablar bilan hamkorlikda yoshlarni salbiy ta'sirlardan himoya qilish mumkin.

2. Reabilitatsiya va reintegratsiya:

Deviant xulqqa ega bo'lgan yoshlarni jamiyatga qaytarish va ijtimoiy normalarga moslashtirish uchun reabilitatsiya dasturlari kerak. Bu dasturlar yoshlarni jamoat ishlari, kasbiy tayyorgarlik, psixologik yordam va boshqa ko'nikmalar orqali qayta ijtimoiylashtirishni ta'minlaydi. Yoshlarning o'zini anglash, jamiyatga foydali bo'lishga yordam berish uchun ularni turli jamiyat faoliyatlariga jalb qilish zarur.

3. Ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash:

Yoshlarni deviant xulqlardan qaytarish uchun ijtimoiy ishchilar ularga individual yoki guruh yordam ko'rsatishlari kerak. Psixologik maslahatlar, oilaviy

terapiya, guruh terapiyasi kabi usullar yoshlarning xulqini o'zgartirishga yordam beradi.

Deviant xulqqa ega bo'lgan yoshlar bilan ishlashda metodlar

1. Guruh ishlari va reabilitatsiya dasturlari:

Deviant xulq-atvor ko'rsatayotgan yoshlarni guruhlariga olib, jamiyatda ijtimoiy rollarini qayta tiklash va ijtimoiy normallarga moslashishga yordam berish kerak. Guruh ishlarida ijtimoiy ishlash metodlari va psixologik qo'llab-quvvatlash juda muhimdir.

2. Oila bilan hamkorlik:

Yoshlarning deviant xulqini o'zgartirishda oilaning roli katta. Oilaviy terapiya va maslahatlar orqali oila a'zolari yoshlarni qo'llab-quvvatlab, ularning xulq-atvorini yaxshilashga yordam berishlari mumkin.

Xulosa

Deviant xulqqa ega bo'lgan yoshlar bilan ijtimoiy ish olib borish — murakkab, lekin juda muhim jarayon. Ijtimoiy ishchilarning asosiy maqsadi — yoshlarni deviant xulqdan qaytarish, ularni jamiyatga qaytarish va ijtimoiy normallarga moslashtirishdir. Bu jarayon, turli usullar va yondoshuvlar yordamida amalga oshirilishi kerak. Preventiv choralar, reabilitatsiya dasturlari, psixologik yordam va oila bilan ishlash yoshlarni ijtimoiy normalarga qaytarishda samarali vositalar hisoblanadi.

Taklif va tavsiyalar

1. Yoshlar o'rtasida axloqiy va huquqiy ta'limni kuchaytirish:

Maktablarda va boshqa yoshlar muassasalarida axloqiy qadriyatlar va huquqiy bilimlar bo'yicha ta'lim dasturlarini kengaytirish zarur.

2. Reabilitatsiya dasturlarini kengaytirish:

Deviant xulq ko'rsatayotgan yoshlarni qayta ijtimoiylashtirish uchun reabilitatsiya markazlari va guruh terapiyalarini tashkil etish.

3. Oila bilan hamkorlikni kuchaytirish:

Oila bilan ishlashning samaradorligini oshirish va oilaviy terapiya dasturlarini joriy etish.

4. Yoshlar uchun jamoat ishlariga jalb qilish:

Yoshlarni jamiyatga ijtimoiy integratsiya qilish uchun jamoat ishlarida ishtirok etishga rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov, B. (2020). *Yoshlar va jamiyat: Ijtimoiy ish yondoshuvlari*. Tashkent: Sharq Publishing.
2. Pirov, A., & Mirmuhammadov, S. (2018). *Deviantlik va uning ijtimoiy oqibatlari*. Tashkent: Science Press.
3. Zokirov, S. (2019). *Deviant xulq-atvor va yoshlar: Psixologik yondoshuvlar*. Tashkent: Xalq ta'limi.
4. Shamsutdinova, M. (2017). *Yoshlar va jamiyat: Ijtimoiy integratsiya va reabilitatsiya*. Tashkent: Akademnashr.
6. Karimova, N. (2020). *Yoshlar bilan ishlashda reabilitatsiya dasturlari*. Tashkent: Ilm-fan.
7. Ergashev, A. (2019). *Deviant xulq va jinoyatchilik: Yoshlar psixologiyasi*. Tashkent: Toshkent davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
8. Saidova, D. (2018). *Yoshlar ijtimoiy ishida metod va texnikalar*. Tashkent: Ijtimoiy soha.
9. Yusufov, S. (2017). *Deviant xulq va uning psixologik xususiyatlari*. Tashkent: Psixologiya.
10. Maqsudova, L. (2022). *Ijtimoiy ishda yoshlar bilan ishlashda innovatsion metodlar*. Tashkent: Ziyo Press.

NOGIRONLIKGA EGA BO'LGAN INSONLARNI HIMOYA QILISHNING ME'YORIY HUQUQIY ASOSLARI

Musurmonova Dilso'z Majid qizi

Samarqand davlat universitetining

Kattqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish ta'lim yo'nalishi talabasi:

*Ilmiy rahbar: **Ishmurodov Bunyod Farhodovich***

Samarqand davlat universitetining Kattqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya:Maqolada nogironlikka ega bo'lgan insonlarning huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari, xalqaro va milliy huquq tizimlaridagi normativ hujjatlar tahlil qilingan. O'zbekiston va xorijiy mamlakatlardagi tajribalar orqali nogironlar uchun teng huquqlarni ta'minlashga qaratilgan qonunlar va dasturlar ko'rib chiqildi. Xususan, AQSh va Evropa Ittifoqi tajribalaridagi ijtimoiy integratsiya, mehnat va ta'lim sohalaridagi qonunlar bilan O'zbekiston tajribasi o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar tahlil qilindi. Maqola, nogironlar huquqlarini himoya qilishda davlatlarning roli, qonunlarning samaradorligini oshirish va jamiyatda nogironlarga hurmat va e'tiborli munosabatni rivojlantirishga oid takliflarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar:Nogironlik, huquqlar, ijtimoiy himoya, O'zbekiston, AQSh, Evropa Ittifoqi, normativ hujjatlar, Konventsiya, mehnat huquqlari, ta'lim, integratsiya.

Kirish

Nogironlikka ega bo'lgan shaxslar jamiyatda teng huquqli a'zolar sifatida yashash huquqiga ega. Ular uchun yaratilgan me'yoriy huquqiy muhit, ijtimoiy integratsiya va teng imkoniyatlar ularning to'liq jamiyatda ishtirok etishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida nogironlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy hujjatlar mavjud. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan tasdiqlangan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konventsiya" (CRPD) nogironlarga nisbatan diskriminatsiyani yo'q qilish va ularning huquqlarini himoya qilishni talab qiladi. O'zbekistonda ham nogironlarning huquqlarini ta'minlash va ularning jamiyatda to'liq integratsiyasini amalga oshirishga yo'naltirilgan qonunlar va dasturlar ishlab chiqilgan.

Nogironlikka ega bo'lgan insonlarni himoya qilishning me'yoriy huquqiy asoslari har bir davlatda mavjud bo'lib, ular asosan inson huquqlari, tenglik va adolatga asoslangan qonunlar va xalqaro shartnomalarga tayangan holda ishlab chiqilgan. O'zbekiston Respublikasida nogironlikka ega bo'lgan insonlarni himoya qilishning bir qator me'yoriy huquqiy asoslari mavjud. Ular quyidagi hujjatlardan iborat:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi

O'zbekiston Konstitutsiyasida barcha fuqarolarning teng huquqliligi, jamiyatda farovonlikni ta'minlash, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish masalalari ko'rsatilgan. Masalan, 24-moddada "Har kim o'z huquqlari va erkinliklariga ega bo'lishga haqlidir", bu esa nogironlikka ega bo'lgan fuqarolarning ham teng huquqlilikni ta'minlaydi.

2. "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi BMT Konvensiyasi

2008-yilda O'zbekiston Nogironlar huquqlari to'g'risidagi BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilgan. Ushbu Konvensiya nogironlikka ega bo'lgan insonlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Konvensiya, xususan, nogironlikka ega bo'lgan shaxslarning ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat va madaniy faoliyatga teng huquqlarga ega bo'lishlarini ta'minlashni ko'zda tutadi.

3. "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni (1991-yil). Ushbu qonun nogironlikka ega bo'lgan fuqarolarni himoya qilish, ularning ijtimoiy himoyasi, tibbiy xizmat va turmush sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan. Qonunda nogironlarni ish bilan ta'minlash, ularning ijtimoiy xizmatlardan foydalanishi, tibbiy va pedagogik yordam olishlari uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rish belgilangan.

4. "Mehnat kodeksi"

O'zbekiston Mehnat kodeksi nogironlikka ega bo'lgan shaxslarning mehnat huquqlarini himoya qiladi. Xususan, nogironlarga ish beruvchilar tomonidan maxsus mehnat sharoitlari taqdim etilishi, kam ta'minlangan nogironlarga mehnat haqi, pensiya va nafaqa tizimi bo'yicha alohida imtiyozlar taqdim etilishi ko'zda tutiladi.

5. Ijtimoiy himoya va nafaqa to'g'risidagi qonunlar

Nogironlikka ega bo'lgan shaxslarga ijtimoiy nafaqalar, pensiyalar va boshqa ijtimoiy yordamlar taqdim etilishi me'yoriy huquqiy asosda amalga oshiriladi. Ushbu qonunlar, shuningdek, nogironlar uchun turar joy, transport va boshqa xizmatlarga chegirmalar kiritilishi haqida ham tartiblarni belgilaydi.

6. Nogironlarga xususiy xizmat ko'rsatish va ommaviy joylarda kirish imkoniyatlarini ta'minlash. O'zbekiston hukumati nogironlarning turar joylarida,

jamoat transportida va boshqa ijtimoiy infratuzilmalarda maxsus imkoniyatlarni yaratish bo'yicha qator normativ hujjatlar ishlab chiqqan. Bu esa nogironlar uchun hayot sifatini oshirishga yordam beradi. Nogironlikka ega bo'lgan insonlarni himoya qilishning me'yoriy huquqiy asoslari, shuningdek, nogironlarga nisbatan salbiy munosabatlarni bartaraf etish va jamiyatda ularning huquqlarini to'liq e'tirof etish maqsadida ijtimoiy faollikni oshirishni ham ko'zda tutadi.

Xalqaro huquqiy asoslar

Nogironlikka ega bo'lgan shaxslarni himoya qilishning birinchi asosiy qadamlaridan biri — xalqaro huquqiy normalar va konventsionalardir. 2006-yilda BMT tomonidan qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" (CRPD) nogironlarning jamiyatda teng huquqlarga ega bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu Konvensiya nogironlarni jamiyatda teng huquqlarga ega bo'lishlari uchun quyidagi prinsiplarni belgilaydi:

Tenglik va farqlashni yo'q qilish: Nogironlar boshqa fuqarolar bilan teng huquqlarga ega bo'lishi kerak. Ular uchun ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda to'liq imkoniyatlar yaratilishi zarur.

Muvozanatli integratsiya: Nogironlar jamiyatda to'liq integratsiyalashishi kerak. Bu ta'lim, ish, transport va boshqa sohalarda teng imkoniyatlar yaratishni ta'minlaydi.

Munosabatlar va kamsitishlarga qarshi kurash: Jamiyatdagi nogironlarga nisbatan salbiy stereotiplar va kamsitishlarni bartaraf etish zarur.

Xorijiy tajribalar

Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasi. AQShda Amerikaning Nogironlar uchun Xizmatlar To'g'risidagi Akti (Americans with Disabilities Act — ADA) 1990-yilda qabul qilindi. Ushbu qonun nogironlarga quyidagi huquqlarni taqdim etadi:

Mehnat huquqlari: Ish joylarida diskriminatsiya qilmaslik, nogironlarga ish sharoitlarini moslashtirish va ularni ishga joylashtirishda teng imkoniyatlar yaratish.

Jamoat joylari va transport: Nogironlar uchun jamoat joylarini va transport tizimini moslashtirish zarur. Bu, ayniqsa, jamoat transportlarida nogironlarga qulayliklar yaratishni o'z ichiga oladi.

Ta'lim: Nogironlar uchun ta'lim tizimi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalaridan tashqari, umumta'lim maktablarida ham maxsus ehtiyojlarga moslashtirilgan imkoniyatlar yaratish lozim.

Evropa Ittifoqi tajribasi

Evropa Ittifoqi 2010-yilda "Nogironlar uchun 2010-2020-yilgi strategiyasi"ni tasdiqladi. Ushbu strategiya quyidagi yo'nalishlarda nogironlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan:

Mehnat: Nogironlarni ish bilan ta'minlash, ish joylarida teng imkoniyatlar yaratish va ish beruvchilarga ko'maklashish.

Ta'lim: Ta'lim muassasalarida nogironlar uchun moslashtirishlar amalga oshirilishi, ta'limda tenglik ta'minlanishi.

Transport va infratuzilma: Nogironlar uchun jamoat transporti va infratuzilmani moslashtirish, shuningdek, ular uchun to'liq kirish imkoniyatini yaratish.

O'zbekiston tajribasi

O'zbekistonda nogironlar huquqlarini himoya qilish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. 2016-yilda "Nogironlar huquqlarini ta'minlash to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Ushbu qonun nogironlar uchun ijtimoiy himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash, ish bilan ta'minlash va boshqa sohalarda muhim o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan.

Ijtimoiy himoya: Nogironlar uchun ijtimoiy himoya tizimi, tibbiy yordam va rehabilitatsiya xizmatlari ko'rsatiladi. Bu, shuningdek, nogironlarning turmush sharoitlarini yaxshilashga yordam beradi.

Ta'lim: Nogironlar uchun maxsus ta'lim muassasalari tashkil etilgan va umumta'lim maktablarida nogiron o'quvchilarga maxsus sharoitlar yaratish nazarda tutilgan.

Mehnat: Nogironlarni ishga joylashtirish, maxsus ish joylari yaratish va ish sharoitlarini moslashtirish zarur.

Xulosa

Nogironlikka ega bo'lgan shaxslarni himoya qilishning me'yoriy huquqiy asoslari xalqaro va milliy huquq tizimlarida muhim o'rin tutadi. Xalqaro tajriba, xususan, AQSh va Evropa Ittifoqining nogironlar huquqlarini himoya qilishdagi yutuqlari O'zbekiston uchun ham o'rnatilgan bo'lishi mumkin. O'zbekistonning o'zida nogironlar huquqlarini ta'minlashga qaratilgan qonuniy va amaliy chora-tadbirlar rivojlanayotgan bo'lsa-da, bu sohada hali amalga oshirilishi kerak bo'lgan ko'plab ishlar mavjud. Nogironlarni jamiyatda to'liq va teng huquqli a'zolar sifatida integratsiyalash, ular uchun barcha sohalarda teng imkoniyatlar yaratish jamiyatning adolatli va inklyuziv rivojlanishiga xizmat qiladi.

Takliflar

1. Nogironlar uchun ta'lim va ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytirish, maxsus ehtiyojlarga moslashtirilgan infratuzilma yaratish.
2. Nogironlar uchun ijtimoiy himoya va rehabilitatsiya tizimlarini yanada takomillashtirish
3. Ta'lim tizimini nogironlar uchun to'liq moslashtirish, inkluziv ta'limni kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (2006). "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konventsiya". BMT, New York.
2. O'zbekiston Respublikasi (2016). "Nogironlar huquqlarini ta'minlash to'g'risida"gi Qonun. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
3. Amerikaning Nogironlar uchun Xizmatlar To'g'risidagi Akti (Americans with Disabilities Act — ADA). (1990). AQSh Kongressi.
4. Evropa Ittifoqi (2010). "Nogironlar uchun 2010-2020-yilgi strategiyasi". Evropa Komissiyasi, Bryussel.
5. Parisi, A. (2018). "Disability Rights and Law: International Legal Framework". Oxford University Press.
6. Lister, R. (2017). "Social Inclusion and Disability: A Global Perspective". Cambridge University Press.
7. Martin, J., & Williams, K. (2020). "Disability and Social Policy: A Comparative Review". Springer.
8. Shamsutdinova, N. (2021). "O'zbekistonda nogironlar huquqlari va ijtimoiy himoya tizimi". Toshkent: Yuridik Akademiya nashriyoti.
9. Batalova, A. (2019). "Integration of Disabled People in Society: Legal Approaches". Journal of Disability Policy Studies, 35(4), 201-215.
10. Johnson, M. (2017). "Disability Rights in the United States: From ADA to the Present". New York University Press.

**NOGIRONLIGI BO`LGAN SHAXSLARNING IJTIMOYIY
HIMOYASI VA IJTIMOYIY TA`MINOTI**

**SOCIAL PROTECTION AND SOCIAL SECURITY
OF PERSONS WITH DISABILITIES**

**СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА И СОЦИАЛЬНАЯ
ЗАЩИТА АНГЛИЙЦЕВ**

Usanova Mohidil Mardon qizi

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish ta'lim yo'nalishi talabasi;

E-mail: mohidiluralova4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada nogironligi bo`lgan shaxslarning ijtimoiy holati, nogironlik atamasining ta`riflari, nogironligi bo`lgan shaxslarga qanday moddiy ta`minlanishlari, O`zbekistondagi nogironligi bo`lgan shaxslarga moddiy ta`minlanishi va boshqa mamlakatlarda nogironlik taminoti keltirib o`tilgan. Nogironligi bo`lgan shaxslarni har tomonlama qo`llab-quvvatlash haqida gap brogan.

Kalit so`zlar: Nogironlik, ta`minot, ijtimoiy himoya, Jismoniy nogironlik, Eshitish nogironligi, Ko`rish nogironligi, O`rganish qiyinchiliklari, Nogironlik pensiyasi, Parvarish nafaqasi, Boquvchisini yo'qotganlik nafaqasi.

Abstract: In this article, the social status of people with disabilities, definitions of the term disability, how they provide financial support to people with disabilities, financial support for people with disabilities in Uzbekistan and disability support in other countries are mentioned. . They talked about providing all-round support to people with disabilities.

Key words: Disability, maintenance, social protection, Physical disability, Hearing disability, Visual disability, Learning difficulties, Disability pension, Caring allowance, Survivor's allowance.

Резюме: В данной статье рассматривается социальный статус инвалидов, определения понятия инвалидности, способы оказания финансовой поддержки инвалидам, финансовая поддержка инвалидов в Узбекистане и поддержка инвалидов в других странах. Обсудили вопросы оказания всех видов поддержки гражданам с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: Инвалидность, уход, социальная защита, Физическая инвалидность, Нарушение слуха, Нарушение зрения, Неспособность к

обучению, Пособие по инвалидности, Пособие по уходу, Пособие по потере кормильца.

KIRISH

Nogironlik – bu tibbiy tashxis emas

Birinchi navbatda, nogironlik bu tibbiy emas balki itimoiy tushuncha ekanligini anglashimiz kerak! Afsuski, hali ham O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-yanvar kuchga kirgan O‘RQ-641-son «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonunida nogironlikning tibbiy tushunchasi saqlanib qolgan:

«**nogironligi bo‘lgan shaxs** — ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to‘liq va samarali ishtirok etish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan shaxs».[1]

Nogironligi bor shaxslar (yoki nogironlar) — bu shaxslar turli xil jismoniy, ruhiy, intellektual yoki sezgi cheklovlari (nogironlik) sababli hayotda kundalik faoliyatlarni bajarishda cheklovlarga duch kelishi mumkin. Nogironlik holati har xil shakllarda bo‘lishi mumkin, masalan:

1. Jismoniy nogironlik – bu shaxslarning jismoniy harakatlanishida yoki kuch ishlatishida cheklovlar mavjudligini anglatadi. Misol uchun, nogiron aravachasidan foydalanadigan yoki qo‘llar yoki oyoqlarda cheklovlarga ega odamlar.

2. Eshitish nogironligi – eshitish qobiliyatida cheklovlar bo‘lgan shaxslar. Bunga eshitish qobiliyati past yoki butunlay eshitish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan shaxslar kiradi.

3. Ko‘rish nogironligi– ko‘zi ojiz yoki ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar.

4. Ruhiy va aqliy nogironlik– bu odamlar aqliy rivojlanishda yoki ruhiy salomatlikda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bunga autizm, Daun sindromi, ruhiy tushkunlik, bipolyar buzilish kabi kasalliklar kiradi.

5. O‘rganish qiyinchiliklari– disleksiya, diskalkuliya kabi o‘rganish jarayonida qiyinchiliklarga duch keladigan shaxslar.

Asosiy qism

Nogironligi bor shaxslar turli madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy to‘siqlarga duch kelishadi. Shu sababli ularning ehtiyojlarini qondirish uchun jamiyatda nogironlar huquqlarini himoya qilish, qulay infratuzilma yaratish va ularga mos sharoitlar yaratish muhimdir.

Nogironlik pensiyalari qanday shartlarda tayinlanadi? Nogironlik pensiyalari qonunchilikda belgilangan tartibda I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar deb topilgan shaxslarga, shuningdek Chernobil AESdagi avariya tufayli

mayib bo'lish yoki kasallik oqibatida III guruh nogironligi bo'lgan shaxslar deb topilgan shaxslarga tayinlanadi. Nogironlik pensiyasini tayinlash uchun ish staji talab qilinadimi? Mehnatda mayiblanganda yoki kasb kasalligiga uchraganda beriladigan nogironlik pensiyalari ish stajidan qat'i nazar tayinlanadi.[6]

O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarga beriladigan to'lovlar miqdori 2024-yil 1-sentyabrdan oshirildi. Quyidagi to'lovlar belgilangan:

1. Nogironlik pensiyasi: I guruh nogironligi uchun oyiga 1 027 000 so'm, II guruh nogironligi uchun 920 000 so'm, va bolalikdan nogironligi bo'lgan shaxslarga ham 920 000 so'm miqdorida to'lanadi.

2. Parvarish nafaqasi: Nogironligi bo'lgan bolalar uchun ularni parvarish qilayotgan qonuniy vakillarga oyiga 745 000 so'm ajratiladi.

3. Boquvchisini yo'qotganlik nafaqasi: Bir nafar mehnatga qobiliyatsiz oila a'zosi uchun oyiga 745 000 so'm va qo'shimcha har bir oila a'zosi uchun qo'shimcha 244 000 so'mdan to'lanadi.[2]

Bu to'lovlar davlat tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish uchun amalga oshirilmoqda. Mazkur to'lovlar miqdori va boshqa ijtimoiy yordam choralaridir.

Rivojlangan mamlakatlarda nogironlarga beriladigan to'lovlar va moliyaviy yordam tizimi odatda har bir davlatning ijtimoiy himoya siyosatiga bog'liq bo'lib, nogironlar uchun turli imtiyozlar, nafaqalar va yordam dasturlari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Quyida ayrim rivojlangan davlatlarda mavjud bo'lgan asosiy to'lov va yordam turlari keltirilgan:

1. AQSH:

- SSDI (Social Security Disability Insurance): Bu to'lov mehnat tajribasiga ega bo'lgan, ammo nogironligi sababli ishlay olmaydigan shaxslarga mo'ljallangan. Ish staji va ilgari to'langan soliqlarga asoslanib to'lanadi.

- SSI (Supplemental Security Income): Nogironlar, keksa odamlar va kam ta'minlangan shaxslar uchun mo'ljallangan nafaqa. Daromad darajasi va moliyaviy ehtiyojlar asosida belgilanadi.

- Medicaid va Medicare: Nogiron shaxslar uchun tibbiy yordam dasturlari, ularning tibbiy xarajatlarini qisman yoki to'liq qoplashga yordam beradi.

2. Buyuk Britaniya:

- PIP (Personal Independence Payment): Nogironlar va jismoniy imkoniyati cheklanganlarga o'z ehtiyojlari va parvarishlariga yordam sifatida to'lanadi.

- Employment and Support Allowance (ESA): Nogironligi yoki sog'ligi sababli ishlashga yaroqsiz bo'lgan shaxslarga beriladigan yordam puli.

- ****Universal Credit****: Nogiron shaxslarga va kam daromadli oilalarga yordam sifatida to‘lanadi va yashash xarajatlari uchun qoplanadi.

3. Germaniya:

-Sotsial-pensiyalar va nafaqalar: Nogironlar uchun maxsus nafaqa tizimi mavjud bo‘lib, bu sog‘liq va ehtiyoj darajasiga qarab belgilanadi.

-Grundsicherung: Ishlay olmaydigan yoki nogironligi sababli past daromadga ega shaxslarga beriladigan yashash uchun yordam dasturi.

-Tibbiy sug‘urta (Gesetzliche Krankenversicherung): Tibbiy xarajatlarni qoplashda yordam beradi va nogironlarga qo‘shimcha imtiyozlar beradi.

4. Yaponiya:

-Shakai Hoken (Social Insurance): Nogironlarga ijtimoiy sug‘urta orqali yordam ko‘rsatiladi, shu jumladan tibbiy xizmatlar va nafaqalar.

- Seikatsu Hogo (Life Protection): Kambag‘al va nogironlar uchun moliyaviy yordam dasturi bo‘lib, yashash xarajatlarini qoplash uchun mo‘ljallangan.

5. Kanada:

-Kanada Pension Plan Disability Benefit (CPPD): Bu to‘lov mehnat tajribasiga ega bo‘lgan, lekin nogironligi sababli ishlay olmaydigan shaxslarga to‘lanadi.

- Disability Tax Credit: Soliq imtiyozi bo‘lib, nogironlarga daromad solig‘idan ozod bo‘lish imkonini beradi.

- Employment Insurance (EI) Sickness Benefits: Ishlay olmaydigan nogiron shaxslarga qisqa muddatli yordam puli.

Bu mamlakatlarda nogironlarga beriladigan yordam tizimlari murakkab va ko‘p qatlamli bo‘lib, ba‘zilariga yordam va imtiyozlar uchun davlat tashkilotlari orqali ariza topshirish talab qilinadi. Shu bilan birga, ba‘zi dasturlar uchun nogironlik darajasini tasdiqlovchi tibbiy hujjatlar ham zarur.

Nogironligi bo‘lgan shaxslarga yordam ko‘rsatish uchun turli davlat tashkilotlari, xalqaro tashkilotlar va nodavlat tashkilotlari tomonidan keng qamrovli dasturlar va xizmatlar mavjud.

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytishimiz lozimki O‘zbekiston Respublikasida har bir fuqorolarga qaratilgan e‘tibor yuqori darajada ularning dini, irqi, millati, ijtimoiy hayotidan qat‘iy nazar ularning huquq va erkinliklari kafolatlangan. Bunday e‘tibordan nogironligi bo‘lgan shaxslar ham chetda qolmagan ular ham sport, axborot texnologiyalari, robo texnologiyalar, ta‘lim va boshqa sohalarida ham o‘z o‘rniga ega bo‘lib hisoblanadi va ularning muvofaqiyatlari ham munosib taqdirlanadi

Ularni uy joy bilan ta'minlash ham davlat tasavvurida nazorat qilinadi. Sog'lig'iga bo'lgan e'tibor esa alohida etibordadir ularga kerak bo'ladigan dori-darmon vositalari, nogironlik aravachalari, eshitish moslamalari ham davlat tomonidan taqdim e'tiladi. Yangilangan O'zbekistonimizda hattoki nogironligi bor shaxslarga nisbatan nogironlik so'zi yoki ularni kamsitadigan so'zlar aytilsa ular jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-yanvar kuchga kirgan O'RQ-641-son «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi qonun.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 12.08.2024 yildagi PF-108-son Ish haqi, pensiyalar va nafaqalar miqdorini oshirish to'g'risida qonun.
3. O'zbekiston Respublikasida imtiyozli pensiya ta'minoti to'g'risida [normativ hujjatlar to'plami], T., 1994;
4. O'zbekiston Respublikasining Davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi qonunga sharhlar, T., 1996.
5. www.lex.uz

**DEVIANT XULQ-ATVORGA EGA BOLALARNING IJTIMOİY
YORDAM KO`RSATISH**

PROVIDING SOCIAL ASSISTANCE OF CHILDREN
WITH DEVIANT BEHAVIOR

ОКАЗАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ С
ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Usanova Mohidil Mardon qizi

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish ta'lim yo'nalishi talabasi;

E-mail: mohidiluralova4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulq-atvorga ega bolalarning ijtimoiy yordam ko'rsatish haqida o'zbekistonda va boshqa mamlakatlarda tadqiqotlardan misollar keltirilgan, bolalarning deviant xulq-atvorlilar haqida turli xil huquqshunos olimlarning bu boradagi turlicha qarashlari, voyaga yetmaganlar tomonidan ahloqsizlik xatti-harakatlarini sodir qilishga oilani roli muhimligi haqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: xulq-atvor, deviant, boalalar, oila, jamiyat, bilimlar, tajriba, individual, psixologik, muammo, deviatsiya.

Abstract: This article presents examples of research in Uzbekistan and other countries about providing social assistance to children with deviant behavior, the different views of different legal scholars about children with deviant behavior, and the possibility of committing immoral behavior by minors. the importance of the role of the family is discussed

Key words: behavior, deviant, values, family, society, knowledge, experience, individual, psychological, problem, deviation.

Аннотация: В данной статье представлены примеры исследований в Узбекистане и других странах по вопросам оказания социальной помощи детям с девиантным поведением, различные взгляды разных ученых-правоведов на детей с девиантным поведением, возможность совершения несовершеннолетними аморального поведения. обсуждается важность роли семьи

Ключевые слова: поведение, девиант, ценности, семья, общество, знания, опыт, личность, психологическая, проблема, девиация.

KIRISH

Bolalardagi deviant xulq-atvor fenomeni jamiyat me'yorlari va umidlaridan ajralib turadigan keng ko'lamli harakatlarni o'z ichiga oladi. Bunday xatti-harakatlar turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin, jumladan, tajovuzkorlik, darsdan ketish va huquqbuzarlik, ko'pincha atrof-muhit omillari, oilaviy dinamika, tengdoshlar ta'siri va individual psixologik muammolarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ushbu xatti-harakatlarning asosiy sabablarini tushunish nafaqat simptomlarni, balki asosiy sabablarni ham hal qiluvchi samarali reabilitatsiya strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhimdir. Ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya yondashuvibu bolalarni jamiyatga qayta integratsiyalashuviga yordam berish uchun ta'lim, ijtimoiy va psixologik tadbirlarni birlashtirgan holda yaxlit istiqbolga urg'u beradi. Ushbu yondashuv deviant xulq-atvor nafaqat individual patologiyaning aksi, balki ko'pincha keng qamrovli yechimlarni talab qiladigan kengroq tizimli muammolarni ko'rsatishini tan oladi.

ASOSIY QISM

Oilalardagi ota yoki ona ichuvchi yoki ma'naviy axloqsizlik bilan ajralib turadi. Bunda nazarimizda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir qilinayotgan jinoyatchilikka qarshi kurash hamda uning oldini olish birinchi navbatda oila ahloqini qadriyatlarimizga moslashtirishdan boshlashga to'g'ri keladi. Shu o'rinda turli xil huquqshunos olimlarning bu boradagi turlicha qarashlari mavjud bo'lib, bularning barchasi voyaga yetmaganlar tomonidan ahloqsizlik xatti-harakatlarini sodir qilishga oilani roli muhimligi haqida so'z yuritiladi. Jumladan, V.Ya.Rubalskaya tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, 47 % voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi ota onaning salbiy ta'siri yoki befarqligining, 14,8 % oilada hamjihatlik yo'qligining, 38,3% ota yoki onani yo'qligining, 23,5 % kattalarning loqaydligi tufayli jinoyat sodir etishning asosini tashkil etadi¹. Oiladagi tanqid va kamsitilishlar ham bolaning ruhiyatiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu jarayon ham bolaning normal faoliyatiga salbiy ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Shunday qilib, boladagi salbiy illatlarni oldini olish va ularni bartaraf etishda quyidagilarga e'tiborni qaratish zarur: - birinchi o'rinda, har bir yosh davrni o'ziga xos psixologik rivojlanish darajalarini aniqlab olish lozim. - ikkinchi o'rinda, bolani tarbiyasidagi sodir bo'layotgan salbiy o'zgarishlarni o'rganib chiqish kerak. -

¹ „Yoshlar sotsiologiyasi“ o'quv qo'llanma

uchinchi o'rinda, tarbiyasi og'ir bolalarning psixologik rivojlanishini me'yorlashtirishga yo'naltirilgan maxsus tadbirlarni ishlab chiqish lozimdir.²

Yoshlar bilan ishlashdagi asosiy vazifalar

1. Ijtimoiy yetimlik va uni vujudga kelish sabablarini oldini olish
2. Noqobil va notinch oilalarda tarbiyalanayotgan voyaga yetmaganlarni o'rganish.

3. IIB ta'lim muassasalari va boshqa milliy institutlar bilan hamkorlikdagi ishlarni takomillashtirish.

O'smirlik yoshida deviatsiya namoyon bo'lishining tinimsiz oshib borishi ijtimoiy ishchi oldiga bu o'smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbiriq etish vazifasini qo'yadi. Ilmiy nazariy va amaliyotda ikki asosiy texnologiya-profilaktika va rehabilitatsiya keng tarqalgan.

Bolalarning tengdoshlari va kattalar bilan ijobiy munosabatda bo'lish qobiliyatini oshirish uchun ijtimoiy ko'nikmalarni o'qitish rehabilitatsiya jarayoniga kiritilishi kerak. Muloqot, hamdardlik va nizolarni hal qilishga qaratilgan seminarlar munosabatlarni yaxshilashga yordam beradigan va deviant xatti-harakatlar holatlarini kamaytiradigan qimmatli ko'nikmalarni berishi mumkin. Guruh faoliyatida ishtirok etishni rag'batlantirish ijtimoiy o'zaro ta'sirni rivojlantiradi va bolalarga bu ko'nikmalarni real dunyo sharoitida qo'llash imkonini beradi. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qo'shimcha ravishda, ta'lim tadbirlari akademik muvaffaqiyatni ta'minlash uchun zarurdir. rivojlantirishga qo'shimcha ravishda, ta'lim tadbirlari akademik muvaffaqiyatni ta'minlash uchun zarurdir.

Deviant xulq atvorni ijtimoiy pedagogik xususiyatlari va kelib chiqishining sabablarini atroflicha yoritish natijasida shuni xulosa qilish mumkinki: Birinchidan, bugungi glaballashuv jarayonida jamiyatning eng kichik bo'g'ini bo'lmish oilaning funksional vazifalarini bajarishdagi oqsashlari, ota-onaning oiladagi o'rnining ma'lum ma'noda susayishi, ertangi kunimiz bo'lgan yoshlarni xulqidagi og'ishlarni kelib chiqishiga va buni odatiy hayot shakli sifatida ko'rishga sabab bo'lmoqda. Ikkinchidan, deviant xulq atvor holatlarini oldini olish bo'yicha olib borilgan texnologiyalardan samarali foydalanish yangi va zamonaviy yondoshuvlar ishlab chiqilishi zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Uchinchidan, deviant xulq atvorni jamiyatdan yo'q qilib bo'lmaydi, lekin shu bilan birga, ular jamiyat hayotida

² G'aniyeva. M.X., Latipova. N.M. va boshqalar. O'zbekiston Respublikasi. Jamoatchilik fikrini o'rganish "Ijtimoiy fikr" Markazi. Oila Ma'naviyati. O'quv qo'llanma. Toshkent.:2007. 1-Bob. –B.27.

odamlarni qoniqtirmaydigan va talab qilinmaydigan vaziyatlarda inqiroz fonida yuzaga keladi. To‘rtinchidan, deviant xatti-harakatlarning oldini olish va uning sabablarini bartaraf etish uchun bugungi kunda yoshlarga tushunadigan va umumiy manfaatlarga ega bo‘lgan guruhlarini topishda yordam berish bilan harakterlanadi. Misol sifatida musiqa, sport maktabiga yoki sport to‘garaklariga yo‘naltirish. Bularning barchasi shaxsning ishtiyoqi va qiziqishlariga bog‘liq. Beshinchidan, o‘smirlik davridadi deviant xulqqa moyillik, ulardagi tajavvuzkorlik, xavotirlanish, xissiy zo‘riqish holatlari bilan bog‘liq hisoblanib, ularning emotsional holatlari deviantlikni yuzaga keltiruvchi asosiy sabab sifatida harakterlanadi. Uchinchi, deviant xulq-atvorni jamiyatdan yo‘q qilib bo‘lmaydi, lekin shu bilan birga, ular jamiyat hayotida odamlarni qoniqtirmaydigan va talab qilinmaydigan vaziyatlarda inqiroz fonida yuzaga keladi. To‘rtinchidan, deviant xatti-harakatlarning oldini olish va uning sabablarini bartaraf etish uchun bugungi kunda yoshlarga tushunadigan va umumiy manfaatlarga ega bo‘lgan guruhlarini topishda yordam berish bilan harakterlanadi. Misol sifatida musiqa, sport maktabiga yoki sport to‘garaklariga yo‘naltirish. Bularning barchasi shaxsning ishtiyoqi va qiziqishlariga bog‘liq. Beshinchidan, o‘smirlik davridadi deviant xulqqa moyillik, ulardagi tajavvuzkorlik, xavotirlanish, xissiy zo‘riqish holatlari bilan bog‘liq hisoblanib, ularning emotsional holatlari deviantlikni yuzaga keltiruvchi asosiy sabab sifatida harakterlanadi.³

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki deviant xulqli bolalar bilan ijtimoiy ish olib borishda avallo oila muhitini yaxshilash zarur. bugungi kunda qurish rejalashtirilayotgan Yangi O‘zbekistonni barpo etish uchun barkamol insonni tarbiyalamog‘imiz zarur. Buning uchun esa xulqida salbiy tomonga og‘ish bo‘lgan bolalarning reabilitatsiyasi va profilaktikasiga bo‘lgan e‘tiborni kuchaytirishimiz, bu ishlarni amalga oshirish uchun barcha chora-tadbirlarni kuchaytirish va kerakli shart-sharoitlarni yaratib berishimiz lozim. Bundan tashqari, o‘z kasbining mohirlari bo‘lgan malakali pedagoglarni yetishtirish uchun bilim berishni yanada chuqurlashtirish, oliy o‘quv yurtlarida o‘rganilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda qo‘llay olishlari uchun imkoniyatlar eshigini ochish lozim. Qo‘shimcha tarzda shuni aytib o‘tish kerakki, deviant xulq-atvorli bolalar o‘sib-unadigan oila atalmish dargohni va oiladagi bolalar

³ „Deviant xulq-atvor psixologiyasi“ L.M.Xakimova.Toshkent 2014.

ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi turli xil noxush vaziyatlarning oldini olish maqsadida oila institutlarining faoliyatini yanada kengaytirish lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. „Yoshlar sotsiologiyasi” o'quv qo'llanma
2. CH.Lombrozoning „Jinoyat va fohisha ayol” haqidagi asari
3. „Deviant xulq-atvor psixologiyasi” L.M.Xakimova.Toshkent 2014.
4. G'aniyeva. M.X., Latipova. N.M. va boshqalar. O'zbekiston Respublikasi. Jamoatchilik fikrini o'rganish “Ijtimoiy fikr” Markazi. Oila Ma'naviyati. O'quv qo'llanma. Toshkent.:2007. 1-Bob. –B.27.

O'ZINI-O'ZI BOSHQARISH ORGANLARI VA TASHKILOTLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Eshnazarova Madina Ilhom qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

G'aniyeva Dinara Muzaffar qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

Ilmiy raxbar: Ibragimov Jahongir Toshniyozovich

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari - fuqarolarning xalq hokimiyatini bevosita amalga oshirishi, davlat va jamiyat ishlarida to'g'ridan -to'g'ri ishtirok etishi vositalaridan biri. Asosiy vazifasi fuqarolarni mahalliy ahamiyatga bog'liq masalalarni hal qilishda mustaqil faoliyat olib borishini ta'minlashdir. Fuqarolar yig'ini — fuqarolar o'zini-o'zi boshqarishining yuqori organi bo'lib, aholi manfaatlarini ifodalash va uning nomidan tegishli hududda amal qiluvchi qarorlar qabul qilish huquqiga ega. Fuqarolar yig'inida 18 yoshga to'lgan hamda shaharcha, qishloq, ovul va mahalla hududida doimiy yashayotgan shaxslar qatnashadi. "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonunda shaharcha, qishloq, ovul fuqarolar yig'ini va shahardagi mahalla fuqarolar yig'inining vakolatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari, shahar, qishloq, ovul, mahalla, xalq deputatlari, Xorij tajribasi

Kirish

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari - fuqarolarning xalq hokimiyatini bevosita amalga oshirishi, davlat va jamiyat ishlarida to'g'ridan -to'g'ri ishtirok etishi vositalaridan biri. Asosiy vazifasi fuqarolarni mahalliy ahamiyatga bog'liq masalalarni hal qilishda mustaqil faoliyat olib borishini ta'minlashdir. «Boshqaruv vazifalarining asosiy qismini markazdan viloyatlarga, viloyatlardan shahar – tumanlardagi davlat va boshqaruv idoralariga o'tishini ta'minlash darkor. Shu tariqa bu bosqich asta-sekin o'z-o'zini boshqarish jamoatchilik tashkilotlariga ham yetib boradi», degan edi Prezident I.A.Karimov

O‘zbekiston Respublikasi¹ Oliy Majlisining 1995-yil 23-24-fevral kunlari bo‘lib o‘tgan birinchi sessiyasida. Bu yo‘l bevosita mamlakatimizda fuqarolik jamiyati shakllanishi va fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish tamoyilining bosh yo‘nalishiga aylanib qoldi.ⁱ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (105-modda) va "Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida"²ⁱⁱ(yangi tahriri) O‘zbekiston Respublikasining qonuni (2013-yil 22-aprel)da Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari huquqiy holati ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu qonunga ko‘ra, Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari quyidagilardir: shaharcha, qishloq, ovul fuqarolarining , shuningdek, shahar, shaharcha, qishloq va ovuldagi mahalla fuqarolarining yig‘ini; fuqarolar yig‘inining kengashi; fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalar; fuqarolar yig‘inining taftish komissiyasi; tuman markazidan olisda joylashgan va borish qiyin bo‘lgan shaharchalar, qishloqlar va ovullarda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda tuziladigan ma‘muriy komissiya. Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi. Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari yuridik shaxs huquqlaridan foydalanadi, namunadagi muhrga ega bo‘ladi va mahalliy davlat hokimiyati organlarida ro‘yxatga olinishi kerak. Darhaqiqat, mahalla – O‘rta Osiyoda shaharlar ichidagi hududiy birlik bo‘lib, u bizga o‘tmishdan meros bo‘lib qolgan. Arablar istilosi va islom dini qabul qilinganidan ancha ilgari paydo bo‘lgan mahalla cheklangan hududda istiqomat qiluvchi odamlar birlashmasi bo‘lib, unda odamlar faqat qo‘shnichilik rishtalari bilan emas, balki yuzlab yillar davomida yaratilgan ichki tartib-qoida, ma‘naviy-axloqiy normalar, urf-odatlar va an‘analar bilan belgilangan. Shuning uchun ham undan minglab kishilarni faol ijtimoiy hayotga jalb etishning samarali vositasi sifatida foydalanish lozim. O‘zbekistonda 10 mingdan ortiq Fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari faoliyat ko‘rsatmoqda. Fuqarolar yig‘ini organlarini va ularning mansabdor shaxslarini saylash fuqarolarning qonunda belgilangan saylov huquqlari kafolatlarini ta‘minlagan holda, umumiy, teng va to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin yoki ochiq ovoz berish yo‘li bilan amalga oshiriladi. "Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to‘g‘risida" qonun qabul qilingan. Fuqarolar yig‘ini — fuqarolar o‘zini-o‘zi boshqarishining yuqori organi bo‘lib, aholi manfaatlarini ifodalash va uning nomidan tegishli hududda amal qiluvchi qarorlar qabul qilish huquqiga ega. Fuqarolar yig‘inida 18 yoshga to‘lgan hamda shaharcha, qishloq, ovul

¹ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: "O‘zbekiston", 1992

² O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.; "O‘zbekiston".2023

va mahalla hududida doimiy yashayotgan shaxslar qatnashadi. "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonunda shaharcha, qishloq, ovul fuqarolar yig'ini va shahardagi mahalla fuqarolar yig'inining vakolatlari ko'rsatilgan. Fuqarolar yig'inining qarorlarini bajarish va fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlarining fuqarolar yig'inlari oraliq davridagi joriy faoliyatini amalga oshirish uchun fuqarolar yig'inining raisi (oqsoqoli), uning maslahatchilari, fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalarning raislari va yig'inning mas'ul kotibidan iborat tarkibda fuqarolar yig'inining kengashi tuziladi. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining faoliyatini tashkil etishni uning kengashi hamda fuqarolar yig'inining raisi (oqsoqoli) amalga oshiradi. Fuqarolar yig'ini kengashi o'z devoniga ega bo'lishi mumkin, uning xodimlari soni yig'in tomonidan belgilanadi. Fuqarolar yig'inining raisi (oqsoqoli), mas'ul kotibi va kengash devoni xodimlari fuqarolar yig'inining mablag'lari hisobiga ham, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mahalliy byudjet mablag'lari hisobiga ham ta'minlanishi mumkin. Taftish komissiyasi Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari moliyaxo'jalik faoliyatini tekshirish uchun tuziladi. Ma'muriy komissiya ma'muriy huquqbuzarliklarga oid o'z vakolatlari doirasidagi ishlarni ko'rib chiqish uchun tuziladi. Mahallalarni rivojlantirish yo'nalishlari O'zbekiston respublikasida fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari tizimini yanada takomillashtirishdan maqsad – mahalalarning jamiyat boshqaruvidagi o'rni va faoliyati samaradorligini oshirish, fuqarolar yig'inlari ishini tashkil etishning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish, mahalla institutini aholiga eng yaqin va xalqchil tuzilmaga aylantirish, fuqarolar yig'inlarining manfaatlarini ifoda etadigan uyushmaga birlashish huquqlarini ro'yobga chiqarish, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirishdir. Xorij tajribasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, aksariyat mamlakatlarda fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyati maxsus qonunlar bilan tartibga solinib, har bir munitsipal boshqaruvning o'z byudjeti shakllantirilgan.

Xususan:

Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning ikkita asosiy modeli mavjud bo'lib, ular – Anglo-sakson modeli va Yevropa modeli.

Buyuk Britaniya, AQSH, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya kabi davlatlarda keng tarqalgan mahalliy o'zini-o'zi boshqarishning Anglo-Sakson modeli fuqarolar o'zini-o'zi boshqarishning mustaqilligi birinchi navbatda aholi tomonidan boshqarilishi, mahalliy davlat organlari va davlat ma'muriyati vakillarining ishtirok

etmasligi bilan ajralib turadi. Mahalliy boshqaruvning asosiy prinsipi - "ijobiy tartibga solish prinsipi" bo'lib, qonun doirasida va berilgan vakolatlar doirasida mustaqil harakat qilishni bildiradi.

Munitsipal boshqaruv organi quyidagi yo'nalishlarda faoliyat yuritadi:

- 1) Munitsipalitetga qarashli hududni rivojlantirish;
- 2) Soliqlar va to'lovlar orqali o'z byudjetini shakllantirish;
- 3) Sotsial xizmat ko'rsatish shakllarining aholiga qulay turlarini joriy qilish;
- 4) Jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritish;
- 5) Aholining turli qatlamlarini qo'llab-quvatlash maqsadida xayriya tadbirlarini uyushtirish;
- 6) Hududidagi yuridik shaxslar, kompaniyalar hamda ishlab chiqaruvchilarning xomiyiligini ta'minlash maqsadida elektron hamkorlikni amalga oshirish

Shvesiyada 290 ta mahalliy o'zini-o'zi boshqaruv organi bo'lib kommuna deb nomlanadi. Kommunalarni uyushmasi Svenska kommunfurbundet deyiladi. "Mahalliy o'zini-o'zi boshqaruv to'g'risida" gi qonunga muvofiq kommunalar xudud infratuzilmasini shakllantirishda autsorsing xizmatlaridan foydalanishadi. Kommunalarda 18 yoshdan 80 yoshgacha bo'lgan fuqarolar ishlashi mumkin bo'lib, xudud infratuzilmasi kommuna byudjeti asosida rivojlantiriladi.

Latviya Respublikasida "O'zini-o'zi boshqaruv to'g'risida" gi Qonun 1994 yilda qabul qilingan bo'lib, 100-moddasida o'zini-o'zi boshqaruv organlarining davlat organlari bilan o'zaro hamkorligi kelishuv asosida amalga oshirilishi belgilangan.

O'zaro hamkorlik kelishuvida quyidagilar ko'rsatiladi:

- 1) hamkorlik maqsadlari;
- 2) hamkorlik shakli;
- 3) umumiy maqsadga erishishda har bir o'zini o'zi boshqarish organining moliyaviy va mulkiy ishtiroki;
- 4) hamkorlik kengashini tuzish va vakolatlarini belgilash;
- 5) hamkorlik shartnomasini bekor qilish tartibi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tizimini yanada takomillashtirishda mahalla fuqarolar yig'inlari raislari huquqiy maqomini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatiga qonunga xilof ravishda aralashganlik, fuqarolar yig'ini qarorini bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlik hamda fuqarolar

yig'ini raisi faoliyatining kafolatlarini buzganlik uchun qonunchiligimizga ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi normani kiritish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: "O'zbekiston", 1992.
 2. Karimov I. A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T. 1. - T.: "O'zbekiston", 1996.
 3. Karimov I. A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T.2. - T.: "O'zbekiston" 1996. 18.
 4. Sharifxo'jayev M. O'zbekiston: Yangi g'oyalar, yangi yutuqlar. -T.: "Sharq", 2002
 5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: "O'zbekiston", 2023
-

ELECTRONIC PORTFOLIO SYSTEM AS A MEANS TO FOSTER STUDENTS' METACOGNITIVE THINKING

Rasulov Erkin Madraimovich

Kokand State Pedagogical Institute,

doctoral student

ph.: 90-293-03-88 e-mail: erkinrasulov1807@kspi.uz

ORCID: 0000-0003-0120-3865

Annotation: The electronic portfolio system is a powerful tool for developing metacognitive thinking in students. This paper examines the use of e-portfolio systems as a means of enhancing metacognitive thinking in students, and reviews and analyzes the valuable literature on approaches that influence learning outcomes.

Keywords: Electronic portfolio, metacognitive thinking, educational technology, personal development, technology improvement.

Introduction. Rapidly evolving digital technologies have transformed various aspects of education, and the integration of electronic portfolio systems has emerged as a promising approach to developing metacognitive thinking in students. Metacognitive, that is, the ability to think about independent learning processes and strategies, is an important skill that enables students to become self-directed, lifelong learners.

This article analyzes and explores the potential of electronic portfolio systems in developing metacognitive thinking in modern education. By providing students with a dynamic and accessible platform for documenting their learning, these systems encourage them to actively participate in self-reflection, goal setting, and assessment of their achievements. The digital nature of electronic portfolios allows for the seamless integration of multimedia resources, which further enhances the accuracy and richness of the learning experience.

Through the lens of empirical research and case studies, this article explores the unique ways in which electronic portfolio systems promote metacognitive development. It explores design principles and implementation strategies that optimize the effectiveness of these tools in developing students' ability to monitor, track, organize, and improve their own learning. As a result, this article aims to provide valuable insights for educators, instructional designers, and policymakers

seeking to harness the power of technology to foster the metacognitive skills necessary for 21st-century student success.

Appendix 1 to the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 824 dated December 31, 2020 “On measures to improve the system related to the organization of the educational process in higher educational institutions” states that “Assessment methods include written, oral, practical work, projects, portfolios and tests that reflect and confirm the student's achievements within the subject or module. The assessment criterion must reflect the achievement of the learning outcome.” [1] A number of works are being carried out in higher educational institutions of our republic to ensure the implementation of this resolution. The inclusion of a student portfolio as part of assessment methods is of great importance in today's era of developed information technologies. The creation and effective use of a student portfolio is an urgent and problematic issue today.

Metacognitive thinking involves the awareness and understanding of one's own cognitive processes. It is the ability to reflect on one's own thinking, to plan, monitor, and evaluate learning and problem-solving strategies. The development of metacognitive thinking begins in early childhood, as children begin to become aware of their own mental states and the strategies they use to learn and solve problems. As children grow older, their metacognitive abilities become more sophisticated, allowing them to better organize their learning, set goals, and adapt their strategies to different situations. The development of metacognitive thinking is essential for academic success because it allows people to self-regulate and learn effectively.[2]

Literature review and methods. Electronic portfolio systems (EPS) are receiving a lot of attention and interest in the field of education because they offer a comprehensive approach to developing students' metacognitive thinking. Many studies have examined the potential of e-portfolios in developing students' metacognitive thinking. Research consistently shows that e-portfolios can develop these skills and serve as a medium for reflecting on knowledge and achievements. According to Barrett, EPS facilitates continuous self-assessment and goal setting, important components of metacognitive thinking.[4] Furthermore, as other researchers have noted, EPT allows students to systematically document and reflect on their learning experiences, which can promote deeper cognitive engagement and self-regulation.

Scholars such as Butler and Philippa emphasize how e-portfolios provide students with the opportunity to actively participate in the learning process, document their achievements, and reflect on their own learning growth..[5] These

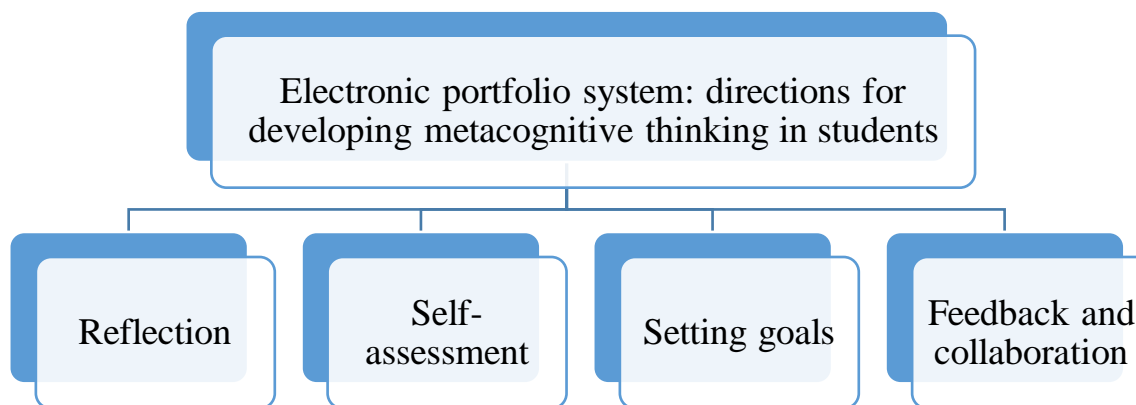
reflective processes are fundamental to the development of metacognitive thinking, as they encourage students to monitor their learning, identify strengths and weaknesses, and implement ways to improve.

Furthermore, research by Nafari et al. suggests that the flexibility and multimedia capabilities of e-portfolios allow students to showcase their learning in a variety of formats, further enhancing their metacognitive skills in organizing and presenting their work.[6] By organizing their work, setting goals, and receiving feedback in an electronic portfolio system, students gain a deeper understanding of their learning processes.

Overall, the literature emphasizes the important potential of e-portfolio systems in developing metacognitive thinking in students, providing them with tools and strategies to become self-directed and logically thinking students.

Results and discussion. Research has shown that the use of e-portfolios enhances students' metacognitive awareness and self-regulated learning. [7] Feedback from teachers and peers further supports students' metacognitive development. An electronic portfolio system is a powerful tool for developing metacognitive thinking in students. An electronic portfolio, also known as an e-portfolio, is a digital collection of a student's work, reflections, and learning experiences that can be used to demonstrate their growth and development over time.

The process of creating and maintaining an electronic portfolio encourages students to engage in metacognitive thinking in several ways:

1. Reflection. Creating an e-portfolio requires students to reflect on their knowledge, strengths, weaknesses, and goals. This helps them become more aware of their thought processes and identify areas for improvement.

2. Self-assessment. Electronic portfolios allow students to track their progress and assess their learning over time.[8] Students can compare their current work with

their previous work to assess their growth and identify areas where they need to focus their efforts.

3. Setting goals: The electronic portfolio system serves as a platform for students to set learning goals and develop strategies to achieve them. As students work toward these goals, they engage in metacognitive thinking to monitor their progress and make adjustments as needed, strengthening their academic capabilities.

4. Feedback and collaboration: E-portfolios often include opportunities for feedback from teachers, colleagues, and other stakeholders. This feedback can help students identify their strengths and weaknesses in their thinking and develop more effective learning strategies.[9]

However, effective implementation of e-portfolios requires careful consideration of technological, instructional, and affective aspects. Teachers should provide clear instructions, support, and feedback to ensure students engage in meaningful reflection and self-assessment. In addition, the e-portfolio system should be user-friendly and accessible to students and teachers.

By integrating an electronic portfolio system into the learning process, teachers can help develop metacognitive thinking, enabling students to become self-aware, self-regulated, and responsive to modern demands.

Conclusion. In conclusion, the implementation of an electronic portfolio system significantly contributes to the development of metacognitive thinking in students. By actively participating in the process of documenting and demonstrating their learning experiences, students become aware of their cognitive processes. [10] This high level of accuracy fosters critical self-assessment and strategic planning, important components of metacognition. Not only does an e-portfolio system facilitate ongoing reflection, it also provides an important platform for students to track their learning progress and set future educational and career goals. It also increases the accessibility of the system's digital space and allows for dynamic, iterative feedback from teachers, which further strengthens metacognitive skills. Overall, the adoption of e-portfolio systems is an important tool in the development of educational practice, helping students not only achieve academic success, but also prepare personnel with self-management and metacognitive thinking skills.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni

takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 824-sonli Qarori / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2020-y., 09/20/824/1689-son.

2. Ku, Kelly YL, and Irene T. Ho. "Metacognitive strategies that enhance critical thinking." *Metacognition and learning* 5 (2010): 251-267.

3. Barrett, Helen C. "Balancing the two faces of ePortfolios." *Educação, Formação e Tecnologias* 3.01 (2010): 06-14.

4. Butler, Philippa. "E-portfolios, pedagogy and implementation in higher education: Considerations from the literature." *The EPortfolio Paradigm: Informing, Educating, Assessing, and Managing With ePortfolio*, Informing Science Press, Santa Rosa, CA (2010): 109-139.

5. Nafari, Fatemeh Nafarzadeh, Mehrshad Ahmadian, and Ebrahim Fakhri. "Developing Teacher Education Performance Assessment through Teaching E-portfolios and Pre-service/In-service EFL Teachers' Self-reflection." *EDUCATION* 16.4 (2021): 10-24.

6. Serhat AltД±ok, Zeynep BaЕцer, Erman YГjkseltГjrk, Enhancing metacognitive awareness of undergraduates through using an e-educational video environment, *Computers & Education*, Volume 139, 2019, Pages 129-145, ISSN 0360-1315, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.05.010>.

7. Rasulov, Erkin Madraimovich. "ELEKTRON PORTFOLIO TALABANING KASBIY VA IJODIY FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA." *Innovative Development in Educational Activities* 2.13 (2023): 41-46.

8. Ayaz, Mahmut, and Bilge Gök. "The effect of e-portfolio application on reflective thinking and learning motivation of primary school teacher candidates." *Current Psychology* 42.35 (2023): 31646-31662.

9. RASULOV, ERKIN MADRAIMOVICH. "The role of independent education in improving the quality of higher education." *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука* 5 (2022): 390-392.

10. Khushnazarova, M. N., and E. M. Rasulov. "EFFECTIVE ASPECTS OF APPLYING METACOGNITIVE METHODS TO UNIVERSITY STUDENTS." (2023).

DIELEKTRIKLAR STRUKTURA XOSSALARINI TADQIQ QILISH

Ostonov Bekmurod

Andijon mashinasozlik instituti EEE yo`nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Bu maqolada Dielektrik materiallarning yuqori xossalari, ayniqsa, yuqori o'tkazuvchanlikka ega bo'lganlar, ilg'or texnologiyalar va yangi energiya saqlash tizimlarida muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, dielektriklarning struktura xossalari, ularning qo'llanilishi va o'zgarishi — ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Kalit so`zlar Dielektrik o'tkazuvchanlik, Polarizatsiya, Dielektrik bardoshlik, . Amorf dielektriklar, Krisallanishgan dielektriklar

Dielektrik materiallar — bu elektr maydonida elektr zaryadlarini doimiy saqlamaydigan, lekin tashqi elektr maydoni ta'sirida polarizatsiyaga uchraydigan moddalardir. Dielektriklar asosan izolyator sifatida ishlatiladi va ular mikroelektronika, elektrotexnika, energiya saqlash tizimlari, optika, va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi. Dielektriklarning struktura va xossalarini tadqiq qilish, ularning samarali qo'llanilishi va yangi texnologiyalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Dielektrik materiallarning xossalari, ularning ichki strukturasi, kristall yoki amorf tuzilishga, molekulalarning o'zaro ta'sirlariga va tashqi elektr maydoniga qanday javob berishlariga bog'liqdir. Dielektriklarning asosiy xossalari quyidagilardan iborat:

- **Polarizatsiya:** Tashqi elektr maydoni ta'sirida dielektrik materiallar elektronlarini, ionlarini yoki molekulalarini joylashishiga sabab bo'ladi, bu esa polarizatsiya deb ataladi. Polarizatsiya kuchi materialning **dielektrik o'tkazuvchanligini** belgilaydi.

- **Dielektrik o'tkazuvchanlik:** Bu materialning tashqi elektr maydoniga qarshi qarshilik ko'rsatish qobiliyatini o'lchaydi. Dielektrik o'tkazuvchanlik ϵ qiymati yuqori bo'lgan materiallar kuchli polarizatsiyaga ega bo'lib, elektr maydonini yaxshi o'zlashtiradi.

- **Dielektrik bardoshlik:** Bu materialning maksimal elektr maydoni ta'sirida ishlay olish qobiliyatini bildiradi. Bardoshlik chegarasiga yetganda materialda izolyatsiya buziladi, ya'ni material elektr o'tkazuvchiga aylanadi.

- **Termal va optik xossalari:** Dielektrik materiallarning issiqlik va optik ta'sirlarga qanday reaksiya berishi ham ularning xossalariga ta'sir qiladi. Misol

uchun, ba'zi dielektrik materiallar yuqori haroratlarda o'zlarining dielektrik xususiyatlarini yo'qotishi mumkin.

3. Dielektrlarning struktura xossalari

Dielektrlarning struktura xossalari ularning kimyoviy tarkibi, kristall tuzilishi yoki amorf (noaniq) tuzilishga ega bo'lishi bilan bog'liq bo'ladi. Umuman olganda, dielektrlar ikki asosiy turga bo'linadi:

3.1. Amorf dielektrlar

Amorf dielektrlar moddalari kristall tuzilishga ega bo'lmagan, noaniq tuzilmaga ega bo'lgan materiallardir. Ular odatda yuqori dielektrik o'tkazuvchanlikka ega bo'lmaydi, ammo arzonligi va ishlash osonligi tufayli ko'plab texnologik sohalarda ishlatiladi.

• **Misollar:** Shisha (silika), plastmassalar (polietilen, polipropilen), keramika.

Amorf dielektrlar molekulari va atomlari tartibsiz joylashgan bo'ladi. Bunga misol sifatida shisha (silika) materialini keltirish mumkin. Silika molekularining tuzilishi amorf bo'lib, ular tashqi elektr maydoniga ta'sir qilganda polarizatsiyaga uchraydi.

3.2. Krisallanishgan dielektrlar

Krisallanishgan dielektrlar — bu moddalarda atomlar yoki molekular aniq tartibda joylashgan bo'ladi, ya'ni ular kristall tuzilishga ega. Bu materiallar ko'pincha yuqori dielektrik o'tkazuvchanlikka ega bo'lib, yaxshi izolyatorlar sifatida ishlatiladi. Kristall tuzilish materialning elektr xususiyatlarini va o'zgarishini yaxshiroq boshqarishga imkon beradi.

• **Misollar:** Baxtli oksid (BaO), titan oksidi (TiO_2), barium titanati ($BaTiO_3$).

Krisallanishgan tuzilishga ega dielektrlarda molekular o'rtasidagi elektr ta'siri aniq bo'lishi va tizimning tashqi elektr maydoniga reaksiyasi yanada tartibli bo'ladi.

4. Dielektrlarning struktura xossalarini tadqiq qilish usullari

Dielektrlarning struktura xossalarini tadqiq qilishda bir qancha zamonaviy usullar qo'llaniladi. Ular orasida quyidagilarni keltirish mumkin:

4.1. X-ray difraksiya (XRD)

X-ray difraksiya usuli kristall dielektrlarning tuzilishini o'rganish uchun ishlatiladi. Bu usul materialning atom tuzilishini, kristall tarmoqlarini aniqlashga yordam beradi. XRD yordamida materialning kristall strukturasidagi mustahkamlik va izolyatsion xossalarini tahlil qilish mumkin.

4.2. Elektron mikroskopiya

Elektron mikroskopiya yordamida dielektrik materiallarning mikroskopik tuzilishini o'rganish mumkin. Ushbu usul yordamida materialning zarrachalar tuzilishi va ularning o'zaro ta'sirini chuqur o'rganish mumkin.

4.3. Dielektrik spektral tahlil

Bu usul dielektrik materiallarning polarizatsiya va o'tkazuvchanligini o'rganish uchun ishlatiladi. Dielektrik spektral tahlilida materialning dielektrik o'tkazuvchanligi va dielektrik xossalari turli chastotalarda o'lchanadi.

4.4. Kalorimetrik usullar

Dielektrik materiallarning issiqlik xossalarini tadqiq qilish uchun kalorimetrik usullar qo'llaniladi. Bu usullar materialning issiqlikka qarshi chidamliligini va ularning haroratga bog'liq xossalarini aniqlashda ishlatiladi.

5. Dielektrik materiallarning amaliy qo'llanilishi

Dielektrik materiallar ko'plab sohalarda qo'llaniladi, ayniqsa elektronika, elektrotexnika, energiya saqlash va izolyatsiya tizimlarida.

- **Kondensatorlar:** Dielektrik materiallar kondensatorlarda elektr energiyasini saqlash uchun ishlatiladi. Ularning dielektrik o'tkazuvchanligi kondensatorning sig'imini belgilaydi.

- **Izolyatorlar:** Elektr toki o'tmasligi kerak bo'lgan joylarda dielektrik materiallar izolyator sifatida ishlatiladi. Misol uchun, elektr simlarining izolyatsiya qatlami.

- **Optik qurilmalar:** Ba'zi dielektrik materiallar optik qurilmalarda ishlatiladi. Misol uchun, fotonika va optik tolalarda ishlatiladigan materiallar dielektrik xossalarga asoslanadi.

- **Energiya saqlash tizimlari:** Superkondensatorlar va batareyalar dielektrik materiallarga tayanadi, bu ularning ishlash samaradorligini oshiradi.

6. Xulosa

Dielektrik materiallar va ularning struktura xossalarini tadqiq qilish — bu ilmiy va texnologik rivojlanish uchun muhim yo'nalishdir. Ularning elektr, optik va issiqlik xossalarini chuqur o'rganish, yangi avlod qurilmalarini yaratishda, energiya saqlash va elektrotexnika tizimlarida samarali ishlashda katta ahamiyatga ega. Kristall va amorf tuzilmalarning o'zaro ta'siri va polarizatsiya xossalarini o'rganish bu sohadagi yangi imkoniyatlarni ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ключев, В. И. Ограничение динамических нагрузок электропривода [текст] / В.И.Ключев - М.: Энергия, 1971. - 319с.
2. Ключев, В. И., Терехов- В.М. Электропривод и автоматизация общепромышленных механизмов [текст] В.И.Ключев - М.: Энергия, 1980.- 360с.
3. Ключев, В. И. Анализ электромеханической связи при упругих колебаниях в электроприводе [текст]/ В. И.Ключев // Электричество, 1971, №9,с.47-51.
4. Ключев, В.И. Теория электропривода5 [текст] / В.И.Ключев. — М.: Энергоатомиздат, 1998.-698с.
5. Борцов, Ю.А. Автоматизированный электропривод с упругими связями [текст] / Ю.А. Борцов, Г.Г.Соколовский. - СПб.: Энергоиздат. СПб отд.-ние, 1992. - 288 с

DIELEKTRIKLAR STRUKTURA XOSSALARINI TADQIQ QILISH

Andijon mashinasozlik instituti EEE yo`nalishi

4-kurs talabasi

Ostonov Bekmurod

Ilmiy raxbar: Nizamov Jasurbek

Annotatsiya: Bu maqolada , Dielektrik materiallarning yuqori xossalari, ayniqsa, yuqori o'tkazuvchanlikka ega bo'lganlar, ilg'or texnologiyalar va yangi energiya saqlash tizimlarida muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, dielektriklarning struktura xossalari, ularning qo'llanilishi va o'zgarishi — ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Kalit so'zlar: Nanodielektriklar, Super dielektriklar, Dielektrik bardoshlik, . Amorf dielektriklar, Krisallanishgan dielektriklar

Dielektriklar — bu elektr maydonida o'zgarishga qarshilik ko'rsatadigan, lekin tashqi elektr maydoni olib tashlangach, elektr zaryadlarini doimiy saqlamaydigan moddalar. Dielektriklar odatda elektr o'tkazuvchan emas, ammo ular elektr maydoni ta'sirida polarizatsiyaga uchraydi. Dielektrik moddalar elektr maydonidan o'zining o'zgaruvchan fazoviy taqsimotini yoki **polarizatsiyani** yaratadi.

Dielektriklarning struktura va xossalarini tadqiq qilish ilmiy va texnik jihatdan juda muhim, chunki ular elektrotexnika, elektronika, energiya saqlash va izolyatsiya tizimlarida keng qo'llaniladi. Masalan, kondensatorlar, izolyatorlar, mikroelektronika qurilmalarida dielektrik materiallar asosiy rol o'ynaydi.

1. Dielektriklar struktura xossalari

Dielektrik materiallarning struktura xossalari ularning kimyoviy tarkibi, kristall tuzilishi yoki amorf (noaniq) tuzilishga ega bo'lishi bilan bog'liq bo'ladi. Umuman olganda, dielektriklar ikki turga bo'linadi: **amorf** va **krisallanishgan (kristall) dielektriklar**.

• **Amorf dielektriklar** — bu moddalarning tuzilishi noaniq bo'lib, ular kristall tuzilishga ega emas. Bunga shisha (silika), plastmassalar (polietilen, polipropilen) va boshqa o'zgartirilgan moddalarning ko'plab turlari kiradi.

• **Krisallanishgan dielektriklar** — bu moddalarda atomlar va molekulalar o'zaro kristall tuzilishiga asoslangan holda joylashadi. Ular, odatda, yuqori dielektrik o'tkazuvchanlikka ega bo'lib, yuqori sifatli elektr izolyatorlar sifatida ishlatiladi. Misol uchun, turli tuzilishga ega ba'zi oksidlar (misol uchun, **baxtli oksid (BaO)** yoki **titan oksidi (TiO₂)**) dielektrik sifatiga ega.

2. Dielektrlarning xossalari

1. Polarizatsiya

Dielektrik materiallar tashqi elektr maydoni ta'sirida *polarizatsiya* hosil qiladi. Polarizatsiya — bu materialdagi atom yoki molekulalarning elektr maydoni ta'sirida o'zaro joylashishining o'zgarishidir. Bu xossa dielektrikning asosiy elektr xossalardan biridir va u materialning **dielektrik o'tkazuvchanligini** aniqlaydi.

• **Elektrik polarizatsiya:** Atomlar va molekulalarning tashqi elektr maydoniga qarshi joylashishi natijasida ular o'zlarining dipol momentlarini hosil qiladi.

• **Polarizatsiya vektori (P)** — bu vektor tashqi elektr maydonining kuchi va materialning reaksiyasini tasvirlaydi.

Polarizatsiya darajasi **dielektrikning dielektrik o'tkazuvchanligini** belgilaydi. Bu hodisa materialda elektronlarning, ionlarning yoki molekulalarning "qayta joylashishi" (deformatsiya) bilan ifodalanadi. Polarizatsiyaning kuchliligi **dielektrik o'tkazuvchanlik (ϵ)** bilan bog'liq:

$$P = \epsilon_0(\epsilon - 1)E$$

Bu yerda:

- ϵ_0 — vakuumning dielektrik o'tkazuvchanligi (elektrik doimiyligi),
- ϵ — materialning dielektrik o'tkazuvchanligi,
- E — tashqi elektr maydoni kuchi.

2. Dielektrik o'tkazuvchanlik (ϵ \varepsilonpsilon)

Dielektrik o'tkazuvchanlik ϵ \varepsilonpsilon — bu materialning elektr maydoniga qarshi qarshilik ko'rsatish qobiliyatini belgilaydi. Dielektrik o'tkazuvchanlik **maddaning elektr maydonini qanchalik o'zlashtirishini** (polarizatsiya) ko'rsatadi. Dielektrik o'tkazuvchanlikning qiymati quyidagi ifodada keltiriladi:

$$\epsilon = 1 + \chi_e$$

Bu yerda:

- ϵ — materialning dielektrik o'tkazuvchanligi,
- χ_e — materialning elektr susayish susayish parametri.

3. Dielektrik bardoshlik (*Breakdown voltage*)

Dielektrik bardoshlik — bu materialning uzluksiz ishlashda ishlay oladigan maksimal elektr maydoni. Dielektrik bardoshlikning oshishi materialning elektr maydoniga qarshi chidamliligini ko'rsatadi. Bu xossa, masalan, izolyatorlar, kondensatorlar va boshqa qurilmalarda muhimdir.

Dielektrik bardoshlikning yuqoriligi materialning **izolyatsion xususiyatlarining** yaxshilanishini bildiradi. Materialdagi to'liq bardoshlik nuqtasiga yetganda, u *dielektrik bo'shliq* deb ataladigan hodisani yuzaga keltiradi — bu yerda

dielektrik material elektr maydoni ta'sirida o'tkazuvchi holatga o'tadi va qattiq uzilishlar yuzaga keladi.

4. Termal xossalar

Dielektrik materiallarning termal xossalari, ya'ni issiqlikka qarshi chidamliligi va issiqlik o'tkazuvchanligi ham muhim ahamiyatga ega. Isitilayotgan dielektrik materiallarda, ko'pincha, polarizatsiya va boshqa xossalar o'zgaradi. Bu hodisa izolyatorlarning ishlashini cheklashi mumkin. Termal o'zgarishlar materialning dielektrik o'tkazuvchanligini ham o'zgartiradi.

5. Optik xossalar

Dielektrik materiallar odatda optik sohada ham qo'llaniladi, chunki ular optik tarmoqlarni polarizatsiyalash va sinish effekti bilan o'zgarishi mumkin. Optik xossalar, ayniqsa, lazerlar, optik tolalar va fotonika texnologiyalarida muhimdir.

3. Dielektriklar turlari

- **Klassik dielektriklar:** Bu materiallar odatda past temperaturalarda va past tezliklarda ishlaydi. Ular yuqori dielektrik o'tkazuvchanlikka ega.

- **Super dielektriklar:** Bu materiallar yuqori temperaturalarda va kuchli elektr maydonlarida ishlash uchun moslashgan.

- **Nanodielektriklar:** Nanoteknologiyalar yordamida yaratilgan dielektrik materiallar, bu materiallarning o'ziga xos nanoolchov xossalari mavjud va ular yuqori samarali energiya saqlash va uzatish uchun ishlatiladi.

4. Dielektrik materiallarning tadqiqoti va qo'llanilishi

Dielektriklar ko'plab sohalarda qo'llaniladi, jumladan:

- **Kondensatorlar:** Yaxshi dielektrik materiallar elektr zaryadlarini saqlash uchun ishlatiladi.

- **Izolyatorlar:** Elektr toki o'tmasligi kerak bo'lgan joylarda (masalan, simlar yoki elektr qurilmalari) dielektrik materiallar ishlatiladi.

- **Optika va fotonika:** Lazerlar, optik tolalar va boshqa optik qurilmalarda dielektrik materiallar ishlatiladi.

Dielektrik materiallarning yuqori xossalari, ayniqsa, yuqori o'tkazuvchanlikka ega bo'lganlar, ilg'or texnologiyalar va yangi energiya saqlash tizimlarida muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, dielektriklarning struktura xossalari, ularning qo'llanilishi va o'zgarishi — ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Xulosa

Dielektrik materiallar va ularning struktura xossalarini tadqiq qilish — bu ilmiy va texnologik rivojlanish uchun muhim yo'nalishdir. Ularning elektr, optik va

issiqlik xossalarini chuqur o‘rganish, yangi avlod qurilmalarini yaratishda, energiya saqlash va elektrotexnika tizimlarida samarali ishlashda katta ahamiyatga ega. Kristall va amorf tuzilmalarning o‘zaro ta’siri va polarizatsiya xossalarini o‘rganish bu sohadagi yangi imkoniyatlarni ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Markov, V. F. M268 Materialы современной elektroniki : [ucheb. posobie] / V. F. Markov, X. N. Muxamedzyanov, L. N. Maskaeva ; [podobщ. red. V. F. Markova] ; M-vo obrazovaniya i nauki Ros. Federatsii, Ural. feder. un-t. – Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2014. – 272 s.
2. Reter YU Manuel Cardona . Fundamentals of Semiconductors , Physics and Materials Properties // Springer – Verlag Berlin Heidelberg. 4 th ed.2010. R.778.
3. William D. Callister, Jr. David G. Rethwisch. Fundamentals of Materials Science and Engineering-4 th ed. TA403.C227 2012. USA.
4. Askeland, D.R. , P.P. Fulay. and W.J. Wright, The Science and Engineering of Materials , 6 th edition , Cengage Learning, Stamford, CT, 2011.
5. Smith, W.F. , and J. Hashemi, Foundations of Materials Science and Engineering, 5 th edition, McGraw-Hill, New York, 2010.
6. M.K. Baxodirxonov .S Zaynobiddinov., X.M. Madaminov “Elektron texnikasi moddalari” OO‘Yu uchun darslik. T.: Yangi nashr, 2016 yil.
7. O‘.H, Qurbonova. “Elektron tsxpika materiallari va elementlari” fanidan darslik. - T. 201y. 354 bst

DIELEKTRIKLARNING ELEKTR O'TKAZUVCHANLIGI

Talabasi: Ostonov Bekmurod

Ilmiy rahbar: Nizamov Jasurbek

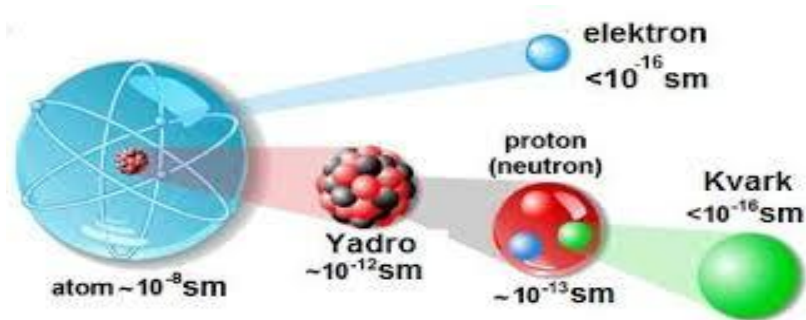
Andijon mashinasozlik instituti EEE yo`nalishi 4-kurs

Annotatsiya: Bu maqolada , Dielektrik materiallarning yuqori xossalari, ayniqsa, yuqori o'tkazuvchanlikka ega bo'lganlar, ilg'or texnologiyalar va yangi energiya saqlash tizimlarida muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, dielektriklarning struktura xossalari, ularning qo'llanilishi va o'zgarishi — ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

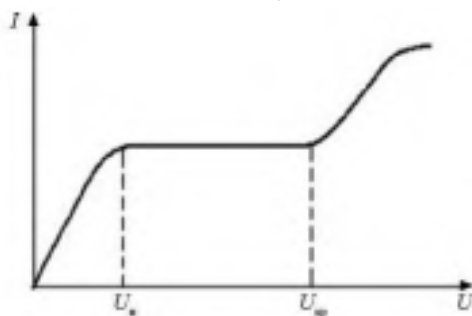
Kalit so'zlar Absorbstiyali toklar, Dielektriklarning qutblanishi, Tarqalish (utechka) toki, hajmiy qarshilik, sirt qarshilik, Om qonuni, ultrabinafsha nurlari, rentgen nurlari, adsorblangan suv.

Dielektriklarning qutblanishi qutblangan yoki siljish toklarini paydo qiladi. Elektron va ion qutblanishda tok oqimlari juda qisqa muddatli bo'lib, qurilmalar tomonidan qayd etilmaydi. Qutblanishning relaksastiyali turlarida siljish toklari absorbstiyali toklar deyiladi (I_{abs}). O'zgarimas kuchlanishda elektr toklari faqat zanjirni tok manbaiga ulash va uzish paytida paydo bo'ladi. O'zgaruvchan kuchlanishda esa elektr toki berilgan kuchlanish qo'llaniladigan butun davr davomida mavjud bo'ladi. Agar dielektriklarda erkin zaryadlar mavjud bo'lsa, ularda kesib o'tuvchi (skvoznoy) elektr toklari paydo bo'lishi mumkin.

Tarqalish (utechka) toki quyidagiga teng bo'ladi: $It = I_{abs} + Ik.o'$. (3)
Ko'pgina dielektriklarda elektr o'tkazuvchanlik ionli, kam hollarda elektronli bo'ladi. Qattiq dielektriklarda hajmiy va sirt elektr o'tkazuvchanligi bo'ladi, shuningdek solishtirma hajmiy qarshilik ρ_v va solishtirma sirt qarshiligi ρ_s ni ajratish mumkin. $\rho_v = RS/h$, (4) bu erda R- hajmiy qarshilik; S – elektrodning yuzasi ; h- namunaning qalinligi. ρ_s har qanday o'lchamdagi kvadratning qarshiligiga son jihatdan tengdir: $\rho_s = Rsd/l$, (5) bu erda Rs- kengligi d va elektrodlararo masofa l bo'lgan namunaning yuzaki sirt qarshiligi. $1/\rho_v$ va $1/\rho_s$ qiymatlari hajmiy solishtirma va sirt o'tkazuvchanliklar ρ_v va ρ_s deb nomlanadi. To'la o'tkazuvchanlik hajmiy va sirt solishtirma o'tkazuvchanliklarning yig'indisidan iborat bo'ladi. Dielektriklarning elektr o'tkazuvchanligi ularning agregat holatiga, atrof-muhit harorati va namligiga bog'liq. Dielektrikning kuchlanish ostida uzoq vaqt ishlashi natijasida Iskel kamayishi yoki ko'payishi mumkin.

Bu elektron qobiq yoki dielektrikning kuchlanish ostida “qarish” jarayonlari bilan bog‘liq. Agar gaz ionlashmagan bo‘lsa, unda gazlarning elektr o‘tkazuvchanligi juda kam bo‘ladi. Ionlanish tashqi (ultrabinafsha, rentgen nurlari, isitish) va zarba (elektr maydoni tomonidan tezlashtirilgan gaz zarralarining to‘qnashuvi) natijasida bo‘lishi mumkin. U t to‘yinganlik kuchlanishidan oldin Ohm qonuni bajariladi. Tok qiymatining kuchlanishning eng yuqori qiymatiga mos ravishda o‘shishiga zaryadlangan zarralarning rekombinastiyasi to‘sqinlik qiladi. Keyinchalik, tok yana o‘shishni boshlaydi.

Dielektriklarning volt-amper xarakteristikasi

Suyuq dielektriklarning elektr o‘tkazuvchanligi dissostiyalanuvchi aralashmalar molekularining tuzilishi, suyuqlikning o‘zi dissostiyalanish ehtimoli, shuningdek kolloid va boshqa yirik zarralar tufayli ham bo‘lishi mumkin. Dielektrik kirituvchanlikning oshishi bilan suyuqlikning elektr o‘tkazuvchanligi ham oshadi. Kuchli qutblangan suyuqliklar ionli elektr o‘tkazuvchanligi bo‘lgan o‘tkazgichlardek bo‘ladi. Suyuqlikning elektr o‘tkazuvchanligi haroratga juda bog‘liq bo‘lib, uning o‘shishi bilan ortadi. Qattiq dielektriklarning elektr o‘tkazuvchanligi erkin elektronlar, ionlar va aralashmalar tufayli bo‘ladi. Elektr o‘tkazuvchanlikning turi eksperimental ravishda aniqlanadi. Elektronlarning harakatchanligi ionlarning harakatchanligidan 9-12 marta kattaroqdir. Kristali ionli panjarasi bo‘lgan jismlarda elektr o‘tkazuvchanlik ionlarning valentligiga bog‘liq. NaCl kristalida solishtirma elektr

o'tkazuvchanlik magniy va alyuminiy (MgO , Al_2O_3)oksid kristallariga nisbatan ko'p. Anizotrop kristallarda solishtirma elektr o'tkazuvchanlik ning qiymati uning o'qlari yo'nalishlariga bog'liq. Masalan kvarst kristalida solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymati asosiy o'q yo'nalishida shu o'qqa perpendikulyar yo'nalishga nisbatan 1000 baravar ko'p. Molekulyar panjarali kristall jismlarda (oltingugurt, olmos) solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymati kichik va asosan kristall tarkibidagi aralashmalarga bog'liq. G'ovakli dielektrlarda adsorblangan suv solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymatining oshishiga sabab bo'ladi. Agar jismning tarkibida eruvchi aralashmalar (elektrolitlar) mavjud bo'lsa , namlik solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymatini yanada oshiradi. Sirt solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymati ko'p jihatdan kristall namligiga, uning tarkibi tozaligiga va turli xil sirt nuqsonlariga bog'liq. Namlikning adsorbtsiyasi dielektrikning tabiati bilan bog'liq bo'lganligi sababli, sirt solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning o'sishi bu holatda dielektrikning o'zining xususiyati sifatida qaraladi. Bunga havoning nisbiy namligi katta ta'sir ko'rsatadi. Moddaning ifloslanish darajasi gidrofobik dielektrlarga qaraganda gidrofilik dielektrlarda ko'proq ta'sir ko'rsatadi. Dielektrikning suvda eruvchanlik suv materiallarida eruvchanligi va ifloslantiruvchi moddalarga nisbatan sirtlarning adsorbtsion faolligi sirt solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymatini oshiradi. Sirt solishtirma elektr o'tkazuvchanlikning qiymatini kamaytirish uchun dielektrlarni spirt bilan yuvish, isitish, distillangan suvda qaynatish, kremniyli organik laklar bilan qoplash kabi usullar qo'llaniladi.

Xulosa

Dielektrik materiallar va ularning struktura xossalarini tadqiq qilish — bu ilmiy va texnologik rivojlanish uchun muhim yo'nalishdir. Ularning elektr, optik va issiqlik xossalarini chuqur o'rganish, yangi avlod qurilmalarini yaratishda, energiya saqlash va elektrotexnika tizimlarida samarali ishlashda katta ahamiyatga ega. Kristall va amorf tuzilmalarning o'zaro ta'siri va polarizatsiya xossalarini o'rganish bu sohadagi yangi imkoniyatlarni ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Markov, V. F. M268 Materialy sovremennoy elektroniki : [ucheb. posobie] / V. F. Markov, X. N. Muxamedzyanov, L. N. Maskaeva ; [podobn. red. V. F. Markova] ; M-vo obrazovaniya i nauki Ros. Federa-stii, Ural. feder. un-t. — Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2014. — 272 s.

2. Reter YU Manuel Cardona . Fundamentals of Semiconductors , Physics and Materials Properties // Springer – Verlag Berlin Heidelberg. 4 th ed.2010. R.778.

3.William D. Callister, Jr. David G.Rethwisch. Fundamentals of Materials Science and Engineering-4 th ed.TA403.C227 2012. USA.

4.Askeland,D.R. ,P.P. Fulay. and W.J. Wright, The Science and Engineering of Materials ,6 th edition , Cengage Learning, Stamford, CT, 2011.

5.Smith, W.F. , and J.Hashemi, Foundations of Materials Science and Engineering, 5 th edition, McGraw-Hill, New York, 2010.

6.M.K. Baxodirxonov .S Zaynobiddinov., X.M.Madaminov “Elektron texnikasi moddalari” OO‘Yu uchun darslik.T.: Yangi nashr, 2016 yil.

7.O‘.H,Qurbonova. “Elektron tsxpika materiallari va elementlari” fanidan darslik. - T. 201y. 354 bst

SPORTCHI YOSHLARNING SOG'LIGI VA O'QISHDAGI MUVAFFAQIYATLARIGA GIMNASTIKANING TA'SIRI

¹*Sabirova Gulchehra Baxodirovna.,*

²*Yorbekova Mavlyuda Ochilovna.,*

²*Sanakulova Zamira Baxtiyarjonovna*

¹*Toshkent shahri, Mirabad tumani, 110-maktab,
7- sinf o'quvchisi, Sport ustaligiga nomzod.*

²*Sirdaryo viloyati gimnastika sport turlariga
ixtisoslashtirilgan sport maktabi*

Annotatsiya: Gimnastika zamonaviy yoshlar uchun muhim bo'lgan sifatlarni shakllantiradi va o'qishda yordam beradi. Ushbu maqola gimnastika mashg'ulotlarini maktab dars jadvaliga qo'shishning optimal usulini aniqlash maqsadida yozilgan. Tadqiqotlar umumta'lim maktablarining o'quvchilari o'rtasida olib borildi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, gimnastika, mushak kuchi, qobiliyatlar, texnika, ruhiy tayyorgarlik.

Kirish; Bugungi kunda mamlakatimiz umumta'lim maktablarida jismoniy tarbiya darslarida sport turlari, jumladan, gimnastikadan foydalanish tendentsiyasi ortmoqda. Ayniqsa, qishloq hududlarida gimnastika bo'yicha mutaxassislarning yetishmasligi kuzatiladi. Gimnastikaning texnik asoslarini biladigan mutaxassislar kamchilik qilmoqda. Shu sababli, ta'lim jarayonida o'quvchilarga gimnastika orqali jismoniy tarbiya berishni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Gimnastika bilan shug'ullangan yosh mutaxassislar, o'qish jarayonida kerakli nazariy va amaliy bilimlarni egallab, maktabda sektsiyalar tashkil qilishga qodir. O'quvchi yoshlar orasida jismoniy tayyorgarlik ko'rgan, kuchli, chidamli, mehnatkash yoshlar ko'plab uchraydi, lekin ularning texnik tayyorgarlik darajasi past. Shu sababli, ularni gimnastikaga oid texnikani o'rgatish muhim sanaladi.

Maqsad va vazifalar Gimnastika mashg'ulotlarini dars jadvali bilan uyg'unlashtirishning eng maqbul usulini topish.

Vazifalar:

1. O'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va gimnastikada tayyorgarlik darajasidagi o'zgarishlarni o'rganish.

2. Gimnastikada konsentrik usulda tezkor o'qitish dasturini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

3. Gimnastika mashg'ulotlarining o'quvchilar o'rtasida umumiy o'zlashtirishga ta'sirini baholash.

Usul: Ushbu vazifalarni amalga oshirishda adabiyotlarni tahlil qilish, o'quvchilar bilan so'rov va anketalar o'tkazish, pedagogik kuzatish, nazorat mashqlari, tibbiy kuzatish va matematik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Ushbu tadqiqot gimnastika mashg'ulotlarining umumta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanishi va akademik natijalariga qanday ta'sir qilishini aniqlashga qaratilgan. Mashg'ulotlar davomida birinchi navbatda o'quvchilarning jismoniy ko'rsatkichlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. O'quvchilarning tezkorligi, kuchi, moslashuvchanligi va chidamlilik darajalari oshgani kuzatildi.

Mashqlar sifatida quyidagi nazorat mashqlari o'tkazildi:

1. **Qurilmadan sakrash (tezlikni aniqlash uchun):** 20 soniyada maksimal sakrashlar soni o'lchandi. Bu mashqlar o'quvchilarning chaqqonligi va tezkorligini oshirdi.

2. **Turnikda tortilish (kuch ko'rsatkichi):** o'quvchilar mashg'ulotlar davomida sezilarli darajada kuchaygani kuzatildi.

3. **Moslashuvchanlik mashqlari:** Vasil'yev metodikasi asosida o'quvchilar orasida moslashuvchanlikni baholash o'tkazildi. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning moslashuvchanlik darajasini yaxshiladi.

4. **Chidamlilik mashqi:** 6 daqiqalik jismoniy faoliyat davomida qisqa tanaffuslar bilan bajarilgan mashqlar natijasida o'quvchilar o'zlarining chidamliligini oshirganini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, tadqiqot gimnastika mashg'ulotlari bilan shug'ullangan o'quvchilarning akademik o'zlashtirish darajasi ham oshganligini aniqladi. O'quvchilarning baholariga baholash tizimi bo'yicha o'rtacha baho ko'rsatkichi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, gimnastika bilan shug'ullangan o'quvchilarning baholari boshqa tengdoshlariga nisbatan yuqori bo'lgan. Bu esa ularning o'qish jarayoniga bo'lgan diqqat-e'tiborlarini va ruhiy barqarorliklarini mustahkamlaganini ko'rsatadi.

So'rov natijalariga ko'ra, o'quvchilar gimnastika mashg'ulotlarining chastotasi va davomiyligi bo'yicha haftasiga 3-4 marta, 1-1,5 soat davomida mashg'ulot o'tkazishni afzal ko'rishgan. Bu chastota va davomiylik akademik yuklamalar bilan yaxshi uyg'unlashgan va yuqori samaradorlikka olib kelgan.

Мухокاما

Tadqiqot natijalari gimnastika mashg'ulotlarining o'quvchilarning jismoniy va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Nazariy va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar o'z sog'ligini mustahkamlash bilan birga, o'qishga bo'lgan qiziqish va diqqatni ham oshirishgan. Gimnastika orqali ularning o'ziga bo'lgan ishonchi va ruhiy barqarorligi ortgan, bu esa umumiy o'zlashtirishga ijobiy ta'sir qilgan.

Kelajakda maktablar uchun maxsus gimnastika dasturlarini ishlab chiqish va muntazam mashg'ulotlarni o'quv jadvaliga qo'shish talab etiladi. Bu, ayniqsa, jismoniy rivojlanish va akademik natijalarning yaxshilanishiga hissa qo'shishi mumkin. Shu bilan birga, pedagoglar tomonidan gimnastika darslarining davomiyligini va mashg'ulot turlarini to'g'ri tanlash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Gimnastika bilan shug'ullanuvchi o'quvchilar o'qish va mashg'ulotlarni muvaffaqiyatli uyg'unlashtirishga qodir. Vaqtni to'g'ri taqsimlab, jismoniy va sport natijalarini yaxshilash maqsadida haftada 6-8 soatlik mashg'ulotlar o'tkazish tavsiya etiladi.

1. Gimnastika mashg'ulotlarida ishtirok etish o'quvchilarning sog'ligini mustahkamlaydi, jismoniy va ruhiy jihatdan ularga ijobiy ta'sir qiladi.
2. Texnikani konsentrik usulda o'rgatish maktablarda joriy qilish uchun samarali usuldir.
3. Ko'pchilik o'qituvchilar gimnastika mashg'ulotlarini maktablarda joriy qilish tarafdori. Bu o'quvchilarning sog'lom va faol rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Якубова М. М. The relationship between cognitive impairment and glycemic parameters in patients with type 2 diabetes mellitus. – 2024.
2. Ganieva I. et al. The study of the of cognitive disfunctions using to the test “MoCa” in patients with multiple sclerosis //Journal of the Neurological Sciences. – 2019. – T. 405. – С. 284.
3. Yakubova M. Presentation of the intestinal microbiota as an independent organ. – 2023.
4. Saidmuratovna K. D., Mirakramovna Y. M. Age features of chronic cerebrovascular insufficiency in some forms of dysplasia of cerebral arteries //European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 170-174.

5. Rustamova C. R., Yakubova M. M. Optimization diagnostic errors in the amyotrophic lateral sclerosis //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2022. – Т. 2. – №. 3.
6. Yakubova M. M. et al. Clinical and neurological aspects of multiple sclerosis during infection with covid-19 in uzbekistan //Central Asian Journal of Medical and Natural Science. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 186-190.
7. Yakubova M. M. et al. Metabolites Of The Gut Microbiota Support Cognitive Function By Increasing The Production Of Brain-Derived Neurotrophic Factor BDNF //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2023. – С. 7626-7634.
8. Yakubova M. Disturbed gut microbiota leads to cognitive impairment. – 2023.
9. Якубова М. М. The study of the causes and stress dependence of hand tremor in military. – 2023.
10. Якубова М. М. Characteristics of cognitive function in type 2 diabetes. – 2023.
11. Yakubova, Marhamat. "Changes in Melatonin Concentration Depending on the Severity of Chronic Cerebral Ischemia and Seasonality." (2023).

ADAPTATION AND PATHOLOGICAL CHANGES IN CERVICAL INTERMEDIATE DISCS DUE TO SITTING CONDITIONS

Sattorov Behruz Qobil ugli

*Department of Traumatology and Neurosurgery,
Bukhara State Medical Institute*

Abstract : This is it research long time during sitting down of work neck spine step and intermediate on disks surface coming adaptation processes and pathological to changes effect to learn dedicated . Descriptive and histological analysis results neck on disks degenerative of processes long time during static in case to be with depends that shows . Research results adaptation mechanical systems to understand and prevention get measures according to practical recommendations own into takes.

Key words : neck intermediate discs , sitting performance , adaptation , pathological changes , health .

Login: Today's in the day of technologies development and work conditions change as a result of people long time during sitting down performance usual become became Long time during static in case to stay spine to the step , in particular , the neck to the field serious pressure spends Neck intermediate disks start weight support and different actions provide for adapted complicated structures is static pressure as a result their adaptation possibilities restriction and degeneration processes acceleration can.

Statistical to the information according to, according to pain and mobility decrease neck disks pathology initial signs This is considered to be the case. wrong in case sitting , inactivity and organism enough in quantity immobility reason to be possible . Neck disks adaptation opportunities restoration for enough time and to the conditions has not been in cases of liquid loss, fibrous in the ring microcracks and degenerative changes to the surface is coming.

This in research neck intermediate on disks adaptation mechanisms and far time during to sit as a result appearance to be pathological changes deep studied. This changes determination through prevention measures and treatment methods working exit goal as placed.

Today's in the day of technologies development and work conditions change as a result of people long time during sitting down performance usual become became Many modern work in places office in the environment sit down hours diary of life

indispensable to the part became As a result , musculoskeletal to the system , in particular , the neck spine step and intermediate to disks negative effect showing conditions surface is coming Long time during static in case to stay neck to the field excess mechanic pressure spends , this while intermediate on disks adaptation of possibilities limitation and pathological of changes development reason will be.

Neck spine step human head weight holding stand up and the head to move task performs It's complicated task constant dynamic and static to cargo adaptation demand does But long time during sit down status because of neck intermediate normal hydration of discs situation lose liquid balance violation and uncle layer degradation with face to face will come From this except , wrong in case sitting , for example , forward bowed head position or your height violation , this processes more strengthen can.

Statistics to information according to , long time during sitting down working people between neck pain and mobility restrictions such as symptoms more occurs . These are symptoms intermediate on disks degeneration processes initial signs is considered Degeneration processes from the start then , they time pass with more deepens and mobility significant level limiting puts.

This is it of research main purpose neck intermediate on disks adaptation processes and long time during sit down conditions surface coming pathological changes in detail is learning . This research through we degenerate processes prevention to get directed efficient strategies work exit for necessary has been scientific the basics to create goal we did From research removable results not only scientific in terms of important , perhaps health storage system and work givers for practical important have to be is expected.

Materials and methods :

1. **Research design and Participants :**
 - o 25-55 years old for the study between 120 people participant attraction done.
 - o Participants two to the group allocated : long time during sitting down workers and active life style have those who are
2. **Descriptive analysis :**
 - o Magnetic resonance using tomography (MRT). neck intermediate disks checked .
 - o Disc height , hydration level and structures integrity was evaluated .
3. **Histological analysis :**

- Cadaver disks samples analysis made of fiber ring and of the nucleus the situation is also uncle layer strength was studied.

4. **Life style information :**

- Participants work activity , physical exercises frequency and neck pain according to questionnaire filled in

Results :

1. **Descriptive analysis results :**

- Long time during sitting of disc height in participants decrease and signal intensity decrease observed ($p < 0.05$). These changes neck disks of hydration that it has decreased and structural of stability that it is broken shows.

- Disc herniations long term static to pressure subject to has been in 40% of cases in the group determined if , active in the group this the indicator is 10% organize did. This is the case wrong in case long time sit down neck disks deformation accelerate shows.

2. **Histological observations :**

- Neck disks fibrous in the ring microcracks and uncle layer thinning long term static to pressure subject to has been in the group significant level high it has been . Microcracks structural of integrity that it is broken confirmed.

- Core in the pulposum proteoglycan of the amount decrease adaptation of possibilities that it has decreased showed . This process intermediate on disks depreciation of the function to subside take will come

3. **Life style and degeneration:**

- Sitting down in workers neck disks adaptation mechanisms limited being , this condition pathological changes strengthened . Other from the side , active group participants between degeneration processes significant level slower passed .

- Breaks and physical of activity lack of degeneration processes accelerator important factor as note done.

Discussion: Research results long time during sitting down work neck disks to the structure significant level negative effect to show shows . Descriptive and histological analyses that's it showed that it is long term static pressure and wrong in case sit down neck intermediate on disks degeneration strengthens. Prevention measures as physical activity increase , breaks to do and ergonomic work conditions organize reach recommendation will be done .

Summary : Long time during sitting down work neck intermediate disks adaptation mechanisms limited , pathological changes acceleration was determined.

Prevention and early diagnosis measures degeneration processes in slowing down important important have.

REFERENCES USED

1. Modarress Julin, Mahsa Marella. "Physical activity, vertebral size and lumbar Modic changes in midlife." (2021).
2. Montpetit C., Weber M. H., Fortin M. The Multifaceted Impact of Skeletal Muscle Morphology and Function on Spine Pathologies. – 2024.
3. Korpinen N. Evolutionary development of the spine: the background of modern back problems?. – 2023.
4. Якубова М. М. The relationship between cognitive impairment and glycemic parameters in patients with type 2 diabetes mellitus. – 2024.
5. Ganieva I. et al. The study of the of cognitive disfunctions using to the test “MoCa” in patients with multiple sclerosis //Journal of the Neurological Sciences. – 2019. – Т. 405. – С. 284.
6. Yakubova M. Presentation of the intestinal microbiota as an independent organ. – 2023.
7. Saidmuratovna K. D., Mirakramovna Y. M. Age features of chronic cerebrovascular insufficiency in some forms of dysplasia of cerebral arteries //European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 170-174.
8. Rustamova C. R., Yakubova M. M. Optimization diagnostic errors in the amyotrophic lateral sclerosis //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2022. – Т. 2. – №. 3.
9. Yakubova M. M. et al. Clinical and neurological aspects of multiple sclerosis during infection with covid-19 in uzbekistan //Central Asian Journal of Medical and Natural Science. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 186-190.
10. Yakubova M. M. et al. Metabolites Of The Gut Microbiota Support Cognitive Function By Increasing The Production Of Brain-Derived Neurotrophic Factor BDNF //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2023. – С. 7626-7634.
11. Yakubova M. Disturbed gut microbiota leads to cognitive impairment. – 2023.
12. Якубова М. М. The study of the causes and stress dependence of hand tremor in military. – 2023.
13. Якубова М. М. Characteristics of cognitive function in type 2 diabetes. – 2023.
14. Yakubova, Marhamat. "Changes in Melatonin Concentration Depending on the Severity of Chronic Cerebral Ischemia and Seasonality." (2023).
15. Videman T., Levälähti E., Battié M. C. The effects of anthropometrics, lifting strength, and physical activities in disc degeneration //Spine. – 2007. – Т. 32. – №. 13. – С. 1406-1413.
16. Liu C. et al. Diurnal variation in hydration of the cervical intervertebral disc assessed using T2 mapping of magnetic resonance imaging //Korean Journal of Radiology. – 2022. – Т. 23. – №. 6. – С. 638.

HADIS ILMINING VUJUDGA KELISHI, SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

*Xoshimov Nuriddin,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
“Tasavvuf germanevtikasi” mutaxassisligi
2-kurs magistri*

Annotatsiya

Bu hadis ilmining kelib chiqishi maqolasi, ishlab chiqarish jarayoni va uning Islom imlari haqida ma'lumot beradi. Unda hadis ilmining Qur'oni Karim bilan aloqasi, Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning sunnatlari orqali diniy amaliyot va ta'limotlarni kuzatishdagi o'rni yoritilgan. Maqola hadis ilmining metodologik asoslari, istilohlari va uning turli turlari haqida ham muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Ush Islom ilmlariga qiziquvchilarni o'rganish, tadqiqot qilish hadis ilmini o'rganishga intilayotgan talabalarga muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi

Xashimov Nuriddin

*magistr 2-go kursa po spetsialnosti
“Germanevtika sufizma” Tashkentskogo gosudarstvennogo
universiteta vostokovedeni*

Annotatsiya

Eta maqola posvyashchena proisxojdenu nauki hadisov, protsessu eyo formirovaniya i eyo roli v islamskix naukah. V ney osveshchaetsya svyaz nauki hadisov s Koranom, a takje znachenie sunny Proroka Muxammada (mir emu i blagoslovenie Allaxa) v nablyudenii za religioznymi amaliyoti va uchenimi. Statya predostavlyaet vajnyuyu informasiyu o metodologik asoslar nauki hadisov, eyo terminax va razlichnyx vidah. Ona slujit vajnoy teoreticheskoy i prakticheskoy bazoy uchun izuchaushchix islamskie nauki va talabalar, stremyashchixsya uglubit svoi znaniya v obl

Kirish

Tayanch iboralar: qur'on, hadis, usul, hasan hadis, zaif hadis, mutavotir va musnad.

Hadis ilmi Islom ilmlarining eng muhim qismlaridan biridir. U Qur'oni Karim bilan chambarchas bog'liq bo'lib, Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning so'zlari, amallari, sifatlari va iqrorlarining o'rganilishini o'z ichiga oladi. Bu ilmning vujudga kelishi va munosabatlar Islom tarixidagi ilk davrlardan boshlanadi. Alloh taolo Qur'oni Karimni insoniyat uchun va mukammal hidoyat kitobi sifatida nozil qildi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam esa bu kitobni amalda tatbiq qilib, musulmonlarga yo'l-yo'riq ko'rsatadilar.

Rasulullohning har bir so'z va amaliga katta ahamiyat berilgan, xavfsizlik hayot tarzi va o'g'itlari mo'min-musulmonlar tomonidan berilgan puxta o'rganilgan va saqlangan. Shu bois hadislar diniy ta'limotlar, ibodatlar va kundalik hayotdagi amaliy masalalarni to'g'rilash uchun asos manba sifatida qabul qilingan.

Hadisi shariflar Qur'oni karim bilan chambarchas bog'liq. Shu bois Hadisi nabaviy tarixi ham Qur'oni karim va Islom tarixi bilan birdir. Biz esa hadisni ilm sifatida shakllanish tarixidan boshlab o'rganamiz. Alloh taolo Muhammad sollallohu alayhi vasallamga Qur'oni karimning birinchi oyatlarini nozil qilib, u zotni oxirgi Raygambar, deb e'lon qildi. Muhammad sollallohu alayhi vasallamning rayg'ambarliklariga iymon kaltirmagan odam iymonli bo'la olmasligi uzil-kesil oshkor bo'ldi. Mo'minlarning u zotga ergashishlari va iqtido qilishlari lozim bo'lgan ishlardandir. Qur'oni karimning "Hadid" surasi 7- oyatida: "Ey odamlar! Allohga va Uning rsuliga iymon keltiring"¹, deb marhamat qilgan. Yuqorida zikr qilinganidek, bu haqiqatni Alloh taolo Qur'oni karimda qayta-qayta ta'kidladi. Islomning birinchi kunidan boshlab, mo'min-musulmonlar kattayu kichik har bir narsani o'z rayg'ambarlaridan o'rgana boshladilar. Ular U zotdan iloxiy dastur bo'lgan Qur'oni karim oyatlaridan tortib, to oddiy tahorat olishgacha bo'lgan hamma narsalarni asta-sekin qabul qilib olar edilar. "Suuning uchun ham Muhammad sollallohu alayhi vasallam muborak hayotlarining biror lahzasi ham sahobai kiromlarning diqqat-e'tiborlaridan chetda qolmas edi"².

Xadis so'zining istilohiy va lug'aviy ma'nosi haqida Alloma Javhariy (rahimahulloh) o'z "Sahih"larida: "Hadis bu ozmi-ko'rmi xabardir"³, deganlar. Kimdir tarafidan o'tkazilgan xabarni arablarda "hadis" deyish bor.

Hadisning istilohiy ma'nosi borasida usul, kalom va hadis olimlari har xil fikr bildirganlar. Bu ixtilof haqiqiy emas, balki e'tiboriy yoki lafziydir. Alloma Tohir ibn

¹ Abdulaziz Mansur. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. –T.: sano-standart, 2019. – B. 538

² Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va Hayot. 1-J.- Movarounnahr Toshkent, 2005. – B. 16

³ Abu Nasr Ismoil ibn Hammod al-Javxariy. As-Sixox toj al-lug'at va Sihoh al-ara- biya. Bayrut: Dor al-ilm lil-muloyin, 1990. – B. 278

Solih al-Jazoiriy rahimahulloh o‘zlarining usul al-hadis borasidagi “Tavjix an-nazar ila usul al- asar” nomli kitoblarida ushbu ixtilofning hadis ta’ri fida bo‘lganligini qayd etganlar⁴. Bundan ko‘rinadiki, bir emas, bir necha olimlar xilma-xil fiklar bildirib kelganr, bu o‘z navbatida o‘rginilayotgan masalani muhimligini bildiradi.

Usuli fiqh sohiblari hadisga Rasululloh (s.a.v.)ning so‘zlari va fe’llari deb ta’rif berishgan. Ularning nazarida, ixtiyoriy fe’llari hadisga kiritiladi, ammo ixtiyorsiz amallar hadisga kiritilmaydi. Ixtiyorsiz amallar degani Rasululloh (s.a.v.)ning muborak chehralari, siyratlari, tug‘ilishlari kabi narsalar bo‘lib, bu narsalar Ul zotning o‘z ixtiyorlari bilan sodir bo‘lmagan.

Muhaddislar esa ixtiyoriyni ham, g‘ayriixtiyoriyni ham hadisga kiritadilar. Rasululloh (s.a.v.)dan rivoyat qilingan barcha xabarlar hadisga doxil bo‘ladi deydidlar. Demak, hadisga berilgan muhaddislarning ta’rifi bunday: “Rasululloh (s.a.v.)ning gar-so‘zla- ri, fe’llari, hollari va sifatleri, hatto harakat va sukunatlari hadisdir”⁵. Bu ta’rif muhaddislar tomonidan aytilgan ta’rif bo‘lib, usul va fiqh ilmidagi ta’riflardan kengroq ma’noni ifoda etadi. Bu ta’rif bo‘yicha ixtiyoriy va g‘ayriixtiyoriy ishlar ham hadis ostiga kiradi. Muhaddislarning maqsadi hukmlar istinbot qilish emas, balki barcha hadislarni to‘rlashdir.

Hofiz Saxoviy (vafoti m. 1497) o‘zining “Fath al-mug‘iys” nomli kitoblarida: “hadis so‘zining lug‘aviy ma’nosi qadimning aksi”, degan, istilohda esa: “Rasululloh (s.a.v.)ga bog‘lanadigan narsalar — u zoti sharifning garlari bo‘lsin, fe’llari bo‘lsin, taqrir (iqrorlari) yoki sifatleri bo‘lsin, hatto bedorlik va uyqudagi harakatlari va sukunatlari bo‘lsin, bularning barchasi hadisdir”⁶,— deganlar. Bu ta’ridan hadis shunchaki gar-so‘z emas balki rayg‘ambarimizga tegishli bo‘lgan bir necha ishlar tushinishini bildiradi.

Hofiz ibn Hajar (vafoti m. 1449) o‘zlarining “Fath al-Boriy” nomli kitoblarida hadisni qadimning aksi sifatida baholab, “Qur’on — Allohning kalomi, u esa qadimdir, ya’ni ibtidosi yo‘q azaliy sifatdir. Hadisga esa yangi, ibtidosi borligidan kelib chiqib nom qo‘yilgan”, — degan⁷. Bu yuqoridagi gardan ham chuqurroq ma’noga ega bo‘lib, gar o‘laroq Quo‘oni karim bilan bo‘lgan farqiga ishora qilinmoqda.

⁴ Toxir ibn Solih al-Jazoiriy. Tavjix an-nazar ila usul al-asar. Misr: Jamoliya, 1910.-B.2-4.

⁵ Abu Iso at-Termiziy. Sunani Termiziy sharhi (Matn) J. 1. Muqaddima. –T.: Irfon nashr, 2021. – B.37

⁶ Shamsiddin as-Saxoviy. Fatx al-mutis bi-sharx Alfiyat al-xadis. 1–jild. Riyoz Dor al-Minjoj, 2005. — B.14.

⁷ Ibn Xajar al-Askaloni. Fath al-Boriy. 1-jild. Riyoz: Doru Tayyiba, 2005. — B.339.

Hadis ilmining ta'rif: Alloma Badriddin Ayniy (r.a) "Sahihi Buxoriy"ga yozgan "Umdat al-qori" asarida hadis ilmiga shunday ta'rif bergan: "Rasululloh (s.a.v.)ning garlari, fe'llari va ahvollari bilinadigan ilmdir"⁸. Bu ta'rifda ijmoliy (qisqa bayon yilish) tarzda aytilayotgan bo'lsada, asli juda katta mavzularni qamrab olgan. Zero "Garlari" deganda qovliy hadislar va uning turlari nazarda tutiladi, "Fellari" deganda ibodat va undan boshqa amaliy ishlari tushiniladi, "Ahvollari" deganda sifatleri va boshqalar tushiniladi.

Mazkur ta'rif hadis ilmi haqida umumiy ma'lumot bersada, biroq unga mavquf va maqtu' hadislar kirmay qolgani sababli unchalik keng qamrovli emasligini tadqiqotchilar aniqlaganlar. Shuning uchun "Fath al-Bokiy sharh Alfiya al-Iroqiy" asarida quyidagi ta'rif o'rta tashlangan: "Rasululloh (s.a.v.)ga yoki sahobiyga yoki undan rastroqdagilarga gar, fe'l, sifat yoki taqrir o'laroq bog'lanadigan narsalarni tanish"⁹. Bulardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, islomni avvalidagi uch asr (salafi solih) allomalarini qilgan sa'iy-harakatlarini o'rganish va unga bog'lanish deb tushinamiz

Hadis ilmining turlari. Hadis ilmining navlari borasida muhaddis Ibn al-Akfoniy o'zining "Irshod al-qosid" degan kitobida hadis ilmi ikki qismga bo'linishini yozadi.

Birinchisi ilmi rivoyat al-hadis (hadisni rivoya qilish ilmi), ikkinchisi ilmi diroyat al-hadis (hadisni anglash, tushinish ilmi).

Ilmi rivoyat al-hadisning ta'rif bunday: "U Rasululloh (s.a.v.)ning garlari ni, fe'llarini va holatlarini muttasil eshituv bilan qilingan naqlini bilmoq va ularni egallash va yozishdir"¹⁰. Ya'ni, Rasululloh (s.a.v.)ning so'z lari, fe'llari va hollari naqlini bevosita eshitish bilan bilish. Ularni yozish hamda tahrir qilish bilan birga hadis rivoyati ilmining ta'rif tushiniladi. Bu yerda hadisdan hukmlar chiqarish, hadisning sahifligi, zaifligi borasida bahs qilinmaydi.

Endi hadis diroyati ilmining ta'rif bunday: "U rivoyat turlarini, ularning hukmlarini, roviylarning shartlarini, rivoyat qilinganlarni qismlarga ajratishni va ularning ma'nolarini chiqarishni bildiradigan ilmdir"¹¹. Ya'ni, ushbu ilmi diroyat al-hadis shuki, u bilan rivoyatning turlari va ulardan ahkom olish nav'lari, roviylarning shartlari bilinadi. Roviylarning o'ziga yarasha shartlari, ishonchli yoki ishonchsiz ekanliklari bor, ana o'shalar bilinadi. Shuningdek, rivoyatlarning sinflari sahih, hasan

⁸ Badriddin al-Ayniy. Umdat al-kori sharhi Sahih al-Buxoriy. 25-jild. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 2001. B.33

⁹ Zakariyo al-Ansoriy. Fath al-Bokiy bi-sharh Alfiya al-Irokiy. Bayrut: Dor Ibn Hazm, 1999. –B.41.

¹⁰ Ibn al-Akfoniy. Irshod al-kosid. Qohira: Dor al-fikr al-arabiy, 1990. – B.155

¹¹ Ibn al-Akfoniy. Irshod al-kosid. Qohira: Dor al-fikr al-arabiy, 1990. – B.156

yoki zaif kabilar va ularning ma'nolarining anglash, ya'ni qanday qilib ahkom olish kabilar o'rganiladi.

Hadisni islomda tutgan o'rni. Alloh taolo Kitobni asrab-avaylashni O'z zimmasiga olgan va O'zining payg'ambari (s.a.v.)ga risolatni yetkazish va hikmatni saqlashni, odamlarga nozil qilingan narsani bayon qilishni va ularni to'g'ri yo'lga hidoyat qilishni torshirgan.

"U zot risoladagi vazifalarini bajarib, xalqqa nasihat qilib, ularga Qur'onni o'qib, uni asrab-avaylash, yodlash va o'z hukmronligi davrida mavjud bo'lgan barcha vositalar bilan yozma ravishda tasdiqlash uchun harakat qildilar. Hamrohlarining qalbiga hikmatni yoyib, ularga hidoyat qonunini tushuntirib, ularga yaxshi narsalar halol va harom narsalarni tushuntirib berdi. Rarvardigorining ta'limotlarini ularga yetkazish uchun ko'r mehnat qildilar va g'oyib bo'lgan guvohga xabar berishni buyurdilar va uning garini tushungan kishiga yaxshilik tilab duo qildilar, shuning uchun uni eshitganlaridek bajardilar va ularga xabar berishni buyurdilar. Unga qasddan yolg'on so'zlagan har bir kishiga do'zax azobini va'da qilgan"¹². Islomni avvalidanoq hadislarni o'rganish va talqin qilish sharafligi bo'lishi bilan bir qatorda, juda katta masuliyat va omonat deb qaralgan.

Hadis ilmi maktablarning vujudga kalishi. Birinchi asrda islomiy shaharlarda Hadis ilmi maktablari raydo bo'lgan, ular hijratning vatani, birinchi xulfoi roshidunlar (to't xalifa) davrida xalifalik roytaxti, muhojir va ansorlar, sahoba va ulamolar maskani bo'lgan Madinada boshlangan. Xalifalar olomon hadis hofizlari bilan o'ralgan edi, ularning iboralari hamon quloqlariga to'lib, manzaralari ko'z o'ngida edi.

Sahobalarning sunnatga bo'lgan munosabatlarini muarrix D.Abboh shunday keltiradi: "Ular o'zlarining umumiy xulq-atvorini Muhammad alayhis salomdan eshitganlari, harakatlari va sifatlaridan ko'rganlariga asoslashdi. Ular bu ilmni yo'qotib qo'yishdan xavotirga tushganlaridan keyin xalifa Umar ibn Xattobdan hadisni yozib berishni so'radilar, lekin u istixora qilib ko'rib, bunga izn bermadi, Alloh taoloning kitobiga biror narsa aralashib qolishidan ehtiyot bo'ldi"¹³. Demak, sahobalar harqanday hadisga omonat va masuliyat o'laroq qaraganlar va boshqalarni berarvo bo'lishiga yo'l qo'ymagan.

¹² D.Muhammad al-Muxtor Vuld Abboh. Tarix al-ulumil hadis ash-sharif fil Mashriqi val Mag'rib. – Mag'rib: As-Saqofa, 2010. – B.9

¹³ D.Muhammad al-Muxtor Vuld Abboh. Tarix al-ulumil hadis ash-sharif fil Mashriqi val Mag'rib. – Mag'rib: As-Saqofa, 2010. – B.12

Xadislarning yozilishi. Rasulullox (s.a.v.) Qur'oni karimning xar bir oyatini yozdirib borish barobarida, avvalda sahobalarni xadislarni yozishdan kaytargandlar. Bunda asosan Qur'onga boshqa garlar aralashib ketishining oldini olish, musulmonlarning Qurondan chalg'ishlariga yo'l qo'ymaslik kabi sabablar nazarda tutilgan edi. Qolaversa, yozish uchun kerakli vositalar bo'lmas, agar ular torilsa ham, yozishni biladigan sahobalar ancha kamyob edi. Agar bor imkoniyat Quronga qaratilmasa, ayrim muammolar kelib chikishi mumkin edi. Shu bilan birga, Qur'oni karim oyatma-oyat, ma'lum mikdorda nozil bo'lsa, xadislar har qadamda sodir bo'lardi. Eng asosiysi, sahobalar boshqa arablar qatori ma'lumotlarni asosan yodda saqlashga o'rgangan edilar. Ular uchun yozuvning axamiyati uncha katta emas edi. Ammo, bu Nabiy (s.a.v.) davrlarida hadislar umuman yozilmagan, degani emas. Rasulullox (s.a.v.) keyinrok, mazkur muammolarning bir qismi bartaraf bo'lgach, ba'zi sahobalarga xadislarni yozishga izn berganlar va o'zlari ham hisob-kitobga oid ayrim xadislarni yozdirganlar. Misol uchun, Abdulloh ibn Amr ibn Oss (vafoti m. 684–685) hadislarni yozib borardilar va u kishining saxifalar to'rlamini "Sodiq" "Rostguy" deb atashardi. Abu Hurayra (r.a.)dan (vafoti m. 678) kuyidagicha rivoyat qilinadi: "Rasulullox (s.a.v.)ning hadislarini mendan ko'ra yaxshiroq biladigan birorta ham kishi yo'q. Abdulloh ibn Amr mustasno, chunki u yozar edi, men esa yozmas edim"¹⁴. Axmad va Bayxakiy rivoyat qilgan. Bundan ko'rinadiki, hadislarni yozish o'sha vaqtni o'zida ommalashgan bo'lmasada, ayrim sahobalar yozib borgan va bu ish boshqalardan maxfiy bo'lmagan, rayg'ambarimiz tomonlaridan o'zil-kesil ta'qiq ham qo'yilmagan.

Hadislarni to'rlash va yozish Qur'oni karimning jamlanishi nihoyalanib, qorilar keo'rayib, u hadislar bilan aralashib ketish xavfi bartaraf bo'lgach o'rta qiq chiqdi. Bu masalaga jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratildi. "Hijriy birinchi asrning oxiriga borib, sahobalarning kurlari vafot etib ketgani va boshqa sabablarga ko'ra hadislarning yuq bulishi xavfi tug'ildi. Buni o'z vaqtida anglab etgan buyuk xalifa Umar ibn Abdulaziz (xalifaligi h. 99-101, m. 717-719) xadislarni yozishga va jamlashga rasmiy ravishda buyruq berdi. Bu bilan u xadislarni jamlashga birinchi bo'lib tashabbus kilgan shaxs sifatida tarixda qoldi"¹⁵. Shundan so'ng xadislarni yozma ravishda jamlash ishlari keng quloch yoydi. Islom olamining barcha yerlarida bunga bel bog'lagan ulamolar etishib chiqdi. Makkada birinchi bo'lib hadis jamlagan kishi Ibn Jurayj (vaf. 150 h.), Madinada Molik ibn Anas (vafoti m. 795) bo'ldi.

¹⁴ Oltin silsila Sahihul Buxoriy. Tahririyat kengashi: M. Ahmadjonov (va boshq.) –T.:Hilol-Nashr, 2012. – B. 25

¹⁵ Shu kitob. –B. 26

Basrada Hammod ibn Salama (vafoti m. 783), Kufada Sufyon Savriy (vafoti m. 778), Shomda Abu Amr Avzoviy (vafoti m. 774), Xurosonda Abdulloh ibn Muborak Marvaziy (vafoti m. 797), Yamanda Muammar va boshqalar hadis to‘rlash bilan tanildilar.

Dastavval hadislarni yozishda asosan ularni qaydlash nazarda tutilgan edi. Shuning uchun ularda ma’lum tartibga amal kilinmas edi. Ilk bor bitilgan xadis kitoblari “Jomi” (jamlovchi) va “Musannaf” (bitik) shaklida yozildi. Ularda turli mavzularda torilgan hadislar jamlandi. Bunga Sufyon ibn Uyaynaning (vafoti m. 813) “Jomi”i va Aburrazzoqning (vafoti m. 826) “Musannaf”ini misol qilish mumkin. Shu bilan birga, bu davr hadis kitoblarida Rasululloh (s.a.v.)ning hadislari sahobalar so‘zlariga va tobeinlarning fatvolariga aralash holda jamlanavergan. Bu xolat imom Molikning “Muvatto”sida aniq ko‘zga tashlanadi.

Uchinchi hijriy asr hadis ilmining gullab-yashnagan oltin davri bo‘ldi. Bu vaqtda hadislarni yozish, ularni jamlash, tartibga solish va sahihlarini boshqalaridan ajratish ishlari oxiriga etkazildi. Shuningdek, aynan shu asrda sahobalar va tobeinlarning fatvolarini aralashmay, faqat Rasululloh (sollallohu alayhi vasallam)ning hadislarni yig‘ib, ularni rivoyat qilgan sahobalarning nomlari ostida bir bobda jamlash boshlandi. Natijada “musnad” deb nomlangan hadis kitoblar vujudga kaldi. Bu borada birinchi bo‘lib Abu Dovud Tayolisiy (vafoti m. 795) “Musnad atayolisiy”ni, Imom Ahmad ibn Hanbal (vaf. 856 h.) o‘zining “Musnad”ini yozdi. Ibn Hanbalning “Musnad”i musnadlar ichida eng mashhuri, eng kattasi va foydasi eng ko‘ri xisoblanadi. Ammo musnadlarda sahih hadislar ham, sahih bo‘lmaganlari ham bor edi.

“Nihoyat, hadis ilmida mo‘minlar amiri, muhaddislar reshvosi Muhammad ibn Ismoil Buxoriy (vafoti m. 870) hadis jamlashda yangi bir yo‘nalishga asos soldi: faqat sahih hadislarni o‘z ichiga olgan “Al-Jome as-saxix” kitobini yozdi va unda hadislarni boblarga ajratib, tartibga soldi. Keyin imom Buxoriyning shogirdi imom Muslim (vafoti m. 875) ham ustozini yo‘lidan borib, o‘zining mashhur kitobi “Sahih Muslim”ni yozdi va bu kitob “Sahihul-Buxoriy”dan keyingi maqomni egalladi. Ushbu ikki hadis to‘rlami musulmonlar tomonidan bir ovozdan Kuroni karimdan keyingi eng to‘g‘ri, ishonchli kitoblar deya tan olindi”¹⁶. Mana shu yunalish boshqa muhaddis olimlarga hadis ilmida qilinishi zarur bo‘lgan bir yo‘lni ochib berdi. Endilikda hadisni o‘rganmoqchi bo‘lganlar sanadlari (hadis matnigacha bo‘lgan roviylar keta ketligi) va istinboti (undan olinadigan hukmlari) bilan qiziqishlari ortib bordi.

¹⁶ Oltin silsila Sahihul Buxoriy. Tahririyat kengashi: M. Ahmadjonov (va boshq.) –T.:Hilol-Nashr, 2012. – B. 27

Doktor Muhammad al-Muxtor Vuld Abboh o‘zining “تاريخ علوم الحديث الشريف في المشرق و المغرب” deb nomlagan kitobida, hadis ilmining rivojlanish bosqichini quyidagicha kaltiradi:

- “Sahobai kiromlarning hadislarni qabul qilib olishlari va o‘zarot tarqatishlar
- Madinai munavvarada hadis maktablarining yuzaga kalishi. Ya’ni, hadislarni ruxta o‘zlashtirgan sahobalar uylari yoki masjidlarda hadis ilmiga oid halqalar tashkil qilganlar

- Hadislarni qog‘ozga tushirish- hadis kitoblari yozilishi. Bu ishni eng birinchilardan bo‘lib Muhammad ibn Shihab az-Zuhriy boshlab bergan boshqalar davom ettirganlar

- Hadis kitoblarini taftish qilish. Bu bosqichda kitoblarga kirib qolgan zaif hadislarni aniqlash, hadis to‘qo‘vchilarni fosh qilish kabi ishlar amalga oshirilgan

- Hadis ilmiga oid asarlarni saralash, hadislarni sharhlash asnosida kirib qolgan shubha-gumonlarni ketkazish kabi ishlar qilingan. Imom Shofi’iy, Ibn Qutayba va Imom Tahoviy kabi muhaddislar aynan shu kabi ishlar bilan shug‘ullanganlar

- Mustolahul hadis ilmining raydo bo‘lishi. Bu bosqichda ulamolar hadislarni juda ham daqiq tushinish imkoniyatini beradigan, faqatgina hadis ilmiga xos bo‘lgan istilohlar-atamalarini joriy qildilar. Sahih (ishonchli-sog‘lom), zaif(kuchsiz-kasal), mashhur (uchtadan oshmagan odam tomonidan aytilgan), aziz(ikkitadan oshmagan odam tomonidan aytilgan), munkar(ishonchli xabarga zid kalgan), hasan va boshqa shu kabi atamalar ishlab chiqilgan

- Hadis ilmiga oid ensiklorediya yaratilishi. Bu bosqichda shunga qadar qilingan ishlarni tizimlashtirish. Kimdir roviylar ro‘yhatini, yana kimdir hadisga oid kitoblar ro‘yhatini tuzib chiqadi”¹⁷, deb keltirgan. Qo‘shimcha fikrlar bildirib o‘tgan. Hadis ilmi bosib o‘tgan davrlar biri boshqasini tugatish ustiga bo‘lmagan, aksincha avvalgi bosqichdagi ishlarni takrorlash bilan qo‘shimcha ishlar olib borilgan.

Xulosa: Hadis ilmining shakllanishi va rivojlanishi haqida so‘z yuritish ekanmiz, hadislarning Qur’on bilan chambarchas bog‘liqligini va Islom tarixining muhim qismiga aylanishini ta’kidlash kerak. Hadislar, Muhammad (s.a.v.)ning so‘zlari, amallari, ta’riflari va hikmatlaridan iborat bo‘lib, ular Islom ahkomlarini tushunish va amal qilish uchun muhim manba hisoblanadi.

Hadisning Shakllanishi. Hadislar Qur’oni karimdan keyin Islomning asosiy manbai hisoblanadi. Ular Rayg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ning hayoti va faoliyatini

¹⁷ D.Muhammad al-Muxtor Vuld Abboh. Tarix al-ulumil hadis ash-sharif fil Mashriqi val Mag‘rib.- As-Saqofa Mag‘rib, 2010. B. 11–13

o'zida aks ettiradi. Dastlab, sahobalar hadislarni eshitish va yodlash orqali o'rganishgan. Sahobalar hadislarni saqlashda katta mas'uliyatni his qilganlar, chunki ularning nado'lanishi yoki noto'g'ri rivoyat qilinishi Islomning aniq tushunilishiga zarar yetkazishi mumkin edi. Ammo, Muhammad (s.a.v.)ning hayoti davomida hadislar yozilmagan, shuning uchun ularni faqat eshitib o'rganishgan.

Hadisning yozilishi. Rayg'ambarimizning (sollallohu alayhi wasallam) vafotidan keyin hadislarni yozishga ehtiyoj sezila boshlandi. Xalifa Umar ibn Abdulaziz (r.a.) (xalifaligi h. 99-101, m. 717-719) hadislarni yozish va jamlashga rasmiy ravishda buyruq berdi. Shundan so'ng, hadislar yozila boshlandi va turli usullar bilan yig'ilgan hadislar jamlanib, bir necha asrlar davomida ularning to'g'riligi tekshirildi. Hadislarning jamlanishi va ta'siri.

Hijriy birinchi asrning oxirida hadislarning yozilishi va to'rlanishi muhim jarayon sifatida boshlanib, hadis ilmining ilmiy an'alarini yaratdi. Bu davrda, hadislarni faqat Rasululloh(s.a.v.)ning so'zlari bilan cheklab qo'ymay, ularning faollari, so'zlari va tasdiqlari ham yoziladigan bo'ldi. Hadislarni jamlash va tasniflash ishlari Islom tarixining muhim bir bosqichi bo'lib, buning natijasida ko'rlab ilmiy asarlar yaratildi, masalan, Imam Buxoriy va Imam Muslimning sahih hadislar to'rlamlari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1- Abdulaziz Mansur. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. –T.: sano-standart, 2019. –604 b.
- 2- Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va Hayot. 1-J.- Movarounnahr Toshkent, 2005. – 278 b.
- 3- Abu Nasr Ismoil ibn Hammod al-Javxariy. As-Sixox toj al-lug'at va Sihoh al-arabiya. Bayrut: Dor al-ilm lil-muloyin, 1990. – 670 b.
- 4- Ibn al-Akfoniy. Irshod al-kosid. Qohira: Dor al-fikr al-arabiy, 1990. – 480 b.
- 5- Ibn Xajar al-Askaloniy. Fath al-Boriy. 1-jild. Riyoz: Doru Tayyiba, 2005. — 746 b.
- 6- Badriddin al-Ayniy. Umdat al-kori sharhi Sahih al-Buxoriy. 25-jild. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 2001. — 836 b.
- 7- D.Muhammad al-Muxtor Vuld Abboh. Tarix al-ulumil hadis ash-sharif fil Mashriqi val Mag'rib. – Mag'rib: As-Saqofa, 2010. – 650 b.
- 8- Oltin silsila Sahihul Buxoriy. Tahririyat kengashi: M. Ahmadjonov (va boshq.) – T.:Hilol-Nashr, 2012

UCHUVCHISIZ UCHISH APPARATLARI, ULARNING XUSUSIYATLARI VA YONG'IN SODIR BO'LGANDA QO'LLANILISHINING ISTIQBOLLARI

Abdirayimov Renat Hamid o'g'li

*Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
magistr talabasi*

Axmedov Nurshod Murodovich

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada uchuvchisiz uchish apparatlari haqida umumiy tushunchalar, ulardan foydalanish xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar va iboralar: Uchuvchisiz uchish apparatlari, toifalangan obyektlar, integratsiya, dasturiy ta'minot, dron, kopter.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash hamda jamiyatimizda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishidagi ishlarni "Xalq manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili asosida tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizm va tartiblari joriy etilib, davlat organlarining jamoatchilik tuzilmalari bilan o'zaro maqsadli hamkorligi yo'lga qo'yildi.

Shu bilan birga, jahonda kuchayib borayotgan turli xavf-xatar va ziddiyatlar, el-yurt tinchligi va osoyishtaligiga tahdidlar, pandemiya, tabiiy va texnogen ofatlar mas'ul davlat tuzilmalariga o'z faoliyatini "Barcha say-harakatlar inson qadri uchun" degan ustuvor g'oya asosida yanada takomillashtirish vazifasini yuklamoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohot va yangiliklarni tahlil etarkanmiz obektlarni qo'riqlash, ularning daxlsizligini ta'minlash, unda saqlanayotgan moddiy tovar boyliklarning xavfsizligi uchun javobgarlik davlat organlarining qo'riqlash bo'linmalari zimmasiga yuklatilgan.

Hozirgi texnologiyalar rivojlanib borayotgan zamonda jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlashda xorijiy mamlakatlarning tajribasini tahlil qilib, rivojlangan mamlakatlar ko'plab yutuqlarga erishganini kuzatishimiz mumkin. Ularning boy tajribasidan foydalanish, o'zimizda ushbu sohada ilmiy

tadqiqotlar olib borish kabi yo‘nalishlarda so‘ngi yillarda salmoqli ishlar amalga oshirildi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ko‘plab izlanish va tahlillar dunyo mamlakatlari jamoat tartibini saqlash, obektlarni qo‘riqlash, fuqarolar xavfsizligini ta‘minlash, mudofaa va boshqa mamlakatning ustuvor yo‘nalishlari sanaladigan sohalarda, hattoki tirbandliklarni oldini olishda uchuvchisiz uchish apparatlari, ya‘ni dronlardan foydalanib kelayotganliklarining guvohi bo‘lmoqdamiz.

Mudofaa tizimida dron – uchuvchisiz uchish aparatlari razvedka, kuzatuv, nishonni aniqlash va jangovar vazifani bajarishga yo‘naltirilsa, fuqarolik ishlarida o‘zi uchar qurilmalar chegarani nazorat qilish, yo‘qolganlarni qidirish, masofadan suratga olish va hatto, yukni manzilga yetkazish kabi turli vazifalarni bajarmoqda. Dronlar ilmiy faoliyatda juda qo‘l keladi: geologiya, ekologiya, meteorologiya va boshqa ko‘plab sohalarda ma‘lumotni to‘plash va tadqiq etish uchun beminnat dastyorga aylangan. Shu bilan bir qatorda harbiy sohaning rivojiga qo‘shayotgan hissasi ham beqiyos albatta. Mazkur maqolada biz uchuvchisiz uchish apparatlari (dron)lar haqida umumiy

Dron dan qaysi sohalarda foydalaniladi va u qanday ishlaydi?

So‘nggi bir necha yil ichida dronlar fuqarolik aviatsiyasiga tobora ko‘proq joriy etilmoqda, havodan surat va video olish uchun ishlatilmoqda. Bu turli maqsadda, jumladan reklama, ko‘chmas mulk va turizm uchun havodan yuqori sifatli tasvir olish imkonini beradi. Dron yukni yetkazib berishda ham beminnat xizmatchi, ya‘ni logistika vaqti va xarajatini kamaytiradi. Amazon dronlari bunga yaqqol misol.

Qishloq xo‘jaligida ham tengi yo‘q texnikaga aylanayotgan dronlar dalaning holatini, hosildorlikni va sug‘orish darajasini kuzatish, baholash orqali fermerga tuproqni o‘g‘itlash, dori purkash va ekinni boshqarish bo‘yicha qulay qaror qabul qilish imkonini beradi. Tabiiyki, ayni usul ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va atrof-muhitga zararni kamaytiradi. Bunday qurilmalar Agrodronlar, deb ham yuritiladi.

Sanoatda zamonaviy dron qurilish maydonchasini tekshirish, elektr stansiyasiga texnik xizmat ko‘rsatish, kon qidirish kabi murakkab vazifalarni bajaryapti. Natijada texnik xizmat ko‘rsatish xarajati kamayib, ishchilar xavfsizligi ta‘minlanyapti.

Dronlar yetkazib berish vaqtini qisqartirish va xodimlar hamda yonilg'i xarajatini kamaytirish maqsadida yuk va pochta jo'natmalarini tashishda ham keng qo'llanmoqda.

Tibbiyotda dron tabiiy ofat sodir bo'lgan joyga dori vositalari va asbob-anjom yetkazib berish, transplantatsiya uchun organla tashishda ishlatiladi. Tabiiyki, endilikda yetkazib berish vaqti qisqarib, bemor hayotini asrab qolish imkoni oshgan.

Dronning ishlash tamoyili sensorli tizim, avtomatik boshqaruv va dasturiy ta'minot kombinatsiyasiga asoslangan. Kamera, radar, lidar, navigatsiya tizimi kabi sensorlar atrof-muhit va avtomobilning joylashuvi haqida axborot to'playdi.

Dronni boshqarish prinsipi va usuli aniq maqsadga qarab farqlanishi mumkin. Ba'zi dronlar butunlay avtonom harakat qiladi va inson aralashuvisiz o'z-o'zidan vazifani bajarishga qodir. Ayrimlari masofadan, yerdagi operator boshqaruv pulti yoki kompyuter interfeysi yordamida boshqariladi. Ko'pgina zamonaviy samolyotlar ham fuqarolik, ham harbiy operator tomonidan boshqarilishi, mustaqil ravishda uchishi mumkin.

Dron turlari

Aviatsiya mutaxassisleri tomonidan uchuvchisiz uchish apparatlari (UUA) asosan uch turga bo'lingan:

Masofadan boshqariladigan;

Dasturlashtirilgan va navigatsiya tizimlari boshqaruvi ostida ishlaydigan;

Avvaldan chegaralov bilan ishlab chiqilgan va takroriy tarzda parvoz qiladigan uchuvchi apparatlar. Dronlarning sinflanishi. Uchuvchisiz apparatlar 4 ta parrakli vertoletlarni eslatadi. Ular bir-biridan o'lchamlari, funkcionalligi, uchish uzoqligi, avtonomlik darajasi va boshqa tavsiflari bilan ajralib turadi.

Shartli ravishda barcha dronlarni 4 ta guruhga bo'lish mumkin:

Mikro. Bunday UUA 10 kg dan kam og'irlikka ega bo'lib, havodagi maksimal uchish vaqti 60 daqiqagacha yetadi. Uchish balandligi 1 km ni tashkil qiladi.

Mini. Bu apparatlarning og'irligi 50 kg ni tashkil etib, havoda bo'lish muddati 5 soatgacha yetadi.

Bunday UUAga og'irligi 1 tonnagacha bo'lgan, 15 soatgacha vaqt mobaynida uchishga mo'ljallangan apparatlar kiradi. Ularning parvoz qilish balandligi 10 km gacha masofani tashkil qiladi.

Og'ir UUA. Ularning og'irligi 1 tonnadan og'ir bo'lib, 1 sutkadan ortiq vaqt mobaynida parvoz qilishga mo'ljallangan bo'ladi. Bunday UUA 20 km balandlikda parvoz qilishi mumkin.

UUA konstruksiyasida sun'iy yo'ldosh navigatori va dasturlashtiriladigan modul mavjud. Agar UUA axborotni olish, saqlash va operator pultiga uzatish uchun mo'ljallangan bo'lsa, unga qo'shimcha ravishda xotira kartasi va uzatgich o'rnatiladi.

Dronlar nafaqat havoda uchadi, balki yer yuzasida, suv tubi va ustida ham harakatlana oladi. Chegara nazorati, patrul xizmati, xavfsizlik va boshqa operatsiyalarda qo'l keladi .

Amerikaning **“RQ-4 Global Hawk”** droni razvedka uchun ishlatilsa,

“MQ-9 Reaper” yer usti nishonini kuzatadi va zarba yo'llaydi, **“Orca”** droni esa suv ostida razvedka olib boradi .

Rossiyaning **“Poseydon”** droni muhim obektlarni yo'q qilish uchun yadro kallagi bilan jihozlangan, deyishadi .

“Marker” jangovar platformasi yoki **“Milrem Themis”** kabi quruqlikda harakatlanadigan dronlar jang maydonida og'ir yuklarni yetkazib beradi. Navigatsiya sifatida lidar yoki kameradan foydalanadigan bunday tizimni operator konsolidan ham boshqarish mumkin .

Apparatning mo'ljallanishiga qarab konstruksiyasi va funkcionalligi o'zgarib boradi. Dronlarning odamlardan buyruqlarni qabul qiladigan va ularga nisbatan tegishli vazifalarni bajaradigan modellari ham mavjud. Bunday qurilmalarda maxsus buyruqlarni qabul qiluvchi modullar o'rnatiladi.

Kopter vertikal tarzda uchish va qo'nish xususiyatiga ega bo'lib, uni boshqarish ancha oson. Lekin u cheklangan jangovar qo'llash radiusiga ega bo'lib – 10 km gacha masofani tashkil etadi va uchish vaqtiga (uchish vaqti esa batareyalarning sig'imiga) bog'liq. Yilning sovuq vaqtlarida batareyaning sig'imi kamayadi va mos ravishda uchish vaqti hamda uzoqligi qisqaradi. Kopterlarning havoga ko'tarilish kuchi vintlarning aylanishi hisobiga yuzaga kelishi sababli, dvigatellardan birining, boshqaruv qurilmalari, boshqa elektronika tizimlarining ishdan chiqishi apparat uchun og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Dronlarni yuqoriroqqa ko'tarilishi uchun barcha dvigatellardagi oborot oshiriladi. Oldinga harakatlanish uchun oldingi vintlar orqadagilarga nisbatan pastroq tezlikda aylanadi. Orqaga va o'ng-chapga harakatlanish ham shu tarzda kechadi. Apparatni o'ngga burish uchun chap tomondagi vintlar aylanish tezligi oshiriladi va o'ngdagilari kamaytiriladi. Bu kabi barcha harakatlarni amalga oshirish uchun boshqarayotgan shaxs mustaqil ravishda alohida tadbirlarni bajarmaydi, bu ishlarning barchasini uchish kontrolleri amalga oshiradi. Boshqaruv pultidan kelgan signallardan kelib chiqqan holda boshqaruv apparatining o'zi vintlardagi aylanish oborotlarini o'zgartiradi.

Dronlar vintlari (dvigatellari)ning sonidan kelib chiqib, turlarga bo'linadi (1-rasm). Dvigatellari soni 3 tani tashkil etadiganlari trikopter, to'rttani tashkil etadiganlari kvadrokopter, oltitani tashkil etsa geksakopter, sakkiztani tashkil etgan taqdirda oktokopter va h.k. nomlanadi.

1-rasm. Xitoyning PHANTOM firmasi tomonidan ishlab chiqariladigan dronlarning ko'rinishi

Kvadrokopterlarning havodagi holatini nazorat qilish uchun majburiy tazda quyidagi datchiklar bilan jihozlanishi zarur:

Giroskop, burchak tezligini o'lchaydi; Akselerometr, tezlanishni o'lchaydi;

Kontroller signalini boshqaradigan tezlik rostlagichi.

Eng yaxshi kvadrokopterlar quyidagi texnik ko'rsatkichlarga ega hisoblanadi:

Uchishning balandligi	chegaraviy	6 km
Chegaraviy uchish tezligi		20 m/s
Boshqarish uzoqligi		3,5 kmgacha
Akkumlyator qo'yilgan talablar	batareyasiga	30 daqiqa bo'lgan uchishni amalga oshirish imkonini beruvchi
Og'irligi		1400 gramm
Qo'shimcha vositalar	o'rnatilgan	GPS va GLONASS datchiklari, Wi-Fi
Qo'shimcha imkoniyatlari		Radiokanal orqali boshqarish imkoniyati, avtopilot funksiyasi, operator izidan harakatlanish, uchish nuqtasiga qaytib kelish

Kuzatuvchilar dronning harbiy maqsadda qo'llanishida ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarni ko'rmoqda. Asosiy afzallik, shubhasiz, xavfsizlik. Ya'ni, qurilma ichida odam bo'lmaydi, insonlar hayoti saqlab qolinadi, harbiylar xizmatchilarning nobud bo'lishi kamayadi. Dron havoda uzoq muddatli missiyani bajarish, uzoq masofada yoki uzoq vaqt davomida kuzatuv, razvedka yoki boshqa vazifani ado etish imkonini beradi. Bundan tashqari dron har doim belgilangan dastur bo'yicha uchadi, qurol ishlatish yoki ishlatmaslik bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri buyruqni buzish ehtimoli yo'q.

Salbiy tomoni esa maxfiylik muammosi. Dron harbiy kuchlarga shaxsiy daxlsizlikni buzish, ma'lumotdan noto'g'ri foydalanish bo'yicha xizmat qilishi ham mumkin. Qonunlar, harbiy maxfiylik meyorlarga rioya qilinishini ta'minlash uchun qat'iy qoida va protokollarga ehtiyoj bor.

Dronlarga nisbatan xakerlik hujumi uyushtirilishi yoki elektron urush uskunasiidan foydalanilishi ehtimoli juda yuqori. Natijada dronlar ustidan nazorat yo'qoladi. Nazoratdan chiqqan apparat qurilmani uchirgan tomonga xavf tug'dirishi, operator manfaatiga qarshi ishlashi ham mumkin.

Xullas, ayni paytda faol rivojlanish davrini boshdan kechirayotgan dronlardan foydalanish yanada

keng ko'lam, rang-baranglik kasb etmoqda. Binobarin, bunday qurilmalarning imkoniyati vaqt o'tgan sayin yana ortib boraveradi. Ayni maqsadlar mamlakatlar uchun harbiy sanoatga, jumladan jangovar dronlar yaratishga yangi-yangi investitsiya jalb qilishni taqozo etmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, uchuvchisiz uchish apparatlaridan foydalanish xavfli hududlarni nazorat qilish, boshqaruv organlari oldida turgan vazifalarni bajarishni jiddiy osonlashtiradi, yerdan turibasosiy vazifasi xavfli hududlarni

video kamera yordamida kuzatishni ancha foydali taraflarini oqilona foydalanish monitoring qilish, Dron yordamida tog‘li hududlarga, obektlar (temiryo‘llar, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va boshqalar)ni amalga oshirishda va favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik imkonini yaratishni soddalashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 29 noyabrdagi. “O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-27 sonli farmoni.
2. Z.D. Oxunov., I.Y. Abdullaev. “Fotogrammetriya O‘quv qo‘llanma. T., Cho‘lpon. 2007.
3. И. Обиралов., А.Н. Лимонов., Л.А. Гаврилова., “Фотограмметриа и дистансионное зондирование Учебник. М. Колос, 2006.-334 с.
4. Шевсов Максим Викторович Система мониторинга пожарной и медико-экологической безопасности с использованием анализа видеоданных с беспилотных летательных аппаратов тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 04.10.06, кандидат наук Москва – 2022 г.
5. Муслимов Тагир Забирович Методі и алгоритмі групового управлениуа беспилотними летательними аппаратами самолетного типа тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 05.13.01, кандидат наук Уфа – 2020 г.
6. В. К. Никишев БПЛА – беспилотный летательный аппарат. Книга 1,2,3. Чебоксар 2020 г УДК 004.92(076.5)
7. Elektron manba: www.wired.com/2012/01/drone-report.
8. Elektron manba: [http /www. GIS.ru](http://www.GIS.ru).
9. Elektron manba: <http://fablab-15.ru/dji-phantom-4/>
10. Elektron manba: https://uza.uz/oz/posts/dronlar-davri_496054
11. Elektron manba: <https://www.prpchannel.com/uz/sottomarino-poseidon/>

COMMON CHALLENGES IN ACHIEVING SPEAKING FLUENCY

*The university of public safety of the republic of Uzbekistan
Department of language studies
Pulatova Zulfiya Abduazizovna
PhD, Doctor of philosophy in pedagogical sciences*

Annotation. This article aims to provide valuable insights and effective strategies to help one enhance fluency, enabling one to showcase speaking skills confidently and impress the examiners during Speaking tests. Also, fluency disorders both from methodological and psychological points of view will be discussed. Several factors, challenges and shortcomings and feasible solutions of the subject are considered.

Key words: fluency, disfluencies, fluency disorders, grammar, speaking, learner.

Fluency refers to continuity, smoothness, rate, and effort in speech production. There are those who might be disfluent at times. They may hesitate when speaking, use fillers (“like” or “uh”), or repeat a word or phrase. These are called typical disfluencies. A fluency disorder is an interruption in the flow of speaking characterized by a typical rate, rhythm, and disfluencies (e.g., repetitions of sounds, syllables, words, and phrases; sound prolongations; and blocks), which may also be accompanied by excessive tension, speaking avoidance, struggle behaviors, and secondary mannerisms. Secondary, avoidance behaviors include, **using fillers** (e.g., “like,” “um,” “uh,” “you know”); **avoiding sounds or words** (e.g., substituting words, inserting unnecessary words, circumlocution); **altering rate of speech**.

The following challenges can be figured out as well:

Problem № 1- Trying to Speak Too Quickly. Learners, sometimes, attempt to express their opinions in a rush bringing about less effectiveness of speech.

Problem № 2- Trying to Think of Ideas. Concentrating or pondering over something for seconds might be another negative impact to fluency of the speakers` speech.

Problem № 3- Not Having a Structure. A large amount of confusing information makes the structure to be reversed.

Problem № 4- Focusing Too Much on Grammar and Vocabulary. If one is thinking too much about grammar, he will lose fluency. However, when grammar is accurate, there is very less chance of misconceptions and misinterpretation. So it is indispensable that grammar is precise to succeed the intention of correct communication. Hence, if memorized grammatical structures are trying to be used, speech will not sound 'natural'.

Problem № 5- Not Enough Practice. A certain number of people is too shy to initiate a conversation. Another group of learners are not able to find a companion to practice the language. One can improve skills only by doing. If there is no one to speak with, a local conversation classes or clubs are the rightest solution to the problem.

Building self-confidence in speaking fluently is another strategic element. Achieving fluency in a language can be a challenging assignment, and there are numerous common difficulties that people come across in the process. Here are some of the most common problems people encounter when trying to achieve fluency in a language:

1. **Lexis.** Learning new vocabulary is a fundamental factor of developing fluency in a language. However, recalling new words, expressions, and idioms can be an intimidating task, particularly when the language has many irregularities and exceptions.

2. **Grammar.** Syntax rules can be complex and demanding to master, particularly in languages that have dissimilar structures from one's native language. Understanding and implementing grammar rules appropriately is vital for evolving fluency in a language.

3. **Pronunciation.** Uttering words and phrases properly is crucial for effective communication in a language. However, pronunciation can be complicated, particularly when the language has different sounds or intonation patterns than one's native language.

4. **Listening comprehension.** Understanding oral speech is a key element of fluency, but it can be hard for language novices to grasp native speakers who express ideas quickly or use unacquainted terminology or accents.

5. **Fear of making mistakes.** This problematic issue can be a significant obstacle for language learners. The fright of being judged or scoffed at can cause learners to hesitate or evade speaking completely, which can impede progress in enhancing fluency.

6. **Lack of motivation.** Learning a language demands continuous struggle over a long period of time, and it can be thought-provoking to stay encouraged and dedicated throughout the progression. Many students lose inspiration when they don't feel improvement or when they encounter obstacles.

7. **Limited exposure to the language.** Contact to the language is important for increasing fluency, but it can be problematic to discover chances to drill speaking or listening to the language, particularly if a learner is not in a country where the language is spoken.

People with fluency disorders also frequently experience psychological, emotional, social, and functional impacts as a result of their communication disorder. From the psychological point of view, there might be certain reasons for fluency

shortcomings. Further, a couple of such issues related to the phenomenon will be presented.

Firstly, stuttering, the most common fluency disorder, is an interruption in the flow of speaking characterized by specific types of disfluencies, including duplications of sounds, syllables, and monosyllabic words (e.g., “Look at the b-b-baby,” “Let’s go out-out-out”); prolongations of consonants when it isn’t for emphasis (e.g., “we rrrrarely stay at home”); and blocks (i.e., inaudible or silent fixation or inability to initiate sounds). These disfluencies can distress the degree and rhythm of speech and may go with by negative reactions to message; evading behaviors (i.e., avoidance of sounds, words, people, or situations that involve speaking); escape behaviors, such as secondary peculiarities (e.g., eye blinking and head nodding or other movements of the extremities, body, or face); and physical tension. Children and adults who stutter also frequently experience psychological, emotional, social, and functional consequences from their stuttering, including social anxiety, a sense of loss of control, and negative thoughts or feelings about themselves or about communication (Boyle, 2015; Craig & Tran, 2014; Iverach et al., 2016; Iverach & Rapee, 2014). Some children go through a disfluent period of speaking. It means not speaking smoothly or continuously; having or producing many pauses or repeated words or sounds. Stumbling can occur with other disorders simultaneously, such as attention-deficit/hyperactivity illness, intellectual incapacity, language or learning disability, social anxiety disorder. **Cluttering** is the **second** fluency disorder, is characterized by a perceived rapid and/or irregular speech rate, uncommon pauses, confusion behaviors, pragmatic issues, reduced awareness of fluency problems or instants of disfluency, extreme disfluencies, failing or neglecting syllables, and language formulation issues, which result in breakdowns in speech clarity and fluency (St. Louis & Schulte, 2011; van Zaalén-Opt Hof & Reichel, 2014).

Conclusion

In summary, achieving fluency in a language has need of overcoming numerous regular challenges, including vocabulary development, grammar acquisition, pronunciation, listening comprehension, fear of making errors, lack of motivation, and limited exposure to the language. By tackling aforementioned encounters and persisting in their language learning efforts, learners can **advance fluency** and gain the countless profits that come with it. Scientists assume, stuttering and clustering are, probably, primary factors for fluency disorder affecting misinterpretations and misconceptions.

Reference

1. Pulatova, Z. A. (2022). TALIM TIZIMIDA «ASSESSMENT» HAMDA «EVALUATION» TUSHUNCHALARI VA ULARNING FARQI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 20), 170-174.

2. Ishnazarovna, N. M. (2021). THE INFLUENCE OF READING COMPETENCE ON PRODUCING A SUCCESSFUL LEGAL WRITING. *Frontline Social Sciences and History Journal*, 1(03), 90-94.
3. Pulatova, Z. Factors For The Development Of Writing Skills Of Law Students In A Modular System.
4. Kenjabayevna, D. G. (2023). THE CONSTITUTION IS MY PRIDE. *TADQIQOTLAR*, 28(4), 89-91.
5. Kenjabayevna, D. G. (2023). DESCRIPTION OF FEMALE CHARACTERS IN CHARLOTTE BRONTE'S LITERARY STYLE. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(4), 126-129.
6. Islomkhujayeva, S. (2024). Lingvistik kompetensiya til ta'limining tarkibiy qismi sifatidagi tuzilishi va mazmuni. *Modern education and development*, 13(4), 53-59.
7. Islomkhujayeva, S. (2024). Ingliz tili darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning lingvodidaktik jihati. *Modern education and development*, 13(4), 180-185.
8. Islomxo'jayeva, S. (2024). IMPROVING ENGLISH LANGUAGE PROFICIENCY IN TERMS OF LEXICAL COMPETECY BY TOTAL PHYSICAL RESPONSE (TPR) METHOD AND ADAPTIVE TECHNOLOGIES AMONG CADETS. *Journal of new century innovations*, 63(4), 128-132.
9. Abdukarimovich, M. T. (2022). The role of repetition as a stylistic tool in political texts. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 13, 64-65.
10. Sayyora, I. (2024). INGLIZ TILI DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING LINGVODIDAKTIK JIHATI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 57(9), 54-59.
11. Sayyora, I. (2024). OLIY HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA O 'QITILADIGAN INGLIZ TILIDAGI MAVJUD O 'QUV-METODIK KOMPLEKSLARNING TAHLILI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 57(9), 68-73.

**INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI
"QO'RIQLASH BO'LINMALARINING QO'MONDONLIK FAOLIYATI"
YO'NALISHIDAGI HARBIY KURSANTLARDA LINGVISTIK
KOMPETENTLIKNI OSHIRISH**

*Jamoat Xafvsizligi Universiteti
Tillarni o'rganish kafedrasi o'qituvchisi
Sayyora Islomkhujayeva*

Annotatsiya: Ushbu maqolada "qo'riqlash bo'linmalarining qo'mondonlik faoliyati" yo'nalishidagi harbiy kursantlarda lingvistik kompetentlikni innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida oshirish masalalari tahlil qilingan. Lingvistik kompetentlik nafaqat akademik bilim, balki muloqot, yetakchilik va harbiy axborot uzatilishida zaruriy omillardan biri hisoblanadi. Maqolada innovatsion texnologiyalarni o'rganish, interaktiv usullar va pedagogik yondashuvlar asosida kursantlarning lingvistik kompetentliklarini qanday yaxshilash mumkinligi muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Lingvistik kompetentlik, innovatsion pedagogik texnologiyalar, qo'riqlash bo'linmalari, harbiy kursantlar, qo'mondonlik faoliyati, ta'lim texnologiyalari, interaktiv usullar.

Bugungi kunda dunyoning turli mamlakatlarida harbiy ta'lim tizimlarida innovatsion texnologiyalarni joriy qilish asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim va harbiy yo'nalishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali kursantlarning kompetentsiyalarini rivojlantirish masalalari dolzarb hisoblanadi.

Qo'riqlash bo'linmalarining qo'mondonlik faoliyati harbiy sohada mas'uliyatni, yetakchilik qobiliyatlarini, shuningdek, muloqot qobiliyatlarini talablarga mos ravishda shakllantirishni talab qiladi. Lingvistik kompetentlik bu jarayonda muhim o'rin tutadi, chunki qo'mondonlikda aniq, ravon va tushunarli muloqot har bir vazifaning to'g'ri bajarilishi uchun zaruriy omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida kursantlarda lingvistik kompetentlikni yaxshilash va bu orqali qo'mondonlik faoliyatida muvaffaqiyatni ta'minlash masalasi dolzarb hisoblanadi. Lingvistik kompetentlik – bu nafaqat til bilimlari, balki muloqot, fikr bildirish, yetakchilik va o'zaro axborot uzatilishida zaruriy omillardan biri hisoblanadi. Lingvistik kompetentlik kursantlarda muloqot

qobiliyatlarini, ishontirish, instruktsiya berish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Qo'mondonlik vazifalarini bajarayotgan harbiy kursantlarda lingvistik kompetentlik darajasi ularning amaliy faoliyatlarida va vazifalarni boshqarishda to'g'ri axborot uzatilishida katta rol o'ynaydi. Lingvistik kompetentlik darajasining pastligi esa qo'mondonlikda kelajakdagi muvaffaqiyatni to'xtatishi mumkin, bu esa vazifalarda noaniqliklar, muloqotdagi xatolar va noaniq qarorlar shakllanishiga olib keladi. Lingvistik kompetentlikning ahamiyati quyidagilardan iborat: Harbiy vazifalarda aniq va ravon muloqot o'rnatish. Axborot uzatilishida aniqlik va to'g'ri tushunarli tilni tanlash. Kursantlarning yetakchilik va qaror qabul qilish qobiliyatlarini mustahkamlashda. Harbiy yo'nalishdagi ishlarning muvaffaqiyatli bajarilishida. Shu nuqtai nazardan, kursantlarda lingvistik kompetentlikni shakllantirish nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar bilan birgalikda amalga oshirilishi kerak. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonlarini samaradorligini oshirishda, kursantlarning bilimlarini yanada mustahkamlashda, shuningdek, amaliy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida innovatsiyalar orqali kursantlarda o'rganish faolligini, yaratijilik qobiliyatlarini va ishontirishni yaxshilash mumkin. Interaktiv ta'lim metodlari kursantlar bilan faol muloqot o'rnatishga imkon beradi. Interaktiv mashqlar, simulyatsiyalar va rolsuhbatlar kursantlarning o'rganish jarayonida faolligini oshiradi va ularda amaliy vazifalarni bajarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, qo'mondonlik vazifalari simulyatsiyasi yordamida kursantlar o'z vazifalarini sinab ko'rib, qo'llanilayotgan ko'nikmalarni real sharoitda amaliy tarzda sinab ko'rishlari mumkin. Bu esa amaliyotlar orqali bilimlar o'rganishni ta'minlaydi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish. Bugungi kunda axborot texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanish kursantlarda texnologik savodxonlikni yanada oshiradi. Multimedia vositalari, internetplatformalari va ta'lim dasturlari yordamida kursantlar turli mavzular bo'yicha o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Internet resurslari, videolar, taqdimotlar va ta'lim ilovalari kursantlarga nazariy bilimlarni amaliy mashqlar bilan birga taklif qiladi. Bu esa o'rganishni qiziqarli va samarali tarzda tashkil etadi. Gamifikatsiya va simulyativ texnologiyalar. Gamifikatsiya – bu ta'lim jarayonlarini o'yin elementlari bilan boyitish orqali kursantlarning o'rganish jarayoniga qiziqishlarini oshirishdir. Simulyativ texnologiyalar esa real hayotdagi vazifalarni modellashtirish orqali kursantlarda vazifalarni bajarish uchun zaruriy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. O'yinlar va simulyatsiyalar orqali kursantlar qo'mondonlik vazifalarida qaror qabul qilish, stressni boshqarish va

amaliy vazifalarni bajarish ko'nikmalarini o'rganishadi. Muloqot va til amaliy mashqlari. Kursantlarda lingvistik kompetentlikni rivojlantirish uchun muloqot amaliy mashqlarini tashkil qilish zarur. Bu mashqlar kursantlarning muloqot va yetakchilik qobiliyatlarini amaliy tarzda sinab ko'rish uchun yordam beradi. Muloqot mashqlarida birbirlari bilan o'zaro muomala qilib, instruktsiyalar berish, qarorlar qabul qilish va yetakchilik qobiliyatlarini takomillashtirish mumkin. Interaktiv muloqotlar va amaliy mashqlar orqali kursantlar yetakchi sifatida o'zlarini yanada erkin his qilishadi va vazifalarni muvaffaqiyatli tarzda bajarish qobiliyatlarini shakllantirishadi. Harbiy kursantlarda lingvistik kompetentlikni innovatsion texnologiyalar yordamida oshirish metodlari. Kursantlarda real vazifa va muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun amaliy mashqlar tashkil qilish. Lingvistik kompetentlikni oshirishdagi innovatsion texnologiyalar afzalliklari. Innovatsion texnologiyalar yordamida lingvistik kompetentlikni oshirish quyidagilarga olib keladi: O'rganish jarayonida kursantlarning faolligi ortadi. Amaliy va nazariy bilimlar o'zaro uyg'unlashadi. Simulyativ usullar kursantlarda stressni kamaytiradi. Kursantlar birbirlari bilan samarali muloqot qilishni o'rganishadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali "qo'riqlash bo'linmalarining qo'mondonlik faoliyati" yo'nalishida kursantlarda lingvistik kompetentlikni oshirish jarayoni samarali bo'lishi mumkin. Interaktiv usullar, simulyatsiyalar va ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali kursantlarning muloqot qobiliyatlari, yetakchilik qobiliyatlari va qaror qabul qilish ko'nikmalari takomillashadi. Ushbu texnologiyalarni yanada keng joriy qilish kelajakdagi ta'lim jarayonlarida o'rganish va o'qitish samaradorligini ta'minlaydi. Lingvistik kompetentlik, nafaqat til bilimlarini, balki muloqot va yetakchilik ko'nikmalarini ham qamrab oladi. Lingvistik kompetentlik qobiliyati nafaqat harbiy muloqotlarda, balki operativ vazifalar, strategik rejalashtirish va qo'mondonlik ko'nikmalarini rivojlantirishda ham zaruriy ahamiyatga ega. Kursantlarda lingvistik kompetentlikni rivojlantirish orqali ularning muloqot ko'nikmalarini yaxshilash, ishontirish, ularga instruktsiyalar berish va taktik qarorlarni to'g'ri yetkazish qobiliyatlarini shakllantirish mumkin. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida talabalarning bilim va ko'nikmalarini yaxshilash uchun zaruriy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Interaktiv ta'lim metodlari: Kursantlar bilan muloqot o'rganish uchun interaktiv o'yinlar, simulyatsiyalar va rolsuhbatlardan foydalanish. Axborot texnologiyalaridan foydalanish: Kompyuter, internet va multimedia vositalaridan darslarda foydalanish. Virtual simulyatsiyalar va ta'lim gamifikatsiyasi:

Kursantlarda qo'mondonlik faoliyatida zaruriy ko'nikmalarni simulyatsiya qilish. Innovatsion texnologiyalar kursantlarda faollikni oshirish, ularda o'zgaruvchan vazifalarni bajarish uchun qobiliyatni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Harbiy kursantlarda lingvistik kompetentlikni oshirish metodlari. Innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida lingvistik kompetentlikni oshirish quyidagilarga olib keladi: Kursantlarning o'rganish jarayonida faolligi ortadi. Yangi texnologiyalar yordamida murakkab vazifalar osonroq tushuniladi. Ta'lim jarayonida individual yondashuvlar yaratish imkoniyati paydo bo'ladi. Muloqot ko'nikmalari amaliy tarzda shakllanadi. Shuningdek, kursantlarning qo'mondonlik faoliyatlarida samaradorlik ortadi va ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan birlashtirish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida "qo'riqlash bo'linmalarining qo'mondonlik faoliyati" yo'nalishida kursantlarda lingvistik kompetentlikni yaxshilash masalasi nafaqat bilim olish, balki real harbiy faoliyatlar uchun zaruriy tayyorgarlik hisoblanadi. Interaktiv usullar, simulyatsiyalar va texnologiyalar orqali kursantlarning muloqot qobiliyati, yetakchilik va ishonirish ko'nikmalarini yaxshilash mumkin. Kelajakda ushbu texnologiyalarni yanada takomillashtirish va ta'lim jarayonlariga kengroq joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullaev, T. (2021). Harbiy ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Murodov, S. (2020). Lingvistik kompetentlik va ta'lim texnologiyalari. Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Abdullaeva, N. (2019). Interaktiv pedagogik texnologiyalar ta'limda: usullar va amaliyotlar.
4. Karimov, S. (2022). Lingvistik kompetentlikni amaliy pedagogik yondashuvlar bilan rivojlantirish.
5. Kenjabayevna, D. G. (2023). THE CONSTITUTION IS MY PRIDE. TADQIQOTLAR, 28(4), 89-91.
6. Kenjabayevna, D. G. (2023). DESCRIPTION OF FEMALE CHARACTERS IN CHARLOTTE BRONTE'S LITERARY STYLE. Лучшие интеллектуальные исследования, 10(4), 126-129.

7. Islomkhujayeva, S. (2024). Lingvistik kompetensiya til ta'limining tarkibiy qismi sifatidagi tuzilishi va mazmuni. *Modern education and development*, 13(4), 53-59.
8. Islomkhujayeva, S. (2024). Ingliz tili darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning lingvodidaktik jihati. *Modern education and development*, 13(4), 180-185.
9. Islomxo'jayeva, S. (2024). IMPROVING ENGLISH LANGUAGE PROFICIENCY IN TERMS OF LEXICAL COMPETECY BY TOTAL PHYSICAL RESPONSE (TPR) METHOD AND ADAPTIVE TECHNOLOGIES AMONG CADETS. *Journal of new century innovations*, 63(4), 128-132.
10. Abdukarimovich, M. T. (2022). The role of repetition as a stylistic tool in political texts. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 13, 64-65.
11. Sayyora, I. (2024). INGLIZ TILI DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING LINGVODIDAKTIK JIHATI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 57(9), 54-59.
12. Sayyora, I. (2024). OLIY HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA O 'QITILADIGAN INGLIZ TILIDAGI MAVJUD O 'QUV-METODIK KOMPLEKSLARNING TAHLILI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 57(9), 68-73.
13. Pulatova, Z. (2020). ASSESSMENT PRINCIPLES, CHARACTERISTICS OF IMPROVING STUDENTS'ASSESSMENT OF WRITING SKILLS IN ENGLISH (EXAMPLE B2 LEVEL). *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(12).
14. Pulatova, Z. A. (2022). TALIM TIZIMIDA «ASSESSMENT» HAMDA «EVALUATION» TUSHUNCHALARI VA ULARNING FARQI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 20), 170-174.
15. Ishnazarovna, N. M. (2021). THE INFLUENCE OF READING COMPETENCE ON PRODUCING A SUCCESSFUL LEGAL WRITING. *Frontline Social Sciences and History Journal*, 1(03), 90-94.
16. Pulatova, Z. Factors For The Development Of Writing Skills Of Law Students In A Modular System.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	O'ZBEKISTON OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA KASABA UYUSHMALAR FAOLIYATINING YORITILISHI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	3
2	INTERNETDAN SAMARALI FOYDALANISH – DAVR TALABI	9
3	KONSTITUTSIYA – TINCHLIGIMIZ, ERKINLIGIMIZ VA FAROVON HAYOTIMIZ HIMYOYACHISI	13
4	IJTIMOIIY MEDIADA TAHDID VA XAVF XATARLAR	18
5	IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALARNING AXBOROTGA BO'LGAN EXTIYOJI	23
6	FARZAND TARBIYASIDA OILANING O'RNI	29
7	JAMIYATDA EKOTURIZM MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	37
8	LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF HOUSEHOLD ITEMS LEXICON AS AN EXAMPLE OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	40
9	MUSTAQILLIK VA DIN	43
10	METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE EFFECTIVELY	49
11	BOLANING IJTIMOIIY VA SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQNING AHAMIYATI	52
12	USING GAMES, MUSIC, AND STORYTELLING TO ENGAGE YOUNG LEARNERS	56
13	CREATING LESSON PLANS TAILORED TO SPECIFIC AGE GROUPS	60
14	BOLALAR PSIXOLOGIYASINING SHAKLLANISHI VA MUAMMOLARI	64
15	OTA-ONA VA FARZANDLAR MUNOSABATLARINING O'ZIGA XOSLIGI	72
16	DIN PSIXOLOGIYASINING PREDMETI VA METODLARI	79
17	МЕТОД КОНТУРНЫХ ТОКОВ ДЛЯ РЕШЕНИЯ СЛОЖНЫХ ЦЕПЕЙ ПОСТОЯННОГО ТОКА.	88
18	SOME ASPECTS OF CREATING VIRTUAL LABORATORY APPLICATIONS	94
19	ИССЛЕДОВАНИЕ РЕЖИМЫ РАБОТ И ПОСТРОЕНИЕ В-А ХАРАКТЕРИСТИК И СНЯТИИ КРУГОВОЙ ДИАГРАММУ	103
20	ELEKTR YOYINI SO'NDIRISH USULLARI	109
21	СИНТЕЗ РЕГУЛЯТОРОВ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОПРИВОДОМ ПЕРЕМЕННОГО ТОКА	119
22	ГИБРИДНЫЕ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ ДОМА/КВАРТИРЫ	128
23	ELEKTR MASHINALARINI O'RGANISH	136

24	ELEKTRON TO'G'IRLAGICHNI O'RGANISH	144
25	YARIM O'TKAZGICHLI ASBOBLAR ASOSIDAGI ELEKTRON QURILMALARNI O'RGANISH	151
26	DEVIANT XULQQA EGA BO'LGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHDA IJTIMOYIY ISH	158
27	NOGIRONLIKGA EGA BO'LGAN INSONLARNI HIMOYA QILISHNING ME'YORIY HUQUQIY ASOSLARI	162
28	NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING IJTIMOYIY HIMOYASI VA IJTIMOYIY TA'MINOTI	167
29	DEVIANT XULQ-ATVORGA EGA BOLALARNING IJTIMOYIY YORDAM KO'RSATISH	172
30	O'ZINI-O'ZI BOSHQARISH ORGANLARI VA TASHKILOTLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI	177
31	ELECTRONIC PORTFOLIO SYSTEM AS A MEANS TO FOSTER STUDENTS' METACOGNITIVE THINKING	182
32	DIELEKTRIKLAR STRUKTURA XOSSALARINI TADQIQ QILISH	187
33	DIELEKTRIKLAR STRUKTURA XOSSALARINI TADQIQ QILISH	191
34	DIELEKTRIKLARNING ELEKTR O'TKAZUVCHANLIGI	195
35	SPORTCHI YOSHLARNING SOG'LIGI VA O'QISHDAGI MUVAFFAQIYATLARIGA GIMNASTIKANING TA'SIRI	199
36	ADAPTATION AND PATHOLOGICAL CHANGES IN CERVICAL INTERMEDIATE DISCS DUE TO SITTING CONDITIONS	203
37	HADIS ILMINING VUJUDGA KELISHI, SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI	207
38	UCHUVCHISIZ UCHISH APPARATLARI, ULARNING XUSUSIYATLARI VA YONG'IN SODIR BO'LGANDA QO'LLANILISHINING ISTIQBOLLARI	216
39	COMMON CHALLENGES IN ACHIEVING SPEAKING FLUENCY	223
40	INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI "QO'RIQLASH BO'LINMALARINING QO'MONDONLIK FAOLIYATI" YO'NALISHIDAGI HARBIY KURSANTLARDA LINGVISTIK KOMPETENTLIKNI OSHIRISH	227

Внимание!— ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ статьи и номера в юридическом, медицинском, социальном, научном журнале, информация в классах, права на информацию и правильные органы несут ответственность за точность данных органов.

Главный редактор:

В. Л. Семёнов

Помощник редактора:

М. А. Борисов

Редактор дизайна:

З. Ш. Халиков